

BALTŲ Archeologija

1994 gegužė Nr.1

- * In memoriam M. Gimbutienė
- * Akmens amžius Lietuvoje
- * Rekučių pilkapiai
- * Auksiniai dukatai VILNIUJE
- * Archeologas Jonas Basanavičius

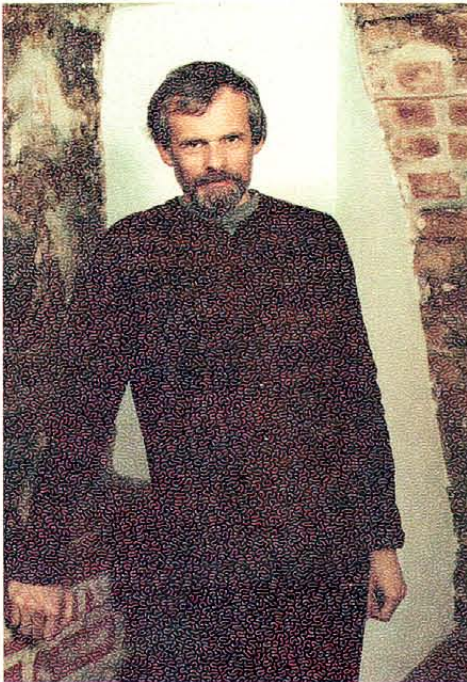
Malonūs skaitytojai ir gerbiami kolegos,

Apie periodinį leidinį, kuriame būtų nuolat nušviečiami naujaisi archeologiniai tyrinėjimai, diskutuojama aktualiais ir ginčytiniais klausimais, buvo galvota ir mėginta laužti ledus daugiau kaip prieš dvi dešimtis metų. Deja, tik ši, kad ir neturtinga, bet teikiantį vilčių ir lūkesčių 1994-ųjų pavasarį, atsiradus nors ir nedidelėms finansinėms galimybėms bei geranoriškiems spaustuvininkams, pateikiame skaitytojams pirmąjį "Baltų archeologijos" numerį. Tarp jo skaitytojų norėtume matyti ir vyresnius, ir jaunesnius, jį skiriamą mokytojams ir moksleiviams, studentams ir archeologams profesionalams bei visiems kitiems, neabejingiems mūsų praeičiai, mūsų protėvių gyvenimui, tiems, kurie domisi mūsų priešistorė ir nuolat ieško lietuvių bei kitų baltų tautų kilmės šaknų. Šios problemos jau XVI amžiuje jaudino viduramžių šviesuolius, tokie klausimai mūsų tautos Atgimimo šauklių buvo keliami praėjusio šimtmečio pabaigoje ir šio pradžioje, perimti muziejininkų ir kraštotyrininkų, antropologų ir istorikų, restauratorių bei archeologų, dažniausiai didelių nepriteklių ar istorinių negandų laikais dėjusiu titaniškas pastangas, kad būtų atskleista Lietuvos ir visų baltų giminių, bendruomenių, genčių ir tautų tikėjimo, darbų ir kovų istorija. Jie išsaugojo tai, ką tauta turi brangiausio - jos atmintį.

Klysta tie, kurie mano, kad baltų archeologijoje beveik nebeliko baltų dėmių. Lig šiol iš esmės neišspręsta baltų kilmės problema - jų protėvynės ribos ir jų apsigyvenimo Baltijos pakrantėse laikas, neišskus tautų kraustymosi ir baltiškų kultūrų sąlytis. Tai nenuostabu, nes pasaulyje lig šiol tebediskutuojama dėl indoeuropiečių lokalizacijos - jų gyvenamosios vietos nustatymo. Žinomi specialistai mini plotus nuo Uralo pakraščiu, Balkanų kalnų iki Viduržemio jūros. Aktualia problema, deja, įgyjančia ir politinį atspalvį, tampa rytinių baltų susidarymo problema. Objektiviai ir kilnia-dvasiškai ją sprendė rusų kalbininkai V. Toporovas ir O. Trubačiovas - dar 1962 metais jie paskelbė veikalą "Aukštutinės Padnėprės hidronimų lingvistinė analizė",

patikslino senąsias rytinių baltų teritorijų ribas (žr. šio numerio ketvirtą viršelio puslapį). Tai ir dabar vertėtų prisiminti ne vienam Rytų politikieriui.

Daug paslapčių slepia prūsų bei jotvingių žemės. Galutinis taškas dar nepadėtas tyrinėjant Rytų Lietuvos ir Vakarų baltų pilkapių

kultūrų atsiradimą. Jau trys dešimtys metų, kaip nevyksta įvairiapusiški bei pakankamai nuodugnūs paleolito ir mezolito stovyklaviečių tyrinėjimai. Turime sukauptą gana daug radinių, leidžiančių spręsti apie geležies amžiaus laidoseną, bet nedaug ką galime pasakyti apie šių laikotarpių gyvenvietes. Mažai ir nesistemiškai tyrinėti senieji miestai ir išlikę senamiesčiai. Todėl kiekvienas naujas rašančiųjų mūsų žurnalui straipsnis ar trumpesnė žinutė padės bent praskleisti istorijos tūkstantmečių uždaugą, nušvies pamatą, ant kurio kūrėsi netrukus savo millenium'ą paminėsianti Lietuva.

Reikškite savo nuomonę ir skelbkite sukauptas žinias. Vietos bent jau būsimų numerių projektuose pakaks ir mokslininko straipsniui, ir mažutei žinutei iš kiekvienos Jūsų sodybos ar sodžiaus, miesto ar mieste-

lio apie aptiktą kirvį, puodo šukę, monetą ar mūsų protėvių buitį je naudotą daiktą. Lauksime ir Jūsų laiškų, atsiliepimų.

Maloniai kreipiamės į kaimyninių valstybių archeologus bei kraštotyrininkus, tiriančius savo šalies priešistorę ir susiduriančius su baltų senove, prašydami apie tai parašyti mūsų leidinyje.

Žurnalo puslapiuose prisiminsime ir garbingus mūsų archeologijos pradininkus. Stengsimės nuolat informuoti apie archeologijos paminklų būklę tikėdamiesi, kad tai padės bendromis jėgomis išsaugoti juos ateinančioms kartoms. Tikimės, kad specialistams bus įdomūs straipsniai apie paminklų tyrimų metodiką. Kalbėdami apie konkrečias archeologijos problemas, stengsimės pažadinti diskusijų dvasią palyginti ramiuose mūsų archeologijos vandenyse, tyvuliuavusiuose lig šiol. Todėl, suprantama, laikysimės demokratinių spaudos principų - rašančiųjų žurnalui nuomonė nebūtinai turės sutapti su žurnalo konsultantų ar redaktoriaus nuomone. Nevengsime diskusijų apie paminklotvarkos aktualijas - pradedant įstatymų reikalais ir baigiant konkrečiais projektais. Juk neturime tokios eksperimentinės tyrinėjimų stovyklos, kokią yra įsikūrę kaimynai švedai Melereno saloje ar danai, įrengę archeologijos muziejų po atviru dangumi, kuriame galima pabandyti pačiam nužiesti puodą, išpinti vytelių tvorelę, pabandyti nukalti kirvį ar tašyti rąstus su akmens amžiaus įnagiais. Archeologijos mokslo plėtotei trukdo ir išskaidytos archeologų, muziejininkų bei restauratorių pajėgos. Svarstant, kaip būtų galima įgyvendinti tokius projektus ar permainas, vertėtų prisiminti ir Nepriklausomos Lietuvos, kurioje gana efektyviai veikė Valstybinė archeologinė komisija, patirtį. Galų gale daug kas priklausys ir nuo kiekvieno Lietuvos archeologų draugių nario.

Straipsnių jau turime sukauptą beveik keturiems žurnalo numeriams, pinigų, kol kas tik dviems.

Bet juk reikia pradėti!

A. Girininkas

BALTŲ Archeologija

LIETUVOS KULTŪROS PAVELDO
MOKSLINIO CENTRO ŽURNALAS
ISSN 1392-0189 SL 1347
Užs. Nr. 2883. Kaina 2 Lt 90 ct.

Redaktorius Algirdas Girininkas
Red. pavaduotojas Kęstutis Urba
Ats. sekretorius Egidijus Štavičius
Stilistė Vincenta Velžytė
Rinko Birutė Užkurėlytė
Maketavo "Žalioji Lietuva"
Spausdino "Vilties" spaustuovė,
Viršuliškių skg. 80, Vilnius

RAŠYKITE MUMS ADRESU:

"Baltų archeologija"
Kultūros paveldo mokslinis centras
Pilies 16, 2600 Vilnius

Telefonas: 62-26-85
Faksas: 35-40-58

Vasario 2-ąją Los Andžele po ilgos ir sunkios ligos mirė žymi archeologė, Europos priešistorės ir mitologijos tyrinėtoja profesorė Marija Alseikaitė-Gimbutienė. Tik prieš 10 dienų, sausio 23-iąją, ji atšventė savo 73-ąjį gimtadienį - jau ligoninėje. Tai skaudi žinia, sukrėtusi Lietuvos ir Amerikos mokslininkų bei menininkų bendruomenės, daugelį kitų jos pasekėjų ir bičiulių, išsisklaidžiusių po visą pasaulį. Gegužės mėnesį profesorės palaikus priglautos gimtoji Lietuvos žemelė.

Mirties gandas perrežia sąmonę kaip žaibas, nors ir žinojai, kad netektis neišvengiamai ir greitai artėja. Prof. Marija Gimbutienė seniai sirgo sunkia limfomos liga ir tiesiog didvyriškai su ja kovojo. Nesutikau pasaulį žmogaus, kuris būtų labiau mylėjęs gyvenimą, mokėjęs džiaugtis pražyduisia geležė, apelsino medeliu savo sode, saulės spinduliu, bičiulio šypsena ir įstengęs šitaip grumtis už kiekvieną dieną, kaip Marija Gimbutienė. Jau sunkiai sirgdama ji parašė ir išleido stambiausius, kapitalinius savo veikalus - "Deivės kalba" ir

"Deivės civilizacija", kurie rekonstravo išsirusią Senosios Europos priešistorės civilizaciją. Dar pernai, sukaupusi paskutines jėgas, profesorė Gimbutienė atvyko į Lietuvą, kur Vytauto Didžiojo universitetas jai suteikė garbės daktarės vardą. Gal ji ir jautė, kad tai buvo paskutinė jos kelionė į gimtąją žemę, bet nenorėjo pasiduoti. Dirbo toliau iš paskutinių jėgų.

Marija Alseikaitė-Gimbutienė gimė 1921 metais Vilniuje. 1942 m. baigė Vilniaus universitetą, o atvykusi po 30 metų - jau žymi mokslininkė - čia skaitė kelias paskaitas, į kurias Vilniaus šviesuomenė tais niūriais okupacijos metais plūdo kaip į pamaldas. Tie pirmieji keli dešimtmečiai, skyrę nuo Lietuvos, Marijai Gimbutienei buvo vargo, ilgesio ir atkaklaus darbo metai. Karui baigiantis pasitraukusi į Vakarus, Tiubingeno universitete 1946 m. apgynė filosofijos daktaro disertaciją. Paskui reikėjo prasiskinti kelią į Amerikos mokslo pasaulį, kartu auginant tris dukras. Ji dirbo Harvardo universiteto muziejuje ir 1963 m. išleido knygą "Baltai". Vienas po kito pasirodė kiti jaunos mokslininkės veikalai, daugiausia skirti Lietuvos ir Rytų Europos priešistorėi. Apie 1964 m. Marija Gimbutienė persikėlė į Kaliforniją ir greit pradėjo profesoriauti Los Andželo universitete. Čia ji išvedė į mokslo akiračius daugelį studentų kartu; tapo archeologijos katedros vedėja. Iš universiteto Marija Gimbutienė pasitraukė vos prieš kelerius metus. Profesoriaudama kartu ji darė archeologinius tyrimus Balkanuose, Graikijoje, Pietų Italijoje. Naujus duomenis skelbė straipsniuose, kurių apie porą šimtų išspausdinta įvairiuose pasaulio, visų pirma Amerikos, moksliniuose žurnaluose. Šie

MARIJA GIMBUTIENĖ (1921 - 1994)

priešistoriniai kasinėjimai ir gilnimas į mitologiją nukreipė Marijos Gimbutienės dėmesį į priešindoeuropinės kultūros tyrimą.

Pamažu prieš mokslininkės akis ėmė kilti tūkstantmečių rūkuose skendintis didžiulės, priešpatriarchalinės Senosios Europos kultūros žemynas - Deivės garbinimo civilizacija. 1982 m. ji išleido stambų veikalą "Senosios Europos deivės ir dievai 6500-3500 metų prieš Kristų. Mitai ir kulto įvaizdžiai." Knyga sukėlė ne tik didžiulį mokslo ir meno pasaulio susidomėjimą, bet ir dogmatiškesnių mokslininkų prieštaravimus. Tačiau Marijos Gimbutienės archyvuose kaupėsi dešimtmečių tyrinėjimų medžiaga ir naujai atskleisti duomenys - ryškėjo didelės civilizacijos kontūrai. 1989 m. išleistas antras opus magnum "Deivės kalba", pasak Amerikos spaudos, buvo civilizacijos raidos tyrinėjimų posūkio gairė. O kai po dviejų metų išėjo kitas 400 puslapių darbas "Deivės civilizacija", žymūs

mokslininkai rašė, kad šis monumentalus veikalas gali pakeisti istoriją; dar svarbiau - jis suteikia tvirtus pamatus naujai mūsų ateities vizijai: byloja apie taikią, destruktijos, išnaudojimo ir dominavimo neapimtą civilizaciją, kurioje klesti lyčių santarvė, kur menas, kūryba generuoja didelę energiją. Kitų kritikų nuomone, "Marija Gimbutienė pateikė tokią išsamią ir autoritetinę, moksliskai pagrįstą Deivės civilizacijos rekonstrukciją, kad tūkstančiai priešistorės metų atrodo atskleisti pirmą kartą". Šie Marijos Gimbutienės veikalai peržengė archeologijos, mitologijos ribas, atskleidė naują filosofinį požiūrį į civilizaciją. Jie tapo įkvėpimo šaltiniu daugeliui rašytojų, poetų, dailininkų; Kalifornijoje kūrėsi Marijos Gimbutienės pasekėjų grupės; profesorė buvo nuolat kviečiama į pasaulines konferencijas.

Visais šiais įtempto, vaisingo darbo ir tikrai didelės sėkmės metais Marija Gimbutienė gyveno mintimis apie Lietuvą. Tai nėra skambi patriotinė frazė. Ši žymi, šviesi asmenybė matė savo gentį ir gimtąją žemę pro tūkstantmečių perspektyvą, sėmėsi įvaizdžius iš jos mitologijos, jos tautosakos, savo veikaluose rašė apie gyvenimą, kylantį iš mirties, ir mirtį - iš gyvenimo, apie amžiną tęstinumą, Motinos žemę ir Žemyną.

Lietuvai dar teks įvertinti žymiosios archeologės Marijos Gimbutienės nuveiktus darbus, išversti iš anglų kalbos dvi dešimtis jos veikalų. Tik tada bus iš tikrųjų suvoktas Marijos Alseikaitės-Gimbutienės didžiulis įnašas į Lietuvos ir viso pasaulio kultūrą bei mokslą. Tada paaiškės ir šios mokslininkės netekties mastas.

Marija Gimbutienė

Aušra Marija JURAŠIENĖ

ŠIAME NUMERYJE:

AMŽIAI

Algirdas Girininkas

Akmens amžius istorinėse baltų žemėse

2

POKALBIAI

Mokytojas

- *Kęstučio Urbos interviu su archeologu Pranu Kulikausku*

4

MIESTAI

Albinas Kuncevičius

Kodėl Vilnius tapo sostine?

6

PILKAPIAI

Vidas Semėnas

Naujausi Rekučių pilkapyno tyrinėjimai

10

APŽVALGA

Gintautas Zabiela

Archeologiniai kasinėjimai Lietuvoje 1993 metais

12

KAIMYNAI

Romas Jarockis

Birka - vikingų miestas

13

JUODOJI KNYGA

Egidijus Šatavičius

Žalajami archeologijos paminklai

14

ATMINTIS

Raimundas Akavickas

Archeologas Jonas Basanavičius

16

EKSPONATAI

Laima Vedrickienė

Restauratorių forumas

19

ATSILIEPIMAI

Algirdas Girininkas

Archeologijos šiuipynys, arba ieškant profesionalumo

20

SUMMARY

22

PEЖOME

23

KRONIKA

24

Viršelyje - Rudaminos piliakalnis (Lazdijų rajonas). Audriaus Zavadskio nuotrauka.

Žurnalo dizainas - Kęstučio Urbos.

Sūns galva. Kretuono IC gyvenvietė

Kada mūsų protėviai atėjo prie Baltijos jūros - tebediskutuojama.

Algirdas GIRININKAS

Tai nenuostabu, nes poledyninio laikotarpio paminklai istorinėse baltų žemėse tyrinėti netolygiai, o dabartiniai duomenys apie aštuonis tūkstantmečius apimančią akmens amžių primesta labiau mozaiką nei vientisą audeklą.

Archeologai R. Rimantienė, A. Butrimas, I. Luozė, J. Grauduonis bei kai kurie kiti tyrinėtojai mano, kad pirmoji baltiška kultūra susiformavo vėlyvojo neolito laikotarpiu (**2300/2100 - 1800/1600 m. pr. Kr.**) teritorijoje nuo Vyslos žemupio iki Dauguvos žemupio. Šis procesas autorių trumpai apibūdinamas šitaip: Pabaltijo virvelinės keramikos kultūra įsiveržė ir asimiliavo Nemuno kultūrą, toliau plisdama į šiaurę pajungė dar ir vakarinę Narvos kultūros dalį. Ši simbiozė vadinama Pamarių (Žucevo - pagal tyrinėtą vietovę dabartinės Lenkijos teritorijoje) kultūra. Toks migravimo aiškinimas grindžiamas pastebėjais pokyčiais materialinėje kultūroje ir laidosenoje.

Kur kas platesnę įvairių kultūrų plėtotės panoramą pateikė prof. M. Gimbutienė. Pasak jos, Europos indoeuropėji pradžia sietina su Kurganų kultūros veržimusi į Vidurio Europą (**4300-3000 m. pr. Kr.**). Datas kalibruotos - patikslintos pagal etaloną, toliau - Cal). Čia susikūrus antrinei indoeuropiečių protėvynei, pastaroji ėmė plėstis į šiaurės rytus, šiaurės vakarus ir pietus. "Vidurio Europos kultūra, kuri tarp **3000-2500 m. pr. Kr.** Cal. plito į Baltijos pajūrį ir į šiaurės rytų Europą, archeologijos terminijoje vadinama Rutulinių amforų (**3400 m. pr. Kr.** Cal.) ir Virvelinės keramikos (**3000-2500 m. pr. Kr.** Cal.) kultūromis". Kurganų kultūros pergalingas žengimas į vidurio Europą aiškinamas Rytuose vyravusia agresyvia patriarchalinės visuomenės struktūra ir veiksmingais ginklais bei žirgų naudojimui kovojant. Teigiama, jog tuo pat metu, kintant dvasinei kultūrai, vyko ir žemdirbių kultūros persipynimas su kurganiškąja gyvulių augintojų kultūra.

Ir dr. R. Rimantienė, ir prof. M. Gimbutienė mano, kad vakarų baltų kultūros susidarymui didžiausią poveikį turėjo Pamarių kultūra, o rytų baltų - Fatjanovo (vietovė netoli Maskvos) ir Padneprės kultūros. Visas šias tris baltiškąsias kultūras autoriai sieja su Virvelinės keramikos kultūros vieningu bendrojo horizonto palikimu.

Tačiau nežiūrint visų šių žymių mokslininkų argumentų ir išvadų galima ir visiškai kitaip aiškinti baltų etnogenezę. Jos ieškoti vertė tiek "virvelininkų" argumentų fragmentiškumas ir nepakankamai griežtas kai kurių faktų interpretavimas balansuojant ant teorijų bei hipotezių ribos, tiek ir daiktinės archeologinės medžiagos iš Rytų Pabaltijo kaupimas, jos analizė bei sisteminimas. Kad migracijos procesai centrinėje ir Rytų Europoje turėjo ženkliai įtakos baltų

AMŽIAI

Akmens baltų

kultūros formavimuisi, abejoti netenka. Tačiau kokie svarbūs ir svarūs jie buvo, ar jie buvo asimiliacinio pobūdžio, ar vis dėlto darė ribotą įtaką vietiniams Rytų Pabaltijo gyventojams? - pasiginčyti verta.

Pirmiausia, kas krinta į akis dr. R. Rimantienės bei kitų šios pakraipos besilaikančių autorių darbuose, - tai pernelyg didelis Virvelinės keramikos kultūros arealas pietrytinėje Baltijos jūros pakrantėje.

Antra vertus, lankant Fatjanovo kultūros paminklus bei analizuojant šios kultūros reliktus ir jų aprašymą, galima pastebėti, jog ši kultūra egzistavo labai trumpą laiką. Jos išplitimo areale mažai gyvenviečių ir labai gausu kapinynų. Manoma, kad tų vietų gyventojai buvo asimiliuoti finougriškų genčių. Virvelinės keramikos pavyzdžių buvimas tose vietose aiškinamas arba šios kultūros plitimu iš Dnepro aukštupio į gretimą Volgos, arba dviejų atskirų migracinių procesų plėtotę į šias sritis iš pietų, o ne iš vakarų.

Latvių archeologė I. Luozė ir rusų archeologas D. Krainovas mano, kad virvelininkų migracijos procesas iš Pabaltijo į rytus buvo gana intensyvus, tačiau jau vien keramikos radinių analizė teritorijoje nuo Nevėžio upės ir Dauguvos žemupio - vakaruose, Peipaus (Čiudo) ežero - šiaurėje, nuo Lovatės upės bei Dauguvos ištakų - rytuose iki Neries upės - pietuose rodo, jog virvelinės keramikos liekanų labai mažai. Priešingai - čia vyrauja vietinė, duobutėmis, taškėliais, grūdėlio formos bei kitokiais įspaudėliais (vadinamoji Narvos kultūra - pagal savo metu geriausiai ištirtą gyvenvietės šiaurės rytinėje Estijoje pavadinimą), o ne virvutės įspaudais puošti puodai. Negana to, titnago, kaulo, rago, medžio dirbiniai iš viso neolito laikotarpio (**4800/4600-1800/1600 m. pr. Kr.**) taip pat patvirtina ne virvelinės keramikos kultūros atstovų įsikūrimą šiose srityse, o savarankiškos nuoseklios nepertrauktos vietinės dvasinės ir materialinės kultūros raidą minėtame Nevėžio, Dauguvos upės ištakų, Peipaus ežero, Neries upės ribojamame plote. Būdingiausi radiniai iš šios teritorijos: lapo formos titnaginiai antgaliai, rasti Jaros, Kretuono, Krivinos, Akalio, Lubanos, Usviatų, Zacenės gyvenvietėse, įteriamieji titnaginiai kirvukai, žeberklų ašmenėliai - iš Žalesos, Drūkšų, Pyvesos, Dvietės, Kreičių, Dubokrajaus, Naumovo, Babinovičių, Naručio ir Svyrių paežerių gyvenviečių, beje, aptinkami ir jau aukščiau minėtos vietovės. Panašūs medžio dirbiniai, suprantama, pasiekė mus tik iš durpyninių gyvenviečių: Kretuone, Lubane, Krivinoje, Osovece.

Svarbu pažymėti, kad vėlyvajame neolite tokių pat dirbinių tipų būta ir į vakarus nuo mūsų minėtos teritorijos, t.y. Virvelinės keramikos kultūros regionuose: Sarnatėje, Šventojoje, Biržulio apyžeryje ir net Cedmare (Rytprūsijoje).

Kurganų kultūros invazija į vidurio Europą

amžius istorinėse žemėse

ir jos plėtotė į šiaurę turėjo įtakos ir baltams. Gerai ginkluoti judrūs raiteliai lėmė jų kultūros primetimą artimiausiems kaimynams. Tačiau stepėse veiksmingi koviniai vienetai baltiškoje pelkėtoje miškų zonoje negalėjo būti tokie efektyvūs. Antra vertus, tuo metu tik medžiokle besivertusių baltų vyrų ginkluotė - ietys, lankai ir strėlės - galėjo būti sėkmingai panaudota prieš atėjūnų. Beje, dar nenustatyta, ar būtent virvelinės keramikos kultūros atstovai galėjo nulemti žirgo paplitimą Rytų Pabaltijyje. Žinoma, kad miškų zonoje veisėsi laukiniai arkliai, kuriuos galėjo prijaukinti vietiniai Narvos ir Nemuno kultūrų gyventojai.

Taigi Virvelinės keramikos kultūra buvo trumpalaikis epizodas baltų gyvenamojoje teritorijoje. Ši kultūra, be abejo, kiek didesnės įtakos turėjo tik pačiame pietrytiniame Baltijos jūros pakrantės ruože, Dnepro aukštupyje bei Volgos-Okos tarpupyje. Čia susiformavo Pamarių, Padneprės ir Fatjanovo kultūros. Jos nuo seno gretimai gyvenusioms šiaurinių indoeuropiečių-prabaltų gentims didesnio poveikio neturėjo. Beje, toks kultūrų santykis išliko ir senajame žalvario amžiuje.

Aptarus skirtingų kultūrų sąlytį neolito laikotarpyje kyla klausimas, kokie migracijos procesai Rytų Pabaltijyje vyko anksčiau - paleolito ir mezolito laikotarpiais (**10700-4800/4600 m. pr. Kr.**)? Manoma, kad pirmieji Rytų Pabaltijo gyventojai - tai Madleno ir Svidrų (pagal vietovės Prancūzijoje ir Lenkijoje) kultūrų žmonės. Šių kultūrų stovyklavietės tyrinėtos nedaugelyje vietų. Didesnė dalis titnaginių dirbinių surinkta paviršiuje ar žinomi iš įvairių rinkinių. Todėl kol kas dar negalima padaryti kategoriškesnių išvadų apie pirmųjų gyventojų pasirodymą Rytų Pabaltijyje bei jų migravimą. Lietuvoje iš šio laikotarpio dr. R. Rimantienės tyrinėta tik vėlyvojo paleolito stovyklavietės Mergėžerio 8-ta, Maksimonių 1-ma, Skarulių ir keletas kitų. Taigi pirmieji gyventojai į Rytų Pabaltijį turėjo ateiti **XI tūkst. pr. Kr. antrojoje pusėje**. Pasak prof. M. Kabailienės, ledynams pasitraukus ir klimatui labiau atšilus, bemiškių vietovių plotas sumažėjo, augalijos danga sutankėjo, vietomis jau augo ne tik beržai, bet ir pušys. Viena iš priežasčių, nulėmusių pirmųjų gyventojų atkeliamumą į Pabaltijį iš pietesnių Europos žemyno vietų, tenka laikyti jų kraustymąsi paskui įprastinį medžioklės objektą - šiaurės elnią. Beje, šiam laikotarpiui būdingi medžioklės įnagai - svidriniai ir episvidriniai ietigaliai ir strėlių antgaliai - aptinkami ne tik visose Rytų Pabaltijo akmens amžiaus gyvenvietėse, bet ir gerokai į rytus nuo jų, siekiančiose Volgos-Okos aukštupį.

Mezolito laikotarpiu (**8000-4800/4600 m. pr. Kr.**) įrankiai ir įnagai pamažu tobulėjo, pradėta gaminti antgaliai, turinčius aiškia geo-

metrinę formą (trapecijos, rombai). Tačiau nemaža dalis antgalių išliko tokių pat formų kaip ir anksčiau. Taigi šiais laikotarpiais materialinėje kultūroje nepastebime jokių šuoliškų pasikeitimų. Mezolito laikotarpiu istorinėse baltų žemėse išskiriamos dvi ryškesnės archeologinės kultūros: Nemuno (Nemuno aukštupio baseinas ir kairysis Pripetės baseinas) ir Kundos (šiaurinė Lietuva, Latvija, Estija, vakarinė Pskovo ir Sankt Peterburgo sričių dalys). Nemuno kultūrai būdingi titnaginiai įnagai, episvidriniai, lancetiniai strėlių antgaliai, ovaliniai kirveliai ir kt., o Kundos - kaulo, rago ir titnago dirbiniai. Tarp jų - taip pat episvidriniai antgaliai, Pullio (Pulli - vietovė Estijoje) stovyklavietėje aptinkami titnaginiai įrankiai. Šį skirtumą lėmė natūralios gamtinės geologinės priežastys: šiaurinė titnago paplitimo Rytų Pabaltijyje riba eina Klaipėdos-Kėdainių-Ukmergės-Vilniaus kryptimi. Kai kurie archeologai (ypač Rusijos) Kundos kultūrą mėgina kildinti iš pietų ar rytų. Tačiau jie neatsižvelgia į tai, kad su titnago žaliava iš minėtų sričių plito tik dirbinių technologija. Kundos kultūra yra Rytų Pabaltijo Epipaleolitinės kultūros tąsa. Jei atskirų laikotarpių kultūras palyginsime vien pagal medžioklės ir žvejybos įrankius, tai pastebėsime, kad straipsnio pradžioje minėta Narvos kultūra, ankstyvajame neolite apėmusi teritoriją nuo Baltijos jūros iki Dauguvos ištakų ir nuo Neries, Nemuno iki Suomų įlankos, susiformavo mezolitinės Kundos kultūros pagrindu, o neolitinė Nemuno - mezolitinė Nemuno (žr. žemėlapi viršelio ketvirtame psl.). Šiame straipsnyje tik probėgomis panagrinėjome įvairių dirbinių tipus bei jų paplitimą Rytų Pabaltijo mezolito ir neolito gyvenvietėse, tačiau nuodugni ir detali jų analizė, kuri išdėstyta greit pasirodysiančioje knygoje "Baltų kultūros ištakos", įgalina suformuluoti tik vieną išvadą - svarbiausias Narvos ir Nemuno kultūrų susidarymo komponentas buvo vietinės mezolitinės Kundos ir Nemuno kultūros, o ne ateivių kultūra.

Deja, iki šiol dar neištirti Nemuno ir Virvelinės keramikos kultūrų simbiozės padariniai ir tolesnė etnokultūrinė raida pietinėje baltų genčių teritorijoje. Tyrinėtojai, aiškindami neolitinės Nemuno kultūros įnašą į prabaltų kultūros susidarymą, išsamiau neatskleidžia jos raidos, sumenkina jos reikšmę, pabrėždami tik Virvelinės keramikos kultūros įnašą.

Viduriniajame neolite (**2900/2700-2300/2100 m. pr. Kr.**) prasidėjo intensyvus bendravimas ir konfliktavimas su finougriškųjų šukinės-duobelinės bei centrinės Europos Piltuvėlinių taurių ir Rutulinių amforų kultūrų gyventojais. Šiuo metu prasidėjo rytinių ir vakarinių baltų kultūrų formavimosi procesai, kuriuos nulėmė tiek kaimyninių kultūrų, tiek gamtinių sąlygų poveikis atskiroms baltų genčių sritims.

Apie akmens amžiaus žmonių pasaulėjautą ir dvasinį gyvenimą, suprantama, spręsti kur kas sudėtingiau nei apie jų buitį. Tačiau jau ištyrinėti mezolito-ankstyvojo neolito bei viduriniojo

neolito laidojimo paminklai istorinėse baltų žemėse leidžia panagrinėti ir šią problemą. Nustatyta, kad žmonės buvo laidojami ištiesti ant nugaros su įvairiomis įkapėmis. To meto gyventojų tikėjimuose vyravo chtoniškieji simboliai - gyvatė-žaltys, valtis, Protėvis, gintaras bei kiti, kurie išreiškė požemio ir žemės sferos sureikšminimą. Tik vėlyvajame neolite vakarinių baltų areale prasidėjo dangaus sferos garbinimas. Jo ženklų aptinkama ir vaizduose, įspaustuose virvute ant puodų paviršiaus iš Šventosios bei Nidos gyvenviečių. Tai sietina su žemdirbystės atsiradimu bei žmogaus priklausomybe nuo gamtos ir meteorologinių sąlygų.

Visi akmens amžiaus kapai iki vėlyvojo neolito laikotarpio pagal laidojimo būdą ir apeigas skirstomi į dvi grupes: palaidojimai su ochra ir be jos. Daug to laiko kapų buvo aptikta prie židinių pastatų viduje. Įdomūs ir kapai su laužo tipo židiniiais juose.

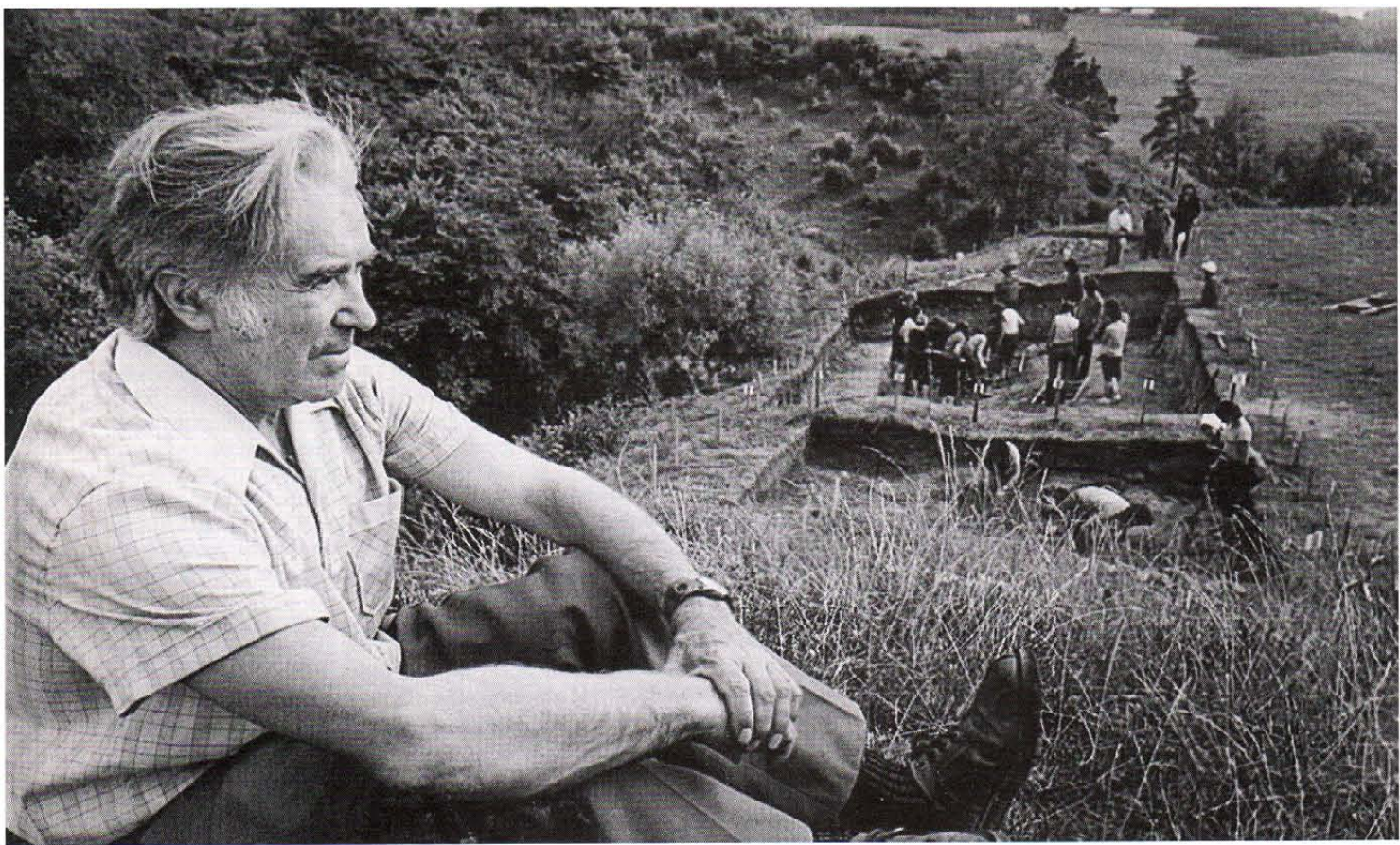
Vėlyvajame neolite teritorijose, į kurias prasišverė Virvelinės keramikos kultūros gyventojai, aptinkami kapai, būdingi pietiniam indoeuropiečiams: žmonės guldyti ant šono suriesti - lyg miegantys. Šis paprotys išnyko kartu su Virvelinės keramikos kultūra ir baltų gentyse nepriėjo. Nors tokio tipo kapų kiek daugiau aptikta Latvijoje, tačiau į rytus nuo Nevėžio bei Dauguvos aukštupyje jų aptinkama labai nedaug.

Remdamiesi turimais duomenimis, apžvelgdami mezolito, neolito ir netgi vėlesnių laikotarpių materialinės bei dvasinės kultūros raidą Rytų Pabaltijyje, galime teigti, kad šioje teritorijoje vietinių gyventojų išstūmimo ar nukariavimo ir asimiliacijos požymių nėra. Virvelinės keramikos kultūra ženkliai įtaką padarė tik siauroje Aistmarių ir Kuršmarių pakrančių srityje. Kitoje istorinių baltų žemių dalyje, poledynmečiu atsikraučius iš Europos pietinių sričių medžiotojams ir čia jiems apsigyvenus, per visą akmens amžių vyko nuosekli ir tolydi - baltų genčių - dvasinės ir materialinės kultūros raida.

Todėl tenka atsisakyti ilgokai mūsųose išsilaukusios ir tradicine tapusios nuomonės, kad baltų kultūra ėmė formuotis tik **III tūkst. pr. Kr. pabaigoje - II tūkst. pr. Kr. pradžioje**.

Dauguma archeologų ir kalbininkų šiaurinės indoeuropiečių protėvynės ieško centrinėje arba pietrytinėje Europos teritorijoje gerokai po ledynmečio. Tačiau moksliniai duomenys leidžia tvirtinti, kad mūsų protėvių šaknys istorinėse baltų žemėse glūdi nuo epipaleolito-mezolito laikotarpių, t.y. **šešiais tūkstantmečiais** anksčiau nei teigta iki šiol.

Senajame žalvario amžiuje (**1800/1600-1100 m. pr. Kr.**) šiaurės rytinėje Narvos kultūros teritorijoje pastebime tolesnį nenutrūkstamą tos pačios Narvos kultūros raidą. Pietvakarinėje Narvos kultūros teritorijoje neolitinės Virvelinės keramikos kultūros pagrindu susidarė Pamarių kultūra, kuri turėjo daug Narvos kultūrai būdingų požymių ne tik materialinėje, bet ir ūkinėje bei dvasinėje srityje. Tačiau jos išlikimas ir tolesnė raida senajame žalvario amžiuje yra neaiški. Pamarių kultūros ryšys su Vakarų baltų pilkapių kultūra (archeologų išskirta toje pačioje teritorijoje, tik vėlesniu laikotarpiu) nenustatytas. Todėl Pamarių kultūrą, kaip ir Fatjanovo bei Padneprės Virvelinės keramikos kultūras, laikyti baltų kultūros lopšiu Rytų Pabaltijyje šiandien būtų neteisinga.

□ POKALBIAI

MOKYTOJAS

Enciklopedinė žinutė apie vyriausią jį iš dabartinių Lietuvos archeologų, įžengusį į 82-uosius metus, dar 1936 m. drauge su Jonu Puzinu kasinėjusį Paštuvos (buv. Vilkiškos raj.), Nikėlių ir Paukščių (buv. Švėkšnos raj.) kapinynus, menanti Vládą Nagių-Nagevičių, Petrą Tarasenką ir ištisą kasinėjimų laikotarpį, daugiau kaip 200 mokslinių straipsnių autorių - Praną Kulikauską, labai kukli. O juk jis studijavo Kauno, Karaliaučiaus universitetuose. 1936-1944 metais dirbo Kauno kultūros muziejuje. Istorijos instituto mokslinis bendradarbis, kurį laiką ne tik vadovavęs Archeologijos ir etnografijos sektoriui, bet ir visam institutui, katedrai universitete bei Vilniaus ir Trakų pilių teritorijų tyrinėjimams. Kasinėjo Nemenčinės (Vilniaus raj.), Piliakalnio (Vilkaviškio raj.), Paveisininkų ir Rudaminos (Lazdių raj.), Kunigiškių (Vilkaviškio raj.), Kaukų (Alytaus raj.), Sudargo (Šakių raj.), Narkūnų (Utenos raj.) piliakalnių, ištyrė Upytės (Panevėžio raj.), Kurmaičių (Kretingos raj.), Krikštonių (Lazdių raj.) kapinynus. Vienu metu vadovavo Kernavės tyrimams. Parašė "Lietuvos TSR istorijos" skyrių apie pirmąją bendruomenę, "Lietuvos archeologijos bruožų"

didelę dalį, parašė ir išleido knygą "Užnemunės piliakalniai", Kauno, Vilniaus universitetų dėstytojas, docentas (1962 m.). Dauguma Lietuvos archeologų jį laiko savo mokytoju.

Žurnalo bendradarbis Kęstutis Urba užšnekino gerb. docentą:

- Kas Jus paskatino tapti archeologu? Juk iki 1939 m. archeologai Vytauto Didžiojo universitete nebuvo ruošiami?

Archeologijos specialybę pasirinkau ne iš karto. 1935 m. įstojęs į Kauno Vytauto Didžiojo universitetą studijavau lietuvių kalbą ir literatūrą. Įsitikinęs, kad ypatingų literatūrinių gabumų neturiu, perėjau į Lietuvos istorijos specialybę. Bet ir pirmosios studijos nepraejo be naudos. Turėjau progos klausyti Vinco Krėvės-Mickevičiaus, Vinco Mykolaičio-Putino, Balio Sruogos ir Mykolo Biržiškos paskaitų. Studijuodamas Lietuvos istoriją lankiau Igno Jonyno, Levo Karsavino, Adolfo Šapokos, Konstantino Jablonskio, Ivano Lappo, Jurgio Baltrušaičio bei Pauliaus Galaunės paskaitas ir seminarus. 1934/1935 mokslo metais universitete pradėjo dirbti archeologas Jonas Puzinas, ką tik mokslus baigęs Heidelbergo universitete, Vokietijoje. Jis buvo paskirtas asistentu ir Lietuvos istorijos specialybės studentams pradėjo skaityti Lietuvos priešistorės kursą. Nors kursas pradžioje buvo neprivalomas, bet J.

Puzino paskaitas noriai lankė ir kiti istorijos specialybės studentai. Jauno ir dailaus asistento paskaitos greit patraukė studentų dėmesį. J. Puzinas buvo geras organizatorius, didelis Lietuvos priešistorės mylėtojas, labai demokratiškas, ne tik skaitė paskaitas, bet ir organizavo ekskursijas į pakaunės piliakalnius, vežėsi studentus į pirmuosius kasinėjimus. Tarp jo klausytojų buvau ir aš. 1936 m. įkūrus Vytauto Didžiojo kultūros muziejų, aš, antro kurso studentas, buvau J. Puzino pakviestas dirbti jo vadovaujamame priešistoriniame skyriuje. Nuo tada ir likau ištikimas archeologijai iki šių dienų.

- Mes mažai žinome apie Karaliaučiaus universitetą, kuriame Jūs studijavote archeologiją.

Karaliaučiaus Albrechto universitetas garsėjo nuo seno. Jame studijavo daugelis žymių Lietuvos vyrų, dirbo nemažai pasaulinio masto profesorių - istorikų, lingvistų, archeologų ir kitų mokslų žmonių. Studijoms į Karaliaučiaus universitetą atvykdavo iš daugelio Europos šalių. Laimė nusišypsojo ir man. 1938 m. Švietimo ministerija paskyrė man valstybinę stipendiją ir pasiuntė studijuoti archeologiją į Karaliaučiaus universitetą, nors galvota buvo apie Varšuvą ir Stokholmą. Nulėmė savotiškas atsitiktinumus. 1938 m. į Vytauto Didžiojo kultūros muziejaus priešistorinį skyrių atvyko penki Karaliaučiaus universiteto archeologai - priešistorės seminaro dalyviai - rinkti medžiagos savo ruošiamoms disertacijoms. Grupei vadovavo žymiausias to meto Vokietijos archeologas profesorius, daktaras Haronas Bolko van Richthofenas ir jo asistentas H. Jansenas. Grupėje buvo ir tuometiniai studentai - dabar žinomi archeologai: Lothar Kiljan, Joachim Hoffmann, Hans Urbanek, Bend von zur Muhlen (estas), Dorothea Wetzold ir Kurt Voigtmann. Svečiams surasti to laikotarpio kiekvie-

nam pageidaujama medžiaga padėjo aš. Prof. B. Richthofenas pasidomėjo, ką aš studijuojau, kuo domiuosi. J. Puzinas jam papasakojo, kad aš jau baigęs Kauno universitetą ir ruošiamas archeologijos studijoms į Varšuvą ar Stokholmą. B. Richthofenas sušuko: "Kam jums Varšuva ar Stokholmas, tegu atvažiuoja pas mus į Karaliaučius. Juk prūsų ir lietuvių archeologinė medžiaga beveik tokia pati!" Taip ir buvo sutarta, kad aš vyksiu į Karaliaučius. Jaučiausi laimingas, nes gauti valstybinę stipendiją studijoms užsienyje buvo ne taip paprasta. Baiminausi, kad nepakankamai moku vokiečių kalbą.

Pradžią nebuvo lengva. Bet po poros savaičių paskaitų lankymo jau supratau paskaitų turinį. Neapsieita ir be kuriozų. Asistentas Hansas Janzenas skaitė bendrąjį archeologijos įvadą. Paskaitų metu klausdavo studentų, ar suprato. Studentas privalėjo atsistoti ir atsakyti. Kiekvieną paskaitą klausdavo manęs. Aš atsistodavau ir tylėdavau. Sunku buvo, bet supratau, kad taip jis mane pristatydavo studentams ir spartino mokytis vokiečių kalbą.

Pati mokymosi sistema buvo panaši, kaip ir Kauno universitete. Reikėjo pasirinkti vieną pagrindinę specialybę ir dvi kitas pagal norą. Karaliaučiaus universitete archeologija buvo Filosofijos fakultete. Archeologijos seminaras turėjo savo biblioteką, raštinę ir nemažus archeologinius rinkinius, kuriuose buvo daug medžiagos iš Klaipėdos krašto archeologinių paminklų. Šalia archeologijos pasirinkau antropologiją ir baltų kalbas.

Nauja buvo tai, kad paskaitos buvo skaitomos demonstruojant iliustracijas, supažindinant su naujausia literatūra. Paskaitoms iliustracijas ir literatūrą paruošdavo asistentai. Labai daug buvo pratybų, kolektyviai lankomi muziejai, archeologijos paminklai. Įsiminė išvyka į Viskiautų pilkapyną. Prof. Richthofenas pažadėjo butelį šampano kas atras šalia pilkapyno reikalingą sodybą...

- Kokia dvasia vyravo Karaliaučiaus universitete Jūsų studijų metais?

Turėjome progos vieni kitus gerai pažinti. Nuotaika buvo draugiška, vadindavomės vardais. Nebuvo jokių kalbų apie politiką, jokios užsieniečių ignoracijos. Net į archeologų kongresą Kilyje 1938 m. vyko visa katedra. Komandiruotes apmokėjo universitetas. Šio kongreso metu archeologijos išmokau daugiau negu per paskaitas. Nuo Kyliaus iki Zylto salos - įskaitant ir pačios salos paminklus ir piet. Šlezvigo-Holšteino paminklus - buvo suorganizuoti parodomieji įvairių laikotarpių ir įvairios paskirties archeologiniai tyrinėjimai. Kasinėjimų metodus išmoki - tai buvo geriausia pamoka. Išvykų metu teko susipažinti su daugybe vokiečių archeologų, tarp kurių buvo ir profesorius La Baume, profesorius Carlangel ir kiti.

Mane stebino ir dėstytojų bei studentų bendravimas. Nebuvo tų barjerų tarp dėstytojų ir studentų. Buvo rengiamos bendros išvykos į pajūrį. Šeštadieniais kolektyviai eidavome į kuria nors kavinę ar "kneipe", kurią Karaliaučiuje buvo labai daug. Čia ne vien gurkšnojome vyną, alų, kurių skonį pažinau tik Karaliaučiuje - iki tol nežinojau, koks yra skirtumas tarp balto ir raudono vyno. Pobūvio metu vykdavo diskusijos dėl paskaitų turinio ar kitų archeologijos aktualijų, pavyzdžiui, pasaginių segių datavimo. Užsieniečiai, kurių buvo daug, kiekvieną šeštadienį

glaudavo pakvietimus į kokį nors užsienio studentams organizuojamą renginį: muziejų, parodą, ekskursiją po miestą.

Studentai turėjo savo sporto salę, valgyklą, plaukiojimo baseiną, kavinę. Dauguma dėstytojų ir studentų priklausė nacionalsocialistų partijai, bet užsieniečiams buvo rodoma didelė tolerancija. Man labai keistas buvo vokiečių elgesys okupavus Lietuvą - nebuvo jokios tolerancijos, priešingai, siautėjo išdidumas ir nesiskaitymas su kitų tautų interesais.

Karaliaučiaus universitete be Klaipėdos krašto vokiečių, kurie studijavo daugiausia teisės ir ekonomikos mokslus, buvo ir prancūzų, lenkų, taip pat draugiškų latvių ir estų studentų. Mane daugiausia globojo Lothar Kiljan ir Bend von zur Muhlen. Su pirmuoju palaikau draugiškus ryšius ir dabar. Jis man ne tik rašė laiškus, bet ir siuntė literatūrą. Karo metu - vokiečių okupacijos - naujausios literatūros atsiųsdavo La Baumas.

Už draugišką manęs traktavimą ir rūpestį Lietuvos konsulas Karaliaučiuje suorganizavo visos katedros dėstytojų ir studentų priėmimą, visus pavaišino. Per šį priėmimą man buvo didžiulė staigmena, kai prof. Richthofenas, baigdamas savo kalbą, sušuko lietuviškai: "Kas bus, kas nebus, bet Lietuva nepražūs". Konsulas man pasakė: "Ka, tu nežinojai, kad prof. Richthofenas moka lietuviškai?" Pasirodo, kad profesorius buvo poliglotes ir mokėjo visas Europos kalbas. Karo metu ir po karo jis buvo paimtas į Užsienio reikalų ministeriją. Su manimi lietuviškai jis nekalbėjo, o Viktoras Falkenhanas visada užkalbindavo lietuviškai.

Studijas sutrukdė karas. Visi profesoriai, asistentai ir vokiečiai studentai buvo mobilizuoti į Vermachtą. Man buvo pavesta rūpintis seminaru, atiduoti visi raktai nuo visų kabinetų. Beveik visi archeologai žuvo, vieni - kare su prancūzais, kiti - su Sovietų Sąjunga. Išliko tik jau minėti L. Kiljanas ir B. von zur Muhlenas. Abu buvo patekę į sovietų nelaisvę, prarado sveikatą.

- Pokario metais vėl kibote į darbą...

Jau nuo pat savo darbo pradžios teko būti universalu ir tiesiog nebuvo sąlygų imtis tyrinėti kokią nors vieną problemą. Po karo viską reikėjo kurti iš naujo. Reikėjo parengti kadrus, todėl teko imtis pedagoginio darbo. Norint įrodyti, kad archeologijos specialybė reikalinga, teko padėti labai daug pastangų, parašyti daug raštų įvairiausioms instancijoms, pirmiausia Vilniaus universiteto vadovybei. Būta rektorių, nepalankių tam reikalui. Nesiruošiu jų kaltinti. Bijota to meto "ideologų". Dabar jaunimui turbūt būtų sunku suprasti, bet iš tiesų buvo taip, kad archeologija buvo siejama su Lietuvos praeities idealizavimu, ugdanti nacionalinius-patriotinius jausmus ir kaip tokia tiesiog nepageidaujama Vilniaus universitete. Vengta net "archeologijos" termino, ruošti atseit ne archeologai, bet muziejininkai. Taip ilgus metus Universitete buvo "Muziejininkų katedra" vietoj buvusios "Archeologijos katedros". Be to, tuo pačiu metu formavosi archeologų grupė Lietuvos istorijos institute, kuri ir sudarė archeologijos mokslui sveikesnius pagrindus. Teko vadovauti archeologijos sektoriui ir kartu Universitete jam rengti kadrus. Faktiškai tai buvo archeologijos mokslo kūrimosi pradžia pokario metais, todėl labai daug laiko teko skirti ir pedagoginiam bei organizaciniam, ir moksliniam darbui. Pradėta organizuoti archeologinės ekspedici-

jos gelbėti ardomus archeologinius paminklus, kaupti medžiagą būsimiems darbams. Pirmiausia reikėjo parengti pirmą didesnę Lietuvos archeologiją apibendrinantį darbą. 1961 m. drauge su kitais archeologais parengėme ir išleidome stambų darbą "Lietuvos archeologijos bruožai", kuriame atsispindėjo to meto archeologijos padėtis. Buvau ne tik didesnės jo dalies autorius, bet ir redaktorius.

- Kokie tyrinėjimai brangiausi?

Pirmą kartą didžiulį džiaugsmą patyriau 1938 m., kai tyrinėdami Upytės kapinyną aptikom turtinę įkapių dvigubą kapą; jo originalas buvo paimtas į Vytauto Didžiojo muziejų ir buvo vienas įdomiausių eksponatų priešistorinio skyriaus ekspozicijoje. Džiaugiuosi, kad labai daug naujo davė Užnemunės piliakalnių tyrinėjimai, Kurmaičių, Laivių kapinynų, ypač Paveisininkų, Kunigiškių-Pajevonio ir Obelytės-Kaukų piliakalnių tyrinėjimai bei kiti.

- Archeologų šeima - retokas fenomenas mokslo pasaulyje. Jūsų žmona Regina - taip pat žinoma Lietuvos praeities paminklų tyrinėtoja. Ar Jūsų pažintį taip pat nulėmė archeologija?

Taip. Suartino bendri interesai: bendras specialybės pasirinkimas Vytauto Didžiojo universitete, drauge vykdyti Upytės kapinyno ir kitų paminklų tyrinėjimai, darbas muziejuje.

- Gal įsiminė koks nors linksmas nutikimas iš kasinėjimų?

Prisimenu daugybę tyrinėjimų epizodų, bet buvo ir dabar tebėra daugiau keliančių susirūpinimą nei linksmų nutikimų. Didelį susirūpinimą kelia lengvabūdiški kasinėjimai, netinkami metodai ir nepakankamai mokslinis situacijos fiksavimas, prastos ataskaitos, nevykšios migracinės teorijos. Juk archeologija - tai ne vien kasinėjimai... Iš linksmybių? Visiems buvo juoko, kai artinantis prie Viskiautų pilkapyno K. Voigtmann, kuris prieš tai šiose apylinkėse mokytojavo, pasakojo, kaip pirmą kartą lankė šiuos pilkapius ir pamatė ant vieno pilkapio gražų briedį. Rodydamas, ant kurio pilkapio, pargriuvo į lietaus prilytą balą, iš kurios jį teko kelti ir valyti. Jam jau buvo virš 60 metų. Archeologiją tada galėjo studijuoti bet kurio amžiaus žmogus.

Nors archeologinės praktikos metu studentai pridarydavo visokių nemalonių ir rūpesčių savo netinkamam elgesiui, bet jie ypač mėgo patikrinti vadovų ar kasinėjimus lankančių svečių išmanymą apie archeologiją. Antai dar prieš 1939 m. prof. Eduardui Volterui kasinėjant Viėšvilėje studentai atkasė jo pamestą laikrodį. Tyrinėjant Veršvų kapinyną buvo pakastas senas surūdijęs akėčių virbalas, kurį, atvykus kasinėjimų pasižiūrėti dailininkui Vytautui Kazimierui Jonynui, pademonstravo kaip retą archeologinį radinį.

- Ko palinkėtumėt jauniems archeologams?

Palinkėčiau daug naujų atradimų, bet jokių būdu nesivaikyti sensacijų. Burtis į darnų kolektyvą, kurį suvienytų bendras ir svarbiausias tikslas - kuo išsamiau atskleisti seniausią Lietuvos istoriją. Iki šiol sukaupta archeologinė Lietuvos medžiaga rodo, kad turime kuo didžiulius mūsų protėvius. Lietuvoje yra apie tūkstantį piliakalnių. Ištirinėta tik maždaug septynios dešimtys. Ir tų pačių, galvodami apie ateitį, kasinėdavome tik vieną pusę...

- Ačiū. Laukiame naujų prisiminimų puslapių ir linkime geros sveikatos.

Kodėl VILNIUS tapo sostine?

Vilnius nuolatine sostine neabejotinai tapo valdant Lietuvos Didžiajam kunigaikščiui Gediminui (1316-1341).

ALBINAS KUNCEVIČIUS

Vilniaus vardas pirmą kartą paminėtas 1323 m. Gedimino laiškuose Hanzos miestams („... in civitate nostra, regia Vilna“...) (Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. 1968, p.35). Lietuvos metraščiuose kalbama, kad valdant Traideniui (1270-1282) Lietuvos sostinė buvo Kernavė, po to Gediminas sostinę perkėlė į Trakus, o iš ten - į Vilnių. Kur buvo seniausioji Lietuvos sostinė, valdant karaliui Mindaugui (1236-1263), rašytiniai šaltiniai nenurodo. Galbūt Lietuva, kaip ir daugelis ankstyvųjų feodalinų Europos valstybių, tokios nuolatinės sostinės ir neturėjo.

Lietuvos miestų istorija dar mažai ištirta. Todėl kai kurie tyrinėtojai mano, kad jau IX-X a. Rytų ir Vidurio Lietuvoje susidarė sąlygos atsirasti miestams (Daugudis V. 1993, p. 17), dar kiti galvoja, kad tik vakarų Lietuvoje apie XI a. buvo palankiausios sąlygos atsirasti protomiestams. Tačiau dauguma tyrinėtojų miestų pradžią sieja su Lietuvos valstybės susidarymu ir mano, kad tik XII a. antrojoje - XIII a. pirmojoje pusėje atsirado stambios gyvenvietės, turinčios miesto bruožų, o realiai miestų susiformavimą galima sieti tik su XIII a. ar net jo pabaiga - XIV a. pradžia (Tautavičius A. 1977, p. 19-24; Gudavičius E. 1991, p. 63).

Pastaruoju metu Vilnių dažnai bandoma susieti su karaliaus Mindaugo vardu (Batūra R. 1966, p. 141-145). Kur buvo Mindaugo pilis, vadinta Voruta, tebėra diskutuojama (Zabiela G. 1993, p. 5-21).

Šiame straipsnyje apžvelgiamos sąlygos, kurios lėmė Vilniaus miesto iškilmą, ir nagrinėjamos priežastys, kodėl ir kada, nurungdamas kitus senuosius Lietuvos miestus, būtent Vilnius galutinai tapo sostine.

Kada Lietuvoje galėjo atsirasti miestai?

Kas yra miestas, kas skiria miestą nuo didelės gyvenvietės, prekybinio amatų centro - tebesiginčijama. Paprastai "miestui laikoma gyvenvietė, kurios gyventojai (ar bent dalis

jų), šalia žemdirbystės ar žvejybos, vertėsi dar prekyba ar amatais. Miestui būdingesnis didesnis gyventojų skaičius ir ne vienas amatas, bet kelios amatų šakos. Be to, mieste šalia pirklių ir amatininkų gyvena ir gamyba neužsiimančių žmonių grupė - kariai, administracijos darbuotojai, kulto tarnai ir kt." (Tautavičius A. 1977, p. 19). Tokie valdžios ar administracijos centrai tarsi išskyla virš kitų gyvenviečių, nes išsiskiria organizuota prekyba ir gamyba. Be to, neretai jie yra ir kulto centrai (Niesiolowska-Wędzka A. 1991, p. 59). Rusų archeologai mano, kad Senosios Rusios miestas paprastai jungė šiuos elementus: pilį, feodalų namus, amatininkų gyvenvietę, prekybą, administracinį valdymą ir kulto centrą. Taigi tai ne tik didelio regiono prekybos, amatų, ūkio-administracijos židyns, bet ir karinis-politinis bei kultūrinis-ideologinis židyns (Древняя Русь. 1985, с. 45). Socialiniu požiūriu miestas - neagrarinė, specifinė bendruomenė, kurios statusą apibrėžiantys nariai verčiasi prekybais amatais ir vietine prekyba (Gudavičius E. 1991, p. 12). Todėl miestų atsiradimas siejamas su valstybės buvimu. Senosios Rusios miestų raida skirstoma į 3 etapus: 1) **protomiestai** (laikotarpis iki X a. vidurio). Šiuo metu susiformuoja tarpentiniai centrai, kuriuose išskirtinę vietą užima specializuoti amatai ir prekyba, o tarp gyventojų išsiskiria karių-feodalų luomas), 2) **ankstyvieji miestai** (laikotarpis nuo X a. vidurio iki XII a. Šio laiko miestai - tai iškilę didelio regiono kariniai-politiniai, administraciniai-ūkiniai, ekonominiai ir kultūriniai-ideologiniai centrai) ir 3) **viduramžių miestai** (laikotarpis nuo XII a.) (Древняя Русь. 1985, с. 58). Seniausių miestų susikūrimas senojoje Rusijoje ir Lenkijoje sutapo su valstybės kūrimosi pradžia, t.y. IX-X a. Panašiai buvo ir Švedijoje, kur senųjų miestų pradžia nukeliama į XI a.

Nenuostabu, kad Lietuvoje miestų istorija ištirta menkai. Tai sąlygoja rašytinių šaltinių stoka (Gedimino laišakai, rašyti 1323 m., yra pirmoji neabejotina žinia apie miestą Lietuvoje) ir dar labai ribotas Lietuvos viduramžių miestų gyvensenos pažinimas: mažai ištirti senamiesčiai ir nepakankamai pažinta XI-XV a. materialinė kultūra, nenusistovėjęs datavimas (pvz., keramikos).

Diskusija, kada Lietuvoje galėjo atsirasti miestai, nėra nauja. Ją dar 1977 m. specialiaame leidinyje aptarė istorikai, archeologai ir architektūros istorikai (Lietuvos TSR architektūros klausimai. 1977. T. 5, sąs. 4). Archeologo A. Tautavičiaus manymu, Lietuvoje kai kurie miesto elementai galėjo formuotis, matyt, jau XII a., bet apie realią jų būtį galima kalbėti tik nuo valstybės susidarymo. XIII-XIV a. karams nutraukus natūralų Lietuvos miestų ir miestelių vystymąsi, dauguma XV-XVI a. kūrėsi iš naujo (Tautavičius A. 1977, p. 24). Tačiau pasitvirtino tame pačiame leidinyje architektūros istoriko A. Miškinio teiginys, kad "ne-gausūs objektyvūs duomenys, kuriais grindžiama viena ar kita nuomonė, yra tiek fragmentiški, kad tai leidžia gana įvairiai aiškinti miesto atsiradimo pradžią" (Miškinis A., 1977, p. 30). Šią mintį patvirtino vėlesni istorikų ir archeologų darbai. Kiek vėliau į šią diskusiją įsijungė istorikas E. Gudavičius; savo knygoje "Miestų atsiradimas Lietuvoje" (V., 1991) jis panagrinėjo šią problemą istoriko, pasitelkusio archeologinius duomenis, požiūriu. Jo manymu, "smulkiau apibūdinti pirmųjų Lietuvos miestų atsiradimo proceso negalima, bet aišku, kad pradinis jo laikotarpis datuotinas XII a. pabaiga - XIII a. viduriu, o baigiamasis - XIII a. antrąja puse - XIV a. antrąja puse. Miestų kūrimasis nėra identiškas klasikinės visuomenės ir valstybės kūrimosi procesui, bet abu labai susiję" (Gudavičius E. 1991, p. 65).

Miestų pradžios problemą nagrinėja ir Klaipėdos krašto archeologai Vl. Žulkus ir J. Genys. Pastarasis savo daktarinėje disertacijoje "Miestai Vakarų Lietuvoje XI-XVI a.", remdamasis Palangos (tyrinėjo Vl. Žulkus) ir Žardės piliakalnio (tyrinėjo J. Genys) bei kitų paminklų medžiagos analize, padarė išvadą, kad Vakarų Lietuvoje sąlygos miestams atsirasti susidarė X a. pabaigoje - XI a. Šio laikotarpio Palangos, Žardės centrai vadinti protomiestais. Autoriaus nuomone, XII a. Vakarų Lietuvoje pastebimas kultūrinis nuosmukis ir XV-XVI a. miestai šiame regione kūrėsi jau iš naujo. Vakarų Lietuvos protomiestai išsiskyrė iš kitų stambių centrų savo dideliais papilais (gyvenvietėmis), polietnine kultūra, didele vikingų (ypač Palangoje) įtaka. Mediniai pastatai juose išsidėstę prie gatvių, pastebima amatų specializacija ir atskiri vien amatininkų gyvenami plotai. Apie 12% visų tokių gyvenviečių gyventojų buvo pirkliai ir tik apie 22% vertėsi

žemdirbyste (Palanga) (J. Genys. Pranešimo tezės konferencijoje "Castlla Maris Baltici - 2, 1993, Švedija). J. Genio darbe įrodyta, kad Lietuvoje, ypač vakarinėje jos dalyje, X-XI a. susidaro sąlygos atsirasti miestams. Kokios tai sąlygos ir ar jos buvo rytų Lietuvoje? Kodėl būtent šioje dalyje išaugo seniausi Lietuvos miestai? Vakarų baltų materialinė kultūra per visą priešistorės laikotarpį buvo tarsi turtingesnė: puošnesni papuošalai, turtingesni kapai, daugiau importinių daiktų. Šiame baltų regione buvo intensyviai prekiaujama visą I tūkstantmetį: mainomas žalvaris, driekėsi gintaro kelias. Tačiau II tūkstantmečio pradžioje (X-XII a.) visame Rytų Pabaltijyje ir visoje Lietuvoje pastebimi ryškūs materialinės kultūros poslinkiai. Tai tarsi valstybės susidarymo išvakarės. Žemdirbystėje įsigali dvilaukis ir primityvus trilaukis (Моора Х. А., Липс Х. М. 1964, c. 80-84). A. Tautavičius mano, kad Lietuvoje nuo XII a. vyravo pūdyminė žemdirbystė (Tautavičius A. 1977, p. 21). I tūkstantmečio pabaigoje - II tūkstantmečio pradžioje visame Rytų Pabaltijyje pasirodė naujų formų noragai. Padidėjus žemės ūkio poreikiams, reikėjo tobulesnių, patvaresnių arimo įrankių, užtikrinančių našesnę darbą (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1978, p. 54-55). Tokių noragų rasta ir Maišiagalos piliakalnyje (vienas jų, tyrinėtojų nuomone, būdingas XII-XIV a.). Pirmiaisiais II tūkstantmečio amžiais žemės ūkyje pastebimas didžiulis šuolis. Archeologų nuomone, rytinės Latvijos ir rytinės Lietuvos rajonuose, t.y. tose vietose, kur labiausiai naujarejęs dirvožemis, ne vėliau kaip XII a. atsiranda ir naujas arimo padargų tipas - dvidantė žagrė su geležiniais noragais (Volkaitė-Kulikauskienė R. 1978, p. 58-60). Aki vaizdu, kad protomiestai ar baltų ekonominiai-prekybiniai centrai iškilę tose vietose, kur vyravo velėniniai jauriniai dirvožemiai - vakarų Lietuvoje (J. Genio daktarinė disertacija "Miestai vakarų Lietuvoje XI-XVI a. 1993). II tūkstantmečio pradžioje paplito ir kiti naujų formų darbo įrankiai, susiję su žemdirbyste: plačiašašmeniai kirviai išstūmė iki tol vartotus siaurašašmenius, pradėti vartoti geležiniai pjautuvai su dantukais, būdingi feodalinei epochai ir išlikę iki XX a. Vienas iš jų variantų vadinamas "lietuviškuoju". Grūdų derliaus padidėjimą rodo ir kiti archeologiniai duomenys: daugelyje tyrinėtų piliakalnių X-XIII a. sluoksniuose randama suanglėjusių grūdų liekanų (ypač daug grūdų - iš viso apie 20 kultūrų, rasta Maišiagalose, tiesa, kiek vėles-

niuose XIII-XIV a. sluoksniuose). II tūkstantmečio pradžioje pasirodė rankinės sukamosios girmos.

Ryškūs poslinkiai pastebimi ir profesinių amatų srityje. Jau minėta, kad kalviai išmoko nukalti tobulesnius darbo įrankius - kirvius, pjautuvus. Tačiau IX-XIII a. geležinių dirbinių, palyginti su ankstesniais laikotarpiais, sumažėjo daugiau nei 2 kartus. Taip atsitiko todėl, kad tuo metu, gaminant daugiau plieno ir plintant kokybiškesniam įanglinimo būdui, nekokybiškas gamybos būdas išstumiamas (Stankus J. 1978, p. 84). IX-XIII a. atsiskyrė metalurgijos ir kalvininkystės amatai, o jų meistrų produkcija prilygo kaimyninių kraštų - Latvijos, Rusijos, Lenkijos - kalvių ir metalurgų produkcijai (Stankus J. 1978, p. 84).

Kitų dirbinių apdailai IX-XIII a. plačiai naudotas sidabras. Sidabru puošti žalvariniai papuošalai, geležiniai žirgo aprangos reikmenys, kepuraitės, peilių ir kalavijų makštys ir kita (Vaitkunskienė L., Merkevičius A. 1978, p. 102-103).

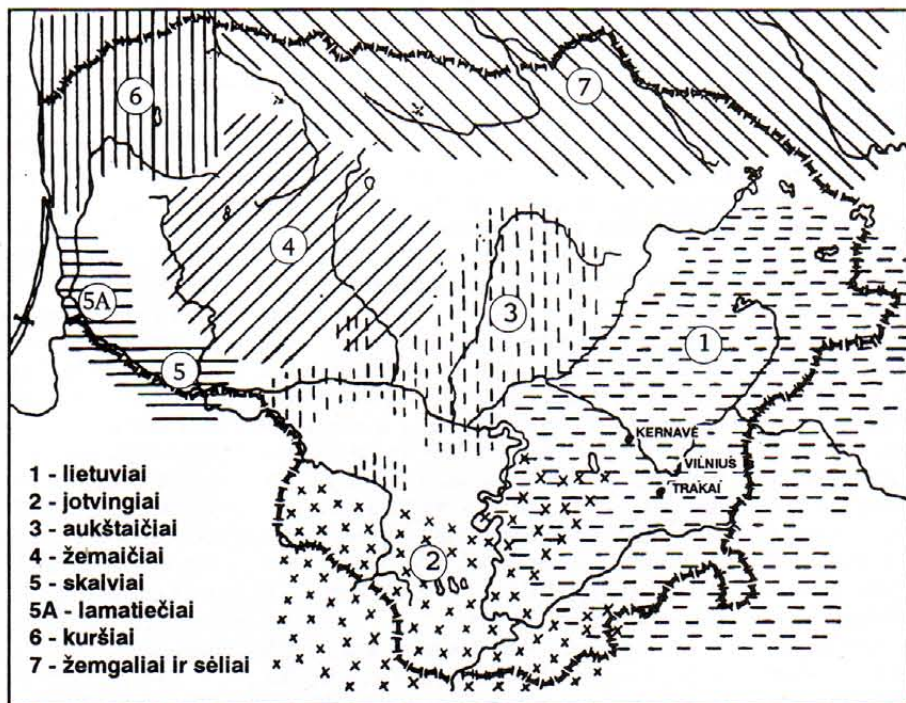
Prie didžiųjų (Aukštadvario, Eketės, Kernavės, Vilniaus) piliakalnių įkurtose gyvenvietėse randamos amatininkų sodybos. Kapinynuose aptinkami juvelyrų kapai. Sargėnuose prie Kauno viename kape buvo aptikta apie 220 žalvario dirbinių laužo, sveriančio apie 5 kg. Juvelyrų profesionalumą atspindi ir tai, kad jie gebėjo naudoti vielos tempimo, šlifavimo, spaudimo, pynimo, graviravimo, kniedijimo ir

formos, apie 100 g svorio sidabro lydiniai. Tokių pinigų labai rasti daugiau nei trisdešimtyje vietovių, išsidėsčiusių šalia pagrindinių XIII-XIV a. Lietuvos centrų (Aleksiejūnas V. 1992, p. 153-158).

Taigi II tūkstantmečio pradžioje visos Lietuvos teritorijoje panašėjo darbo įrankiai, ginklai, keramika ir papuošalai. Tikriausiai jau nuo XI a. Lietuvoje pasirodė žiesti puodai. Nuo XIII a. drabužiai segami tik segėmis. Tuo metu iškilę ir labai dideli piliakalniai ar net jų kompleksai Kernavėje, Vilniuje. Apuolės, Eketės, Imbarės, Įpilties, Godingos, Kernavės, Vilniaus, taip pat kitų piliakalnių gyvenvietės dažnai užėmė net kelių hektarų plotą.

J. Genio nuomone, vakarų baltų krašte (Pajūryje) turtingiausi kapai, aktyviausi prekybiniai ryšiai buvo XI a., o XII a. pastebimas nuosmukis. Taigi šiame regione geriausios sąlygos formuoti protomiestams buvo XI a. Kadangi materialinės kultūros pokyčiai II tūkstantmečio pradžioje būdingi visiems baltams, tai šis lūžis XII a. vakarų baltų kultūroje tiesiogiai sietinas su ankstesnės aktyvios jų veiklos smukimu. Sumažėjus vikingų aktyvumui, pastebėtas nuosmukis ir aplinkiniuose regionuose. Palangos ar Žardės prekybiniai centrai (ar protomiestai) sunyko kaip tik tada, kai sumažėjo prekybiniai kontaktai. Jie, kaip ir Švedijoje tyrinėjamas Birkos prekybinis-administracinis centras, niekada neužaugo iki miesto. Matyt, šios gyvenvietės veikė ir įtakojo palyginti mažą aplinkinį regioną. Tuo tarpu Rytų Lietuvoje augantys centrai kilo ir didėjo nors ir lėčiau,

bet pastoviau ir tvirtiau. Jų galia, veikimo bei įtakos arealas buvo kur kas didesnis ir pokyčiai Senojoje Rusijoje ar juo labiau vikingų kraštuose jų augimo nepaveikė. Rašytiniuose šaltiniuose Lietuvos vardas pirmą kartą paminėtas 1009 m. XII a. Rytų Lietuvoje susiformavo žemių konfederacijos centras (Gudavičius E. 1984, p. 12-28). Besiformuojančios valstybės branduoliu tapo lietuvių ir jų vakarinių kaimynų - aukštaičių genčių sąjunga (1 pav.) (Apie gentis ir jų išsidėstymą tebediskutuojama - **red. past.**). Į čia "persikelia" ekonominės, politinės, socialinės raidos svorio centras. Lietuvos žemė siaurąja prasme buvo tarp Nemuno ir Neris upių (E. Gudavičius Mindaugo tėvonija laiko pietinę šios teritorijos dalį). Tarp jų ir buvo svarbiausi Lietuvos istoriniai centrai: Kernavė, Trakai, Vilnius. Pastaruoju metu archeologiniai Kernavės ir Vilniaus tyrimai rodo, kad tai seniausi Lietuvos miestai. Jų iškilimas ir išaugimas iki miestų chronologiškai susijęs su valstybės formavimu, t.y. XIII a. Senesnių miestų (IX-XII a.) egzistavimas šioje Lietuvoje ir toliau lieka nepagrįstas archeologiniais duomenimis.

1 pav. VI-XII a. gentinės sritys pagal A. Tautavičių

kitokią techniką. XI-XII a. buvo sukurti tobulesni ginklai. Nuo XI a. ginkluotasi vietiniais kovos kirviais, XI-XII a. pradėti gaminti kovos šalmi, naujos technologijos ir formos kalavijai. XI-XII a. turtingų vyrų kapuose randamos svarstyklės ir svareliai. XII-XIV a. Lietuvos teritorijoje jau vartojami vietiniai pinigai: lazdelės

Kada Vilnius tapo miestu?

Miesto ir sostinės formavimasis nėra tapatus procesai, nes pilis gali būti sostinė, kai šalia jos dar nėra miesto. Be to, politinėje sistemoje svarbu valdyti rezidenciją. Viduramžių miesto iškilimas paprastai susijęs su pilimi - pilies buvimas dažnai laikomas vienu iš būtinų miesto susiformavimo bruožų. Ta prasme aiškinimasis, kas buvo Mindaugo tėvonija ar kur buvo Mindaugo pilis Voruta, negali duoti atsakymo, kada Vilnius tapo miestu ir kada jis tapo sostine.

Vilniaus miestas kūrėsi Neries ir Vilnios upių santakoje, vietovėje, kur buvo itin palankios gamtinės sąlygos ir labai patogi strateginė padėtis - Vilniaus pilys ilgai buvo neprieinamos priešams, o mūrinė Aukštutinė ir Žemutinė pilis Vokiečių ordino niekada nebuvo užimta. Piliakalnio, vadinamo Gedimino pilies kalnu, Aukštutinės pilies vietoje archeologiniai tyrimai, nors ir nesistemiški, rodo, jog seniausiems sluoksniams būdinga lipdyta keramika grublėtu ir lygiu paviršiumi, o XI-XIII a. čia būta didelės medinės pilies. Pastaruoju metu archeologas G. Zabiela paskelbė hipotezę, kad Voruta vadinta Mindaugo pilis buvusi ant Šeimyniškių piliakalnio (Anykščių raj.). Vienas iš jo argumentų - Šeimyniškių piliakalnio įspūdingumas. Jis yra vienas didžiausių Rytų Lietuvoje, o tarp II tūkstantmečio pradžios paminklų - ir pats didžiausias. Jo aikštelės plotas - apie 2600 m² (Zabiela G. 1993, p. 11, 18). Tačiau pastebėjome, kad Vilniaus Gedimino pilies kalno aikštelė pusantro karto didesnė - apie 4000 m². Atrodo, kad jau II tūkstantmečio pradžioje šalia šios pilies Plikajame kalne buvo ir kita medinė pilis, vėliau rašytiniuose šaltiniuose pavadinta Kreivąja pilimi. Pastarojo piliakalnio aikštelė galėjo būti beveik 200 m ilgio ir apie 100 m pločio (Daugudis V. 1993, p. 35). Archeologai, kasinėdami gretimo Bekešo kalno aplinką, aptiko XII-XIV a. medinių sudegusių pastatų liekanų ir kitų daiktų. Veikiausiai jau I tūkstantmetyje Plikajame kalne buvo išlyginta sudegusios įtvirtintos gyvenvietės vieta ir įrengti stipresni įtvirtinimai (Daugudis V. 1993, p. 41-45). Taigi jau prieš XIII-XIV a. Vilniuje buvo bent dviejų medinių pilių kompleksas.

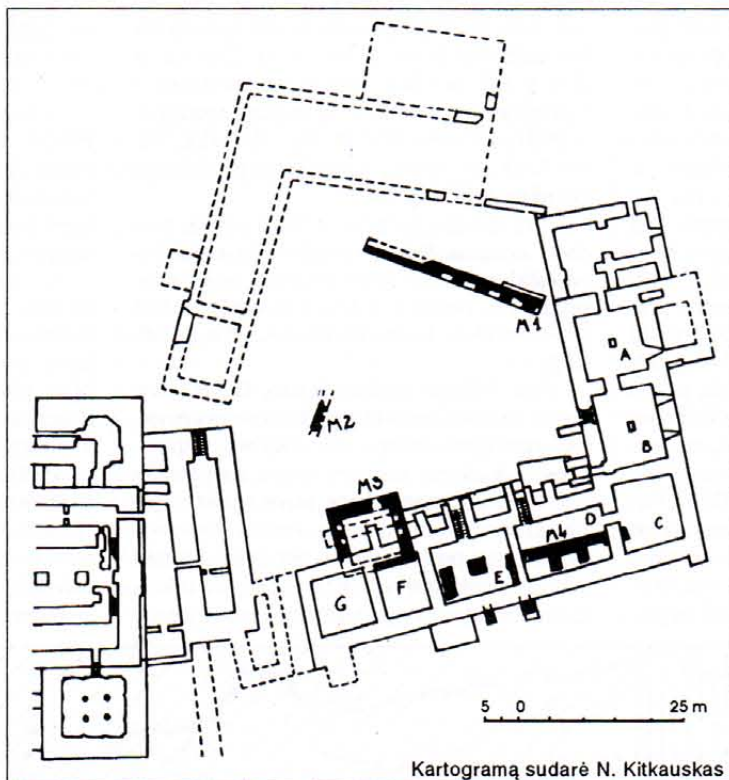
Pastarųjų metų Vilniaus Žemutinės pilies rūmų tyrimai rodo, kad į vakarus nuo Gedimino kalno dabartinės Arkikatedros link besidriekiančiame iškyšulyje būta didelės I tūkstantmečio antrosios pusės gyvenvietės. Jos kultūrinis sluoksnis - apie 0,5 m storio. Jame surasta daug lipdytos keramikos grublėtu paviršiumi, verpstukų ir kitų radinių. Kol kas sunku pasakyti, koks buvo tolesnis šios gyvenvietės likimas, bet II tūkstantmečio pradžios radiniai: ankstyvoji žiesta keramika, būdinga XI-XIII a., atvežto stiklo dirbiniai, būdingi XII-

XIII a., kai kurių medinių statinių datos (nustatytos radiokarboniniu C¹⁴ metodu) rodo, kad gyvenvietė nepertraukiamai egzistavo iki mūrinės Žemutinės pilies statybos laikotarpio, t. y. iki XIII-XIV a.

II tūkstantmečio pradžioje - apie XIII-XIV a. tankiai apgyvendinama teritorija Pilies kalno šiaurės vakarinėje papėdėje (Tautavičius A. 1964, p. 184). XIII-XIV a. gyvenvietė užstatoma mediniais pastatais, gatvės grindžiamos rąstais. Taigi tuo metu kūrėsi miesto tipo gyvenvietė -

dotos prekių kokybės žymėjimui arba muitinių ženklinimui.

Vilniaus miesto ir sostinės formavimuisi itin svarbi buvo mūrinių pilių, ypač Katedros bei pagonybės centro, raida. Vilniaus pilių teritorijos tyrimai rodo, kad XIII a. antrojoje pusėje - XIV a. pradžioje į rytus nuo Pilies kalno iškas-ta nauja, išlikusi iki šiol, Vilnios atšaka. Aukštutinės pilies ir Žemutinės pilies kompleksas atskiriamas nuo Kreiviosios pilies ir užima daugiau kaip 13 ha plotą. XIII a. mediniai Vilniaus pilių įtvirtinimai pradėti keisti mūriniais. Gynybinė mūro siena, kuri apjuosė visą pilių kompleksą (jos ilgis buvo daugiau nei 1 km), baigta mūryti, atrodo, XIV a. pirmojoje pusėje. Tačiau dalis jos statinių, ypač dabartinės varpinės požeminė dalis, buvęs gynybinis keturkampis bokštas, išmūryta XIII a. (Kitkauskas N. 1989, p. 144). Pastarųjų metų Vilniaus Žemutinės pilies teritorijos tyrimai rodo, kad šioje vietoje jau XIII - XIV a. pradžioje buvo ne vienas mūrinis pastatas (2 pav.). Vilniaus Žemutinės pilies XIII-XIV a. mūriniai pastatai ir Katedra pastatyti ant apie 160 m ilgio iškyšulio - aukštumos rago,ėjusio į vakarus nuo Gedimino pilies kalno. Jo plotis prie kalno buvo apie 40 m, o šlaitai į pietų ir šiaurės pusę - apie 6-7 m aukščio. Itin status šiaurinis šlaitas. Be to, Neries ir Vilnios upių slėniai buvo klampūs, pelkėti. Taigi pilys pastatytos gerai gamtos apsaugotoje vietoje.

2 pav. Vilniaus Žemutinės pilies rūmų ištirtos dalies istorinė-stilistinė kartograma. M1-M6 - XIII a. antrosios pusės - XIV a. mūrai (plane žymima juoda spalva)

papilys. Šioje gyvenvietėje archeologai aptiko batsiuvių, kubilių sodybų, o radiniai liudija, kad jose būta profesionalių keramikų, kalvių, dailidžių, juvelyrų. Vilniaus Žemutinės pilies rūmų teritorijoje, XIII-XIV a. sluoksniuose, rasta žalvarinių plokštelių segių ir pakabučių spaudų (3 pav.). Tai liudija ne tik aukštą juvelyrų lygį, bet ir gausią jų dirbinių gamybą rinkai. XIV a. pradžioje minėta į šiaurės vakarus nuo Gedimino kalno išsidėsčiusi gyvenvietė ir Aukštutinė bei Žemutinė pilys sujungiamos bendra gynybine siena į vieningą darinį. Tai jau ryškus miesto požymis.

Archeologai neturi duomenų, kur iki XIV a. buvo turgavietė - Vilniuje ar Kernavėje. Tačiau Vilnius nuo seno buvo vienas svarbiausių prekybos centrų Lietuvoje. Jame surasta daug daiktų iš svetur: stiklo, keramikos ir kt. Didžiausias XIII a. lobis Lietuvoje taip pat rastas prie Vilniaus (Rybiškėse). Šiame lobyje aptikta per 500 sidabrinėlių ir apie 30 Naugarduko bei Kijevo grivinių. Vilnių su aplinkiniais kraštais jungė Neries upė ir sausumos keliai. Vilniaus Žemutinės pilies teritorijoje surasta keletas XIV-XV a. būdingų švininių antspaudų, kurios nau-

Ant minėto kalvos iškyšulio, į vakarus nuo Gedimino pilies kalno, buvę XIII a. antrosios pusės - XIV a. pradžios mūriniai pastatai nugriauti vėlesnių statybų metu. 1964 m. atrasta, o 1987 m. ir 1988 m. ištirta ant šio iškyšulio šiaurinio terasos krašto tikriausiai XIII a. ar XIV a. pirmojoje pusėje pastatytos 30 m ilgio sienos dalis su keturkampiais kontraforais (4 pav.). Į šiaurę nuo jos buvo durpingas Neries slėnis, XIII-XIV a. užstatytas medinėmis sodybomis. Šio laikotarpio mūrinių statinių išliko ir pietiniame kyšulio šlaite. Čia stovėjo mūriniai pastatai ar gynybinės sienos buvę nugriauti XV a., statant naujus valdovų rūmus.

1990 m. vidiniame šių rūmų kieme rasto XIII a. antrosios pusės - XIV a. pradžios mūrinio pastato liekanos. Nuodugnai ištirta geriausiai išlikusi šiaurinė šio pastato dalis. Pastato ilgis (P-Š) apie 11,6 m, plotis apie 1,7 m, sienų stori apie 1,35-1,86 m. Durys apie 1,8 m pločio. Į akmenimis ir plytomis grįstą pusrūsį iš kiemo vedė 6 pakopų laiptai. Viduje sienose buvusios gilio stačiakampės nišos. Mūryta vėdiniu (baltišku) plytų rišimu, kuris būdingas tik XIII-XIV a. Pastato viduje surastos plytos ir dažyto tink-

gabaliukai rodo, kad pastatas buvo puošnus, jo skliautai, nišos ar langų angos buvo ne tik tinkuotos, bet ir dažytos. Griivenose rasta viena unikali plyta, puošta reljefine keturkojo gyvulio-žmogaus figūra. Plyta kvadratinė, apie 25,5x25,5x12 cm dydžio. Skyde pavaizduotas ant užpakalinių kojų stovintis keturkojis žvėris-žmogus su paukščio nagais ir ilga, riesta uodega. Tokia plyta, matyt, puošė pastato durų arką ar pastato fasadą. Atrodo, kad šis pastatas buvo bent dviejų aukštų, turėjo puošnias skliautuotas patalpas, spalvintomis plytelėmis išklotas grindis. Ten rasta apie 70 tokių plytelių, kurių dalis padengta žalsva, melsva, ruda glazūra. Pastatas dengtas lovelio formos čerpėmis.

Dar vieno panašaus XIII-XIV a. pastato liekanos surastos ir 1993 m. iširtos buvusiame vidiniame XVI a. rūmų kieme. Pastato plotis apie 8 m, ilgis (R-V) neaiškus, nes dalis galutinai suardyta XIX a. pradžioje, kasant carinės tvirtovės gynybinį griovį. Išlikusios pietinės sienos ilgis 7,3 m. Galbūt ir šis pastatas buvo beveik keturkampis. Pastatų sienų mūrijimo būdas, sienų vidinėje pusėje buvusios gilios stačiakampės nišos leidžia tvirtinti, kad abu minėti pastatai egzistavo vienu metu. XIII-XIV a. mūrinių statinių, galbūt gynybinių sienų, liekanos aptiktos ir pietiniame buvusio iškyšulio šlaite.

Taigi Vilniaus Žemutinėje pilyje aptikta keletas mūrinių visuomeninių pastatų, datuojamų XIII - XIV a. pirmąja puse. Tai jau visiškai susiformavęs administracinis, politinis centras. Jo mūrų statybai reikėjo didelių lėšų, daug darbo jėgos ir

K. Vainoro nuotr.

3 pav. XIII - XIV a. žalvarinių plokštelių segių ir kabučių spaudai

geros organizacijos.

Vilniaus Arkikatedros tyrimai rodo, kad, matyt, jau XIII a. viduryje šioje vietoje karalius Mindaugas pastatė pirmąją Katedrą (Kitkauskas N. 1989, p. 91-114). Tai, kad mūrinė Katedra pastatoma Vilniuje, liudija, jog jau nuo XIII a. pirmosios pusės, o gal ir anksčiau, čia buvo tikėjimo centras.

Aukštutinės pilies aikštelės pakraščiuose mūriniai įtvirtinimai greičiausiai pastatyti kiek vėliau. Neabejotina, kad ir čia XIV a. antroje pusėje stovėjo didelė mūrinė pilis.

Vilnius nuo II tūkstantmečio pradžios buvo

svarbus didžiulės lietuvių genčių teritorijos ekonominis, prekybinis ir kulto centras. Šią išvadą patvirtina ir tai, kad atsiskius krikščionybės bei nugriovus Mindaugo Katedrą toje pat vietoje iki 1387 m. veikė pagoniška šventykla. Rašytiniai šaltiniai Vilnių taip pat vadina svarbiausiu pagoniškosios Lietuvos centru.

Kada Vilnius galėjo tapti sostine?

Tai, kad Vilnius nuo karaliaus Mindaugo atėjimo į valdžią buvo politinis ir religinis centras, dar neleidžia tvirtinti, jog jo valdymo rezidencija bei tėvonija galėjo būti tik Vilniuje. Lietuvos metraščiuose užrašyta XVI a. legenda apie Vilniaus įkūrimą ir sostinės perkėlimą iš Trakų į Vilnių visus nuopelnus priskiria Gediminui. Tačiau atrodo, kad jau nuo XIII a. antrosios pusės Lietuvos valdyme aktyviai dalyvavo ir didžiojo kunigaikščio antrininkas - submonarchas. Karaliui Mindaugui žuvus, po trumpo pertraukos sostas trumpam atiteko Treniotai (1263-1264), kuris buvo Mindaugo sūnėnas, po to Mindaugo sūnui Vaišelgai (1264-1267), vėliau Mindaugo žentui Švarnui. Po perversmo didžiuoju kunigaikščiu tapo Traidenis (1269-1282). Jo giminystė su Mindaugu neaiški. Livonijos eiluoitoji kronika Kernavę vadina Traidenio pilimi. Ar ji iki tol ir po to buvo Lietuvos sostinė - neaišku. Archeologiniai Kernavės tyrinėjimai, kuriems vadovauja A. Luchanas, rodo, kad jau XIII a. Kernavė buvo feodalinis miestas, sudarytas iš penkių piliakalnių ir šalia jų, vadinamame Pajautos slėnyje, išaugusių amatininkų ir pirklių apgyventų

K. Vainoro nuotr.

4 pav. XIII a. antrosios pusės - XIV a. pradžios mūrinio pastato liekanos Vilniaus Žemutinės pilies rūmų vidiniame kieme

kvartalu. Atrodo, kad kunigaikščio dvarvietė buvo tik viename iš piliakalnių, vadinamajame Aukuro kalne. Kiti piliakalniai - Mindaugo sostas, Lizdeikos bei Kriveikiškių - buvo šios pilies priešpiliai, o Pilies kalne jau XIII a. formavosi aukštutinė miesto dalis. Taigi nors Kernavė XIII a. ir buvo vienas didžiausių ir svarbiausių Lietuvos ekonominių bei politinių centrų, tačiau XIII-XIV a. joje mūrinių pastatų nebuvo.

Į valdžią atėjus pirmiesiems Gediminaičiams, pradžioje soste buvo Butigeidis ir Pukuveras-Butvydas (kai kurie istorikai mano, kad Pukuveras buvo Traidenio sūnus). Tikriausiai jie sostą paliko dviem broliams: Vyteniui ir Gediminui, todėl jau XIII a. antroje pusėje iškilė du Lietuvos administraciniai centrai - Vilnius ir Trakai (Гудавичюс Э. 1985, c. 35-44). Lietuvos didysis kunigaikštis valdė Vilnių, o submonarchas - Trakus. Taigi Vilniaus pilis tapo sostine jei ir ne iki Traidenio valdymo, tai po

jo - neabejotinai. Nuo šio laiko Vilnius kilo sparčiau ir netrukus visiškai nustelbė Kernavę. Kitas valstybės centras - Trakai, bent jau nuo XIII a. pabaigos, valdomas submonarcho, matyt, niekadoms nebuvo Lietuvos sostinė. Legenda, bylojanti apie Gedimino svarbą įkuriant Vilnių, susijusi su juo, kaip submonarcho, persikėlimu iš Trakų į Vilnių, visiškai naujos dinastijos įsigalėjimu ir valdžios susikoncentravimu vienoje rankose, vienoje vietoje.

IŠVADOS

Lietuvos miestų susidarymas chronologiškai susijęs su valstybės formavimusi, t. y. jis sietinas su XIII amžiumi. Senesnių miestų egzistavimas Lietuvoje, bent kol kas, archeologiniais duomenimis tebėra neparemtas. Vakarų Lietuvoje sąlygos atsirasti protomies-

tams susidarė jau apie XI a., bet jie (Žardė, Palanga) veikė dar nedidelį regioną. Protomiestai - prekybos ir amatų centrai, o jų iškilimas ir sunykimas tiesiogiai susijęs su prekyba. Šie centrai trumpamžiai, neturėję savo tęstinumo XII-XIII a. Ateiviai XIII a. - Kuršo vyskupas ir kalavijuočiai, nemini nė vieno miesto, įsikūrusio Vakarų Lietuvoje.

Vilnius nuo II tūkstantmečio pradžios - svarbus lietuvių genčių ekonominis, prekybinis ir pagonybės centras. Nuo karaliaus Mindaugo atėjimo į valdžią čia formuojasi ir politinis bei religinis Lietuvos centras. XIII a. antroje pusėje Lietuvoje kūrėsi du politiniai centrai: Vilnius, kurį valdo didysis kunigaikštis, ir Trakai, valdomi submonarcho. Remiantis sukauptais archeologiniais duomenimis, galima daryti išvadą, kad seniausi Lietuvos miestai yra Vilnius ir Kernavė.

□ PILKAPIAI

Naujausi Rekučių pilkapyne

Rekučių (Pakretuonės ir Paversmio grupių) pilkapyne yra Švenčionių rajone, Švenčionėlių apylinkėje, Pakretuonės miško 33 kvartale.

VIDAS SEMĖNAS

Pilkapyne įrengtas ant vieno kalvyno tarp trijų ežerų - Žeimenio, Kretuono ir Vajuonio. Pilkapių grupės išsidėsčiusios rytinėje Vilniaus-Daugpilio geležinkelio linijų pusėje, apie 150-200 m į šiaurės rytus nuo Pakretuonės stotelės, ir tęsiasi pietų-šiaurės kryptimi apie 2 km ilgio juosta. Tarp Rekučių (Pakretuonės ir Paversmio) pilkapių grupių yra 172 m tarpas.

Pilkapių sampilai yra apvalios pusrutulio formos, 6-17 m skersmens, 0,4-1,5 m aukščio. Daugumos pilkapių sampilai lobių ieškotojų kasinėti, o Rekučių (Paversmio) 1-osios grupės - smarkiai sulėkštę. Rekučių (Pakretuonės) pilkapyne jų aptikta 23, o Rekučių (Paversmio) 1-ojoje pilkapių grupėje - 12.

1992 m. Nalšios muziejus ir Lietuvos kultūros paveldo mokslinis centras bendromis pastangomis (vadovas V. Semėnas) ištyrė vieną iš Rekučių (Pakretuonės) pilkapių (Nr. 22*). Šis pilkapis yra šiaurės vakariniame pilkapyne gale, apvalios sampilo formos, 7 m skersmens, 0,45 m aukščio.

Nukasus šviesų, su smulkiais 0,05-0,06 m skersmens akmenėliais susimaišiusį sampilo

* Numeracija pagal ataskaitą iš Lietuvos Istorijos instituto Archeologijos skyriaus archyvo

smelį išryškėjo akmenų vainikas. Vakarinė jo dalis nuarta. Geriausiai vainikas išlikęs pietinėje ir pietrytinėje pusėje. Akmenų vainikas formuotas paruoštos aikštelės pakraščiais iš 0,2x0,3x0,15 m dydžio lauko akmenų (daugiausia iš stambiagrūdžio granito). Tai rodytų sampilo smelio supylimas už akmenų vainiko: pietinėje pusėje - 0,3 m, šiaurinėje - 0,8 m. Pietinėje vainiko pusėje atsidendę vertikaliai sustatyti akmenys, tarp kurių buvo 1 m pločio tarpas. Tai - į rytus orientuoto įėjimo į kapus vieta. "Vartelių" akmenys pasvirę į vidinę pusę: kairėje - 47° kampu, dešinėje - 65° ir 70°. Pilkapio akmenų vainikas nesudaro taisyklingo rato, o sukrautas iš akmenų grupių. Nuo išorinės įėjimo pusės pirmo akmens iki vidinės įėjimo pusės paskutinio akmens vainikas dėliotas spirale. Tokį dėliojimo būdą patvirtina ir nevienodas vainiko skersmuo. Rytų-vakarų kryptimi iš vidinės pusės jis buvo 6 m, o šiaurės-pietų - 6,5 m.

Pilkapyje aptikti trys degintiniai kapai. Pirmasis ir antrasis kapai įrengti centre, o trečiasis - prie pietvakarinio vainiko pakraščio iš vidinės pusės. Pirmame ir antrame kapuose, negiliose, 0,15-0,23 m gylio duobutėse po pagrindu ir virš jo (pirmajame kape) rasti švarūs, be angliukų priemaišų, deginti kauliukai. Nepastebėta, kad kapų duobučių kontūrai būtų buvę orientuoti pagal pasaulio šalis. Duobutės

- 0,6-0,8 m ilgio, 0,35-0,5 m pločio. Ant smulkiai sudegusių kauliukų, irgi nesilaikant jokios išankstinės orientacijos, sudėtos įkapės. Visiems šio pilkapiro kapams būdinga įkapė - geležinis įmovinis ietigalis profiliuota plunksna, kurie priskiriami 2-ajam tipui (Казакевичюс В. К. 1984, c. 40-41). Antrajame kape aptiktas ietigalio smaigalys ritualiniais tikslais užlenktas, o ietigalio iš trečiojo kapo plunksnos smaigalio galiukas buvo nulaužtas (0,06 m). Ir iš kitų Rytų Lietuvos V-VIII a. pilkapyne žinome, kad įkapėms skirti ginklai buvo panašiai gadinami. Nesulaužytas ietigalis ir bene ilgiausias iš iki šiol rastų Lietuvoje - 0,46 m - aptiktas šalia kitų pirmojo kapo įkapių.

Pilkapio kapams būdingos ir kitos įkapės: sagtys ir peiliai. Sagtys vienodos - pupos (aštuoniukės) formos, ornamentuotos tankiais vertikaliais brūkšneliais pirmajame kape, tankių įbrėžimų tinkleliu, trijose vietose padalintų vertikaliais brūkšneliais - antrajame kape. Sagtys 0,047-0,052 m ilgio, 0,022-0,012 m pločio susegimo vietoje. Rasti peiliukai - 0,149-0,225 m ilgio, vienašmeniai, visi bukais ašmenimis. Turtiausias įkapės surastos antrajame kape. Jame, be anksčiau minėtų peiliuko, sagties, ietigalio, aptiktas ir geležinis siauraašmenis pentinis kirvis. Jo pakraščiuose - paigos negilios duobutės. Kirvis 0,4 kg svorio, 0,185 m ilgio, 0,07 m ašmenų ir tiek pat penties pločio, su ovalios formos skylė kotui.

Pastebėta, kad ietigaliai, diržų sagtys ir peiliukai pagaminti vietinių meistrų, matyt, vietiniams poreikiams tenkinti. Rekučių (Pakretuonės) pilkapyje matoma dar senąjį žalvario amžių siekianti tradicija - dėti akmenis į kapus.

LITERATŪRA

1. Jurginis J., Merkys V., Tautavičius A. Vilniaus miesto istorija. V., 1968.
2. Daugudis V. Iš Vilniaus miesto praeities. V., 1993.
3. Tautavičius A. Kada susidarė sąlygos Lietuvoje miestams atsirasti? // Lietuvos TSR Architektūros klausimai (toliau - LAK), V., 1977, T. 5, sąs. 4., P. 19-24; Gudavičius E. Miestų atsiradimas Lietuvoje. V., 1991.
4. Batūra R. XIII a. Lietuvos sostinės klausimai // Lietuvos TSR MA darbai. Serija A., 1966, T. 1(20).
5. Zabiela G. Kur stovėjo Vorutos pilis // Lietuvos istorijos metraštis. V., 1993.
6. Niesiolowska-Wędzka A. Procesy urbanizacyjne w kulturze Lużyckiej // Prähistorischer gród w Biskupinie. Warszawa, 1991.
7. Древняя Русь. Город, замок, село //

Археология СССР с древнейших времен до средневековья в 20 томах. Москва, 1985.

8. Miškinis A. Dėl Lietuvos miestų atsiradimo laiko // LAK, 1977, T. 5, sąs. 4.
9. Volkaitė-Kulikauskienė R. Žemdirbystė, gyvulininkystė ir medžioklė // Lietuvių materialinė kultūra IX-XIII amžiuje (toliau: LMK). 1979, T. 1.
10. Моора Х. А., Лип Х. М. К истории сельского хозяйства в Прибалтике в период образования феодальных отношений (XI-XIII в.в.) // Ежегодник по аграрной истории Восточной Европы. Вильнюс, 1964.
11. Stankus J. Juodoji metalurgija. // LMK. V., 1978, T. I.
12. Vaitkunskienė L., Merkevičius A. Spalvotųjų metalų dirbiniai ir jų gamyba. // LMK. V., 1978, T. I.

13. Volkaitė-Kulikauskienė R. Ginklai. // LMK. V., 1981, T. II. 1981.

14. Aleksiejūnas V. Monetary circulation in the territory of Lithuania before the introduction of its own Coinage. // Contacts across the Baltic Sea. Lund, 1992.

15. Gudavičius E. Dėl lietuvių žemių konfederacijos susidarymo laiko // Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. V., 1984, T. XXIV.

16. Tautavičius A. Vilniaus Žemutinės pilies mediniai pastatai XIII-XIV amžiais. // Iš Lietuvos kultūros istorijos. V., 1964, T. 4.

17. Kitkauskas N. Vilniaus pilys. // Statyba ir architektūra. V., 1989.

18. Гудавичюс Э. По поводу так называемой «диархии» в Великом княжестве Литовском // Feodalism. Baltijos regiona žinātnisko rakstu krajums. Rīga, 1985.

tyrinėjimai

Antrojo kapo duobutėje po degintais kauliukais rasti trys akmenys, kurie riboja kapo duobutę iš vakarų, rytų ir pietų. Akmuo pietiniame duobutės krašte buvo padėtas po kirvio ašmenimis. Rekučių (Pakretuonės) pilkapyje tyrinėtus pilkapis pagal įrangą, įkapes datuotinas viduriniojo geležies amžiumi - VI-VII a.

Nalšios muziejus ir Lietuvos kultūros paveldo mokslinis centras 1993 m. tęsė Rekučių pilkapyje tyrimus. Iširtas vienas Rekučių (Paversmio) I-osios pilkapių grupės pilkapis (Nr. 5*). Jo sampilas apvalios-pusrutulio formos, 0,8-1,2 m aukščio, 14 m skersmens. Šviėsus sampilo smėlis susimaišęs su 0,05-0,07 m skersmens akmenukais, tarp kurių rastas ir apskaldyto titnago gabalėlis.

Tyrinėtame pilkapyje pusiedžio formos akmenų vainikas sukrautas pagrindo pakraščiais viena netaisyklinga eile. Šiaurės vakarinėje

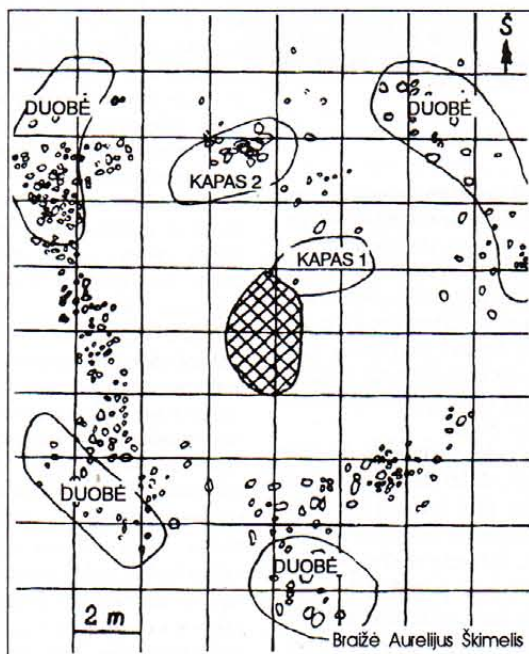
vainiko atkarpoje kalvelės, ant kurios įrengtas pilkapis, šlaitas buvo išgrįstas akmenimis. Šioje vainiko dalyje sudėtas dviejų, o vietomis - ir trijų aukštų akmenų grindinys. Geriausiai vainikas išlikęs šiaurinėje, šiaurės vakarinėje, pietvakarinėje pilkapiro pusėje. Vainiko skersmuo iš vidinės pusės - 12 m, o jo statybai su naudota daugiau kaip 400 lauko akmenų (daugiausia stambiagrūdžio granito), kurių vidutinis dydis 0,4x0,3x0,25 m.

Išorinėje akmenų vainiko pusėje aptikti keturi grioviai-duobės, juosę pilkapi iš šiaurės vakarų, pietvakarių, pietų ir šiaurės rytų pusių. Grioviai 4-8,8 m ilgio, 0,8-2 m pločio, 0,8-1,5 m gylio, viengubi, išskyrus šiaurės rytinį, kurio vertikalus pjūvis buvo "W" raidės formos. Griovių-duobių dugnuose, viduje ir ant jų paviršiaus rasta akmenų. Kai kurie dugne buvę akmenys nuo degimo sutrupėję. Ugnies deginimas grioviuose itin

akivaizdus šiaurės vakarinėje duobėje. Duobės dugne ant akmenų aptiktas storas pelenuų sluoksnis, medžio anglių gabaliukų. Panašus akmenų dėjimas duobių dugne žinomas iš Degsnės-Labotiškių (Tautavičius A., 1972, p. 48-50), Kretuonių (Butėnienė E., 1978, p. 133) tyrinėtų pilkapių. Kasinėto pilkapiro skersmuo kartu su grioviais rytų-vakarų kryptimi - 14 m, šiaurės-pietų - 16 m.

Pilkapyje rasti du kapai, įrengti po pagrindu iškastose duobėse. Pirmasis kapas įrengtas pilkapiro centre, o antrasis - prie pat šiaurinės akmenų vainiko sienelės. Tai paaiškinama tuo, kad pastarasis kapas įrengtas jau po pilkapiro supylimo. Tokiu būdu pilkapis apie 2,5-3 m buvo pratęstas šiaurės kryptimi ir paaukštėjo apie 0,5-0,7 m. Prieš tai, matyt, nuo dalies vainiko akmenys buvo nurinkti ir vainiko ratas iš tų pačių akmenų pratęstas iki šiaurinės antrojo kapo ribos. Dvigubas griovys - taip pat antrojo kapo priestato padarinys. Veikiausiai anksčiau kastas ir užslinkęs griovys buvo atnaujintas pratęsiant sampilą, todėl ir įgijo "W" raidės formą. Pažymėtina ir tai, kad sampilo priestato darbai atlikti praėjus nedideliu laikotarpiu nuo pilkapiro supylimo. Tą patvirtina vienoda kapų duobių orientacija - pietvakarių-šiaurės rytų kryptimi, t.y. antrasis kapas iškastas nespėjus užmiršti pirmosios kapavietės krypties.

Pirmojo kapo duobės viršus - 2,43 m ilgio, 1,50 m pločio. 1,03 m gylyje po pagrindu aptikti deginti mirusiųjų palaikai, išdėstyti pietvakarių-šiaurės rytų kryptimi 1,40 m ilgio, 0,30 m pločio ir 0,15-0,20 m storio juosta. Nustatyta, kad kapas šiek tiek pakilęs pietvakarių kryptimi. Kapas dvigubas, tarp kauliukų aptikti kūdikio ir suaugusio žmogaus (moters) pirštakaulių, žandikaulių fragmentai. Švarūs, stambūs, kai kurie tik apdeję kauliukai, matyt, buvo sudėti į karstą ar rentinio formos konstrukciją. Virš palaikų ir po jais aptikta medinių lentučių (?) liekanos. Lentučių liekanų buvo rasta ir Mežionių pilkapiuose (Michelbertas M. 1986, p. 70). Karstas buvo apie 1,8 m ilgio, 0,46-0,5 m pločio,

Rekučių (Paversmio) pilkapiro schema

platėjantis į pietvakarių pusę. Šio dvigubo kapo šiaurės rytiniame sudėgusių kaulų juostos gale aptiktos moteriškos įkapės: sulenkta geležinė yla, žalvarinė įvija ir žalvarinė tūtelė.

Antrasis kapas įrengtas šiauriniame pakraštyje, priestatas padarytas prie buvusio pilkapio sampilo. Po akmenų vainiku ir po pagrindu aptikta netaisyklingo ovalo formos, pietvakarių-šiaurės rytų kryptimi nusitęsusi 3 m ilgio, 1,65 m pločio kapo dėmė. Kapo šiaurinę pusę juosė apie 2 m ilgio dviejų aukštų iš 12 akmenų sudėta stambių akmenų sienelė. Apatiniai akmenys buvo 0,4x0,25x0,35 m, viršutiniai - 0,3x0,2x0,25 m dydžio. Simbolinio kapo be palaikų ir be įkapių dugnas buvo 1,32 m gylyje po pagrindu, skersiniame pjūvyje - piltuvėlio formos.

Tyrinėtas penktasis Rekučių (Paversmio) 1-osios pilkapių grupės pilkapis įdomus tuo, kad jame atsispindi perėjimo iš griautinių palaidojimų į degintinių tradicija. Panašūs, tik griautiniai kapai, įrengti po pilkapio pagrindu, aptikti Mežionių, Migonių, Eitulionių, Versekos pilkapiuose. Šiuose pilkapyuose rasta ir po pagrindu įrengtų degintinių kapų (Michelbertas M. 1986, p. 70-71). Nustatyta, kad šio laikotarpio pilkapių konstrukcijai būdingi ne tik akmenų vainikai, bet ir grioviai, kuriuose buvo atliekamos apeigos, susijusios su ugnimi.

Sprendžiant iš bendros pilkapio konstrukcijos, kapų įrangos, Rekučių (Paversmio) 1-osios pilkapių grupės penktąjį pilkapį galima priskirti IV-V a. pradžiai.

LITERATŪRA

Казакевичюс В. К. Оружие балтских племен II-VIII вв. на территории Литвы. Авториссертация. Вильнюс, 1984, С. 40-42, 77-78.

Tautavičius A. Degsnės-Labotiškių pilkapių (Molėtų raj.) kasinėjimai 1970 m. // Archeologiniai ir etnografiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1970 ir 1971 metais. V., 1972, P. 48-50.

Butėnienė E. Kretuonių (Švenčionių raj.) pilkapių tyrinėjimai 1976 ir 1977 metais // Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1976 ir 1977 metais. V., 1978, P. 132-136.

Michelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. V., 1986, P. 68-72.

□ APŽVALGA

ARCHEOLOGINIAI KASINĖJIMAI LIETUVOJE 1993 METAIS

GINTAUTAS ZABIELA

Nors praėję 1993-ieji metai mūsų archeologams ir nebuvo išskirtiniai, nepasižymėjo ypatingomis sensacijomis, tačiau rudenio pabaigoje kiekviena ekspedicija galėjo pasidžiaugti naujais, reikšmingais radiniais. Suprantama, visų jų svarbą įvertinti tik laikas, kuomet šie naujais radiniai bus susieti ir su kitų, giminingų mokslų duomenimis, hipotezėmis ar teorijomis. Dabar tegalime tik trumpai aptarti ryškesnį įspūdį palikusius kasinėjimų sezono rezultatus.

1993 m. žvalgyta ar kasinėta daugiau kaip šimtas Lietuvos vietų, kuriose iš anksto spėta ar jau žinota esant senųjų palaidojimų, kultūrinių sluoksnių, pastatų liekanų. Maždaug pusėje jų rasti menki ankstesnių epochų pėdsakai, tačiau kitose kasinėjimų vietose aptikti įdomūs materialinės kultūros relikvai, priklausantys laikotarpiui, trukusiam nuo akmens amžiaus pradžios iki XVII-XVIII amžių.

Lietuvoje jau kuris laikas produktyviai darbuojasi dvi akmens amžiaus paminklų tyrinėtojų grupės. Pirmoji, vadovaujama hab. dr. R. Rimantienės, Šventosios (į šiaurę nuo Palangos) durpynuose tęsė neolito laikotarpio gyvenviečių tyrinėjimą. Šventosios 4-oje gyvenvietėje ne tik aptikta radinių, analogiškų jau turimiems, ar daugybė keraminių dirbinių liekanų, bet surasti ir unikalus akmens amžiaus mediniai gaminiai: lanko fragmentas, ietigalis, šakės, skirtos unguriams gaudyti. Antrosios "akmenininkų" grupės tyrimų centras jau daugelį metų įsikūręs Kretuono ežero (Švenčionių raj.) pakrantėse, nors žvalgymai bei žvalgymai tyrinėjimai, kuriuos koordinuoja dr. A. Girininkas, apima daug platesnius regionus. Pastariesiems archeologams dar mažai pažįstamame rytiniame Lietuvos kampe - Tverėčiaus ir Adutiškio apylinkėse - pavyko surasti du naujus Brūkšniuotosios keramikos kultūros laikotarpio piliakalnius Stažėtiškyje ir Adutiškyje bei visą dešimtį akmens amžiaus gyvenviečių. Pratesti Reškutėnų (Kretuono) 1-os gyvenvietės tyrinėjimai - atrastas dar vienas

kapas (jį jau žinoma 14), taip pat nemaža kaulinių dirbinių. Senųjų baltų palikimas - laiviniai kovos kirviai akmens amžiaus gyvenvietėse aptinkami retai. Tačiau toks kirvis su apdaužytais ašmenimis surastas Kretuono 1-oje gyvenvietėje. Kitapus ežero, Pakretuonės 4-oje gyvenvietėje, aptikti iki šiol Lietuvoje neregėti Pulli'o (vietovė Estijoje) tipo strėlių antgaliai, gremžtukai.

Piliakalniai - bene gražiausi, nors ir didžiausių tyrinėtojų pastangų reikalaujantys archeologijos paminklai. 1993 m. dvi ekspedicijos kasinėjo keturis Rytų Lietuvos piliakalnius. Kaip ir kiekvienais metais, įdomių naujų duomenų suteikė Kernavės archeologijos paminklų kasinėjimai.

Pagrindiniame Aukuro kalno piliakalnyje pratęsti pernai pradėti tyrinėjimai, atidengtas dar vienas plotas (vadovas A. Luchtanas). Rastos gerai išsilaikiusios aikštelės pakraščiuose stovėjusio ilgo medinio pastato liekanos. Tai vėlyvosios brūkšniuotosios keramikos kultūros fazės (pirmieji amžiai po Kr.) palikimas. Tuo pat metu tyrinėti ir ploni, į šlaitus nuslinkę viduramžių pilies sluoksniai. Archeologai, vadovaujami G. Karnatkos, Pajautos slėnyje pradėjo kasinėti lig šiol netyrinėtą XIII-XIV a. miestelio sodybą. Atkasti labai gerai išsilaikę gyvenamojo namo, tvarto vainikų apatiniai raištai bei didokas neužstatytas plotas.

Antroji ekspedicija, vadovaujama šios kasinėjimų apžvalgos autoriaus, dirbo dviejose vietose. Antatiliuose (Ukmergės raj.) tyrinėti du piliakalniai. Viename jų kultūrinis sluoksnis nesusidaręs, išlikę tik nemaži, iš žemių supilti pylimai. Taigi, nors piliakalnis buvęs įrengtas, bet juo beveik nesinaudota. Tai gana retas atvejis tokių archeologijos paminklų istorijoje. Antrajame piliakalnyje, kurį Siesartis baigia nuplauti, ištyrinėta skersinė antrojo pylimo perkasa. Daugelį metų Lietuvos archeologai netyrinėjo gynybinių pylimų, nes paprastai tai labai sunkus ir mažokai radinių suteikiantis darbas. Ne kitoks buvo ir Antatilių piliakalnio pylimo, supilto I tūkstantmečio pabaigoje - II tūkstantmečio pradžioje, tyrinėjimas. Po 3,5 metro storio supiltų žemių sluoksniu rastas dar ir užverstas, beveik pusantrą metro gylio

griovys, o visoje iškastoje žemėje surinkta vos keliasdešimt smulkių keramikos dirbinių šukelių.

Pratesti ir Šeimyniškių piliakalnio - Mindaugo Vorutos pilies (tai diskutuotina - red. past.) tyrinėjimai. Deja, tiek piliakalnyje, tiek ir abiejuose papiluose pastebėta, kad kultūriniai sluoksniai neseniai smarkiai apardyti. Vis dėlto aptikti kiek geriau išsilaikę kaminio pastato (bokštelių?) pėdsakai.

Lietuvos archeologai kasmet daug dėmesio skiria geležies amžiaus ir viduramžių laidojimų paminklams. 1993 m. kasinėta daugiau pilkapių, o viduramžių senkapių tyrinėti kiek mažiau nei anksčiau. Be abejonės, Kauno miesto teritorijoje, kairiajame Nemuno krante, vykdyti Marvelės kapinyno kasinėjimai (vadovai A. Astrauskas ir M. Bertašius) patys įspūdingiausi. Stebina ne tik didžiulis kapinyno plotas, bet ir atkastų kapų bei įvairiausių surinktų radinių gausybė. Marvelės kapinyne nemažai surasta ir unikalių dirbinių. Visa tai - neįkainojamas Lietuvos etnokultūrinių procesų studijų šaltinis. Remiantis sukauptais radiniais bene pirmą kartą Lietuvos archeologijos istorijoje atsirado galimybė aprašyti daugiau nei vieną tūkstantmetį vienoje vietoje gyvenusios bendruomenės laidosenos raidą. Beveik sensacija tapo aukojimo vietos, analogiškos anksčiau tyrinėtai Obelimo (Ukmergės raj.), suradimas. Tai, kad centriniame Lietuvos regione yra dvi tokios vietos, leidžia manyti, jog tokios pat laidojimo apeigos buvo atliekamos gana dideliame plote.

Metai po metų plečiasi Lietuvos viduramžių archeologiniai tyrinėjimai, apimantys piliis, vienuolynų vietas, senamiesčius. Įvairiausių radinių aptinkama išskirtiniuose Kauno ir Vilniaus senamiesčiuose. Pastarajame, Didžiojoje gatvėje, 8-me ir 10-me namuose, valant rūsius surasti du auksiniai XVII a. Nyderlandų dukatai, senoviškas pistoletas (darbų vadovas T. Poška). Užmūrytame rūsyje netoli Aušros vartų aptikti XVIII a. vienuolių karmelitų karstai (tyrinėjo V. Račkauskas). Už oficialių Vilniaus senamiesčio ribų Liepkalnyje surasti beveik 2,5 m storio XVI a. kultūriniai sluoksniai, kuriuose gausu įvairių odos ir medžio dirbinių (kasinėjo A. Stanaitis). Šį radinių sąrašą būtų galima tęsti ir tęsti.

1993 m. kasinėjimai dar labiau paryškino besiformuojančias naujas archeologijos mokslo tendencijas. Vis daugiau kasinėjama ten, kur kunkuliuoja gyvenimas. Daugiau tyrinėjami viduramžių paminklai. Tai ne išimtis - taip dirbama visoje Europoje.

BIRKA - VIKINGŲ MIESTAS

ROMAS JAROCKIS

"Birka yra Gotų miestas, esąs Švedijos vidury, netoli šventyklos, vadinamos Upsala, kuri švedams yra labai reikšminga garbinant jų dievus. Šioje vietoje įlanka jūros, kuri vadinama Barbarų jūra, yra išsidriekusi į šiaurę, bet neatsargiems ir nepažįstantiems šių vietų labai pavojinga, uostas barbarų gentims, kurios yra išplitusios apie šią jūrą". Taip apie Birką 1070 metais rašė Adomas Brementietis savo istorijoje. Tačiau tai ne pirmasis Birkos paminėjimas. Pirmąkart ją paminėjo Hamburgo vyskupas Rimbertas, kuris netrukus po savo pirmtako Ansgaro mirties 856 metais parašė jo biografiją. "Šv. Ansgaro gyvenime" ("Vita sancti Anscharii") tarp kitų dalykų minimos krikščionybę skleidusio Ansgaro kelionės į pagoniškąją Birką 829 bei 850 metais. O Adomas Brementietis po poros šimtmečių tik pasinaudojo minėta biografija ir kitais dokumentais, rašydamas savo istoriją.

Ankstyvųjų viduramžių Vakarų Europos rašytiniuose šaltiniuose vikingų vardas vis dažniau pradedamas minėti nuo VIII a. pabaigos, kai prasidėjo dažni skandinavų reidai į krikščioniškąją Europą. Vikingų eros pradžia sąlyginai laikomi 793 metai, kada vikingų laivynas pasiekė rytinį Anglijos krantą ir atakavo Lindisfarne vienuolyną Nortumbrijoje. Aukščiau minėti šaltiniai liudija, jog vikingų reidai neaplenkė ir Rytų Pabaltijo, baltų genčių gyvenamų žemių. 853 metais danai surinko daugybę laivų ir nuvyko į kuršių gyvenamas pajūrio žemes, norėdami pasiplėsti ir pavergti vietinius žmones. Tačiau kuršių kariuomenė sumušė danus, o jų laivus apiplėšė. Tai sužinojęs švedų karalius Olefas surinko savo vyrus, laivais perplaukė jūrą ir išsilaipino netoli kuršių miesto Seeburg. Spėjama, kad jis buvęs dab. Gruobinės apylinkėse, Latvijoje. Užėmę ir sudeginę miestą ir, kaip rašė Rimbertas, "dėl to įgiję drąsos, nuleidę laivus, išvyko į 5 dienų kelionę ir skubėjo su didele narsa prie kitos jų pilies, vadinamos Apulia" (dab. Apulė). Pilies apsiaustis truko 8 dienas, kol kuršiai paprašė paliaubų ir nutarė pasiduoti. Jie sakė: "Dabar mes jau labiau norime taikos negu karo, trokštame su jumis santarvę sudaryti ir pirmiausia, kiek tik aukso ir ginklų praėjusiais metais iš danų įsigijome grobio pavidalu duodame jums kaip dovaną už santarvę. Be to, už kiekvieną žmogų, esantį šioje pilyje, siūlome jums pusę svaro sidabro. Dar sumokame jums duoklę, kurią ir anksčiau mokėjome, duodame įkaitus ir, kaip anksčiau buvome, norime jums pasiduoti ir klausyti jūsų valdžios".

Be abejonės, Birka, būdama Švedijos rytų

pakrantėje, buvo vienas iš pagrindinių centrų ruošiant antpuolius į kitą jūros krantą, į finougrų, baltų bei slavų žemes. Be to, Birka mums svarbi dar ir tuo, kad ji kartu buvo ir vienas žymesnių prekybos centrų su Rytų Pabaltiju. "Į šį uostą, kadangi jis yra saugiausias Švedijos pajūriuose rajonuose, įvairiais prekybiniais reikalais paprastai suplaukia visi danų arba normanų, taip pat slavų bei žemių ir kitų Skitijos tautų laivai...". Savo ruožtu pagrindiniai vikingų prekybos keliai į Rytų slavų gyvenamas žemes, Bizantiją ir Arabų pasaulį ėjo per Rytų Pabaltijį. Archeologinė medžiaga ir rašytiniai šaltiniai liudija, jog persikėlėliai skandinavai strategiškai svarbiose vietose ar prekybinių kelių pakraščiuose

R. Jarockio nuotr.

Bjorko salos vakarinė dalis

įkūrė nemažai kolonijų. Būta jų ir baltų gyvenatame pajūryje - Truso mieste netoli dab. Elbliongo, Viskiautų vietovėje buv. Rytrūsioose bei Gruobinėje. Rytų slavų žemėse gausių ateivių kolonijos daugeliu atvejų tapo ankstyvųjų miestų užuomazgomis, o patys vikingai dalyvavo kuriant pirmąją Rytų slavų valstybę - Kijevo Rusiją.

Iš pirmo žvilgsnio sunku patikėti, kad praieity garsus Birkos miestas buvo įsikūręs nedidelėje, vos 4 x 1,4 km dydžio, Melereno ežero saloje, 30 km į vakarus nuo dabartinės Švedijos sostinės Stokholmo. Buvusi miesto teritorija, iš sausumos apsaugota žemės pylimu, šiandien vadinama Svarta Jorden (Juodoji žemė), užima truputį daugiau kaip 7 ha pietvakarinėje salos dalyje. Iš vandens pusės uosto ekvatorija buvo apsaugota į ežero dugną sukaltų ažuolinių kuolų užtvara. Dar ir dabar skaidriuose ežero vandenyne galima pastebėti buvusios užtvaros kuolų liekanas. Kiek įpiečiau nuo Svarta Jorden stūksa masyvi plika uola - buvęs piliakalnis, kurį juosia 3-4 metrų aukščio pylimas. Įvairiose salos dalyse gausu senovinės Birkos gyventojų kapų. Jų aptikta apie 2500. Didžioji jų dalis - pilkapiiai.

Melereno ežero pakrantėse ypač akivaizdūs Skandinavijos pusiasalyje vykstančio žemės

paviršiaus kilimo pėdsakai. Šiuo metu Bjorko sala, kurioje kažkada buvo įsikūręs Birkos miestas, yra beveik 5 metrais aukščiau vandens lygio nei vikingų laikais. Įdomu dar ir tai, kad anuomet Melereno ežeras buvo paprasčiausias jūros tarpas sausumoje. Per tūkstantmetį, kylant dugnui ir pakilus vandens lygiui, ši didžiulė jūros įlanka tapo gėlavandeniu ežeru. Tai liudija ir miesto archeologinių tyrinėjimų metu dažniausiai aptinkami būtent jūrinių žuvų kaulai.

Pirmieji Birkos archeologiniai kasinėjimai buvo atlikti 1680 metais. Jų metu aptikti radiniai iki šiol saugomi Stokholmo nacionaliniame muziejuje. XIX amžiuje kasinėjimus atnaujino garsus švedų mokslininkas Hjalmaras Stolpė, kuris čia dirbo ištisus 20 metų iki 1890. H. Stolpės vykdyti kasinėjimai to meto sąlygomis buvo ganėtinai modernūs - jis buvo vienas pirmųjų archeologų, pradėjusių lauko sąlygomis atkastų objektų fiksavimui naudoti milimetrinį popierių. Archeologinę ekspediciją aplankė ir kasinėjimus stebėjo 1874 metais Stokholme vykusio Pasaulinio archeologų kongreso dalyviai. Iš viso H. Stolpė iškasė per 1000 kapų, tyrinėjo nemažus buvusio miesto plotus, surinko labai daug medžiagos, kurios pats jau nebepajėgė sutvarkyti. Tik 1931 metais, praėjus beveik pusei amžiaus, buvo atidarytos dėžės su archeologiniais radiniais iš Birkos. Jų sutvarkymas ir rašinių apie juos paskelbimas truko dar pusimtį metų. Publikacijų tomas, skirtas Birkai I, pasirodė 1940, o 1984-1989 metais sulaukėme ir trijų knygų apie Birką II. Archeologinė medžiaga iš Birkos reikšminga ne vien Švedijos mokslui. Tai svarbus informacijos šaltinis ir kitų šalių mokslininkams, besidomintiems vikingų bei ryšių su Skandinavija problematika.

Dr. Bjorno Ambrosiano iniciatyva bei firmos "AB Tetra Pak" finansinės paramos dėka 1990 metais pradėtas naujas Birkos tyrinėjimų etapas. Penkerių metų archeologinio projekto įgyvendinimui minėta firma paskyrė 15 mln. Švedijos kronų. Projekto pagrindą sudaro dvi kryptys: mokslinė ir techninė. Pastarosios krypties esmė - naujausias mokslo bei technikos pasiekimais paremti lauko tyrinėjimų metodai, jų tobulinimas bei naujų kūrimas. Visa tai atlikti leidžia puiki ekspedicijos techninė bazė: naujais kompiuteriais, šiuolaikiniais matavimo prietaisais, įvairūs techniniai įrenginiai. Vienas iš pagrindinių mokslinės krypties momentų - Patariamoji grupė. Ją sudaro keliolika garsių Europos archeologų, dirbančių vikingų tyrimų srityje. Kartą per metus šį grupę susirenka į Bjorko salą susipažinti su naujais duomenimis, pasitarti ir padiskutuoti rūpimais klausimais. Minėtos grupės kompetencijai taip pat priklauso jaunų archeologų atranka į kasmetines ekspedicijas. 1992 metų Birkos kasinėjimuose dalyvavo ir šių eilučių autorius.

Archeologiniai kasinėjimai Birkoje - puikus komercinio turizmo plėtojimo, archeologijos mokslo bei šalies istorijos populiarinimo pavyzdys. Archeologų bendradarbiavimo su viešosios informacijos priemonėmis, ypač su Švedijos TV-1, dėka turistų, pabuvojęsijų Bjorko saloje, per trumpą laiką padaugėjo nuo 5-6 tūkst. iki 60 tūkst. per metus. Nauda iš to didžiulė ir archeologams, ir turistinėms firmoms, o aplankiusieji salą, manau, dar ilgai atsimins Birką - garsųjį vikingų miestą.

ŽALOJAMI ARCHEOLOGIJOS PAMINKLAI

Šiuo metu Lietuvos Respublikoje yra beveik 3000 archeologijos paminklų, kurie įtraukti į saugomų objektų sąrašus.

EGIDIJUS ŠATAVIČIUS

Deja, tenka apgailestauti, kad tai neapsaugo jų nuo tolesnio žalojimo. Pasireiškia tiek žmonių piktavališkumas, savišvietos trūkumas, tiek ir visuomenės ar paskirų asmenų abejingumas kultūros paveldui. Kiekvienais metais yra pažeidžiama apie 10% visų archeologijos paminklų. Tai labai didelis kiekis. Dažniausiai archeologijos paminklai žalojami ariant laukus ar sodybinius sklypus, taip pat tiesiant bei suariant geležinkelio priešgaisrines, kvartales, elektros linijas, plečiant karjerus ir savavališkai kasant gruntą ar mineralines statybines medžiagas. Kartais ir pati gamta apnaikina kokį paminklą: upė paplaua piliakalnio šlaitą, prasideda šlaitų erozija. Žemiau pateikiame 1992-1993 m. Lietuvos kultūros paveldo mokslinio centro archeologų pastebėtų ardomų paminklų sąrašą. Saugomų objektų kategorija žymima: AR - respublikinės reikšmės, AV - vietinės reikšmės, IP - naujai išaiškinti ir LA - Lietuvos Respublikos kultūros paveldo inspekcijos įtraukti į laikina apskaitą.

IGNALINOS RAJONAS

Dūkštelių (Senajo Dūkšto) piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 195): ariama sen. gyvenvietė. Dvarkščiaus akmens ir žalvario ar žiųjų gyvenvietė (AR 1689): ariama, statomas namas. Gedžiūnų pilkapiai (AR 1691): kasmet apariami 2 pilkapių sampilai. Ginučių piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 181a): eroduoja šiaurinis piliakalnio šlaitas (žmonių įmintas takas). Kazlupiškės piliakalnis (AV 1960): dalis šlaitų ariama. Kuprių pilkapiai (AR 1686): apardyti tiesiant kelią, aukštos įtampos liniją. Lapušiškės (Sausalio) pilkapiai (AR 1520): nukastas vieno pilkapio šonas. Laukstenių pilkapiai (AR 1517): vienas pilkapis nustumtas buldozeriu. Pavajunio (Rekučių) pilkapiai (AR 1522): keleto pilkapių šlaitai ir grioviai žalojami ariant kvartalinę liniją. Senajo Daugeliškio piliakalnis (AR 1890): ariama dalis šlaitų, šlaite stovi sodyba. Sokūkių piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 196): ariama dalis sen. gyvenvietės. Vigodkos (Dūkšto, Saksoniškės, Ažuolynės) pilkapiai (AR 198):

ariant kvartalinę liniją apardyti 2 pilkapiai, o 1987 m. iškasinėta 30 pilkapių. Vigodkos (Dūkšto, Saksoniškės) pilkapiai (AR 1521): 2 pilkapiai apardyti ariant kvartalinę liniją, kuria dabar eina keliukas ir elektros perdavimo linija.

JURBARKO RAJONAS

Eržvilko piliakalnis (AR 253): Šaltuonos upelis plauna šiaurinį piliakalnio šlaitą. Meškininkų piliakalnis (AR 259): Mituva plauna pietvakarinį piliakalnio šlaitą.

KAIŠIADORIŲ RAJONAS

Dovainonių piliakalnis (AV 2029): Kauno marios baigia nuplauti piliakalnio liekanas. Lašinių piliakalnis (AR 296): pietinėje ir pietvakarinėje piliakalnio papėdėje sparčiai plečiasi griova, kuri gresia piliakalnio šlaitams. Pridotkų piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 323): Vajos upelis ir lietaus vanduo baigia visiškai sunaikinti piliakalnį. Rusių (Litviniškių) sen. gyvenvietė (IP 1512/A): ariama. Žubiškių sen. gyvenvietė (IP 1511/A): ariama.

KAUNO RAJONAS

Guogių-Piliuonos piliakalnis (AR 375): Kauno marios intensyviai plauna piliakalnio liekanas.

KELMĖS RAJONAS

Gudelių piliakalnis (AR 405): pietvakariniame šlaite prasidėjusi paviršinė erozija. Kubilių piliakalnis (AR 414): pietiniu piliakalnio šlaitu eina kelias, kuris šiuo metu įsigrauzęs gilyn, o jo šlaitai eroduoja.

KLAIPĖDOS RAJONAS

Eketės (Kalotės) piliakalnis (AR 466): rytinė- pietinė piliakalnio papėdė skalaujama Eketės upelio patvankos vandens. Purmalių piliakalnis (AR 470): iškasinėti piliakalnio aikštelės pietinis, rytinis ir vakarinis pakraščiai, formuojasi erozijos židiniai. Vyskupiškių piliakalnis (AR 478): šlaituose ir aikštelėje prikasinėta duobių bei priversta medžių, duobėse prasideda intensyvi erozija. Macūčių piliakalnis (AR 481): tiesiant kelią perkirstas vakarinis piliakalnio šlaitas,

lankytojams laipiojant susidarė 30 m ilgio nuogrūva.

KRETINGOS RAJONAS

Gaudučių piliakalnis (AR 501): piliakalnio pietinė ir pietrytinė dalis plaunama Alanto. Kurmaičių piliakalnis (AR 518): piliakalnio šiaurės ir šiaurės vakarinio šlaito apačią plauna tvenkinio vanduo. Sauserių piliakalnio šlaitas plaunamas Minijos, formuojasi griovos. Vėlaičių piliakalnis (AR 511): piliakalnio aikštelės rytinė dalis plaunama Alanto.

MARIJAMPOLĖS MIESTAS

Kumelionių piliakalnis (AR 331): rytinis, pietinis ir šiaurinis šlaitai plaunami Šešupės. Meškučių piliakalnis (AR 324): Šešupė plauna pietinę piliakalnio dalį.

PRIENŲ RAJONAS

Norkūnų (prie Skardupio) piliakalnis (AR 823): Skardupis plauna pietrytinę piliakalnio dalį. Paverknių piliakalnis (AR 827): šiauriniame piliakalnio šlaite prasidėjo paviršinė erozija.

ROKIŠKIO RAJONAS

Čedasų sen. gyvenvietė (IP 1463/A): ariama. Indriūnų senkapiai (AR 950): iškasta didelė duobė. Lingėnų senkapiai (IP 1465/A): ariami. Papilių piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 946): ariama dalis sen. gyvenvietės. Petrešiūnų piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 937): dalis sen. gyvenvietės ariama. Žiukeliškių senkapiai (IP 1467/A): dalis ariama.

ŠALČIŪNŲ RAJONAS

Jašiūnų (Paliepių) pilkapiai (AR 144): keletas pilkapių iškasinėta lobių ieškotojų. Jundiliškių pilkapiai (AR 145): viename pilkapyje neseniai iškasta duobė. Jurgionių pilkapiai (AR 139): du pilkapiai apardyti miško keliuko. Kaniūkų pilkapiai (AR 149): vienas pilkapis apardytas tiesiant aukštos įtampos elektros perdavimo liniją, pilkapyje įkastas stulpas. Kiaulėkų piliakalnis (AR 150): pietvakariniame šlaite iškasta didelė duobė. Raistinės pilkapiai (AR 148): vienas pilkapis apardytas ariant kvartalinę liniją, o dar vienas - sodinant mišką. Straivonių pilkapis (AR 1535): šiaurės rytų pilkapio šonas nustumtas ir nuartas, o priešingas - keliuko apardytas. Skubėtų pilkapiai (AR 146): du pilkapiai apardyti tiesiant telefono liniją ir platinant kelią, o dar du - ariant priešgaisrinę juostą. Žygantiškių pilkapiai (AR 1725): du pilkapiai apardyti ariant kvartalinę liniją.

ŠILALĖS RAJONAS

Antininkų senkapiai (AV 1362): suarti. Baravykų senkapiai (AV 1324): suarti. Biržų lauko piliakalnis (AR 1024): piliakalnio šlaite ir aikštelėje prikasta duobių, jose formuojasi erozijos židiniai. Burbiškių senkapiai (AR 1045): suarti. Dulkių lauko senkapiai (AR 1055): suarti. Gudirvių senkapiai (AV 2009): suarti. Gulbių senkapiai (AV 1537): suarti. Indijos piliakalnis (AR 1025): rytinis šlaitas plaunamas Akmenos. Kalvalių (Požerės) piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 1077): suarta sen. gyvenvietė. Kaštaunalių

senkapiai (AR 1342): suarti. Kaušų (Mikniškės) senkapiai (AR 1630): neseniai iškasti keturi bulviarūšiai. Kazokų piliakalnis (AR 1050): suarta išorinio pylimo pašlaitė. Lileikėnų senkapiai (AR 1066): suarti. Paežerio alkakalnis (AR 1067): vakarinėje papėdėje, prie šaltinio, įrengta degtinės varykla. Pagrybio senkapiai (AR 1032): neužkastos perkastos, siloso tranšėjoje - šiukšlynas. Payžnio senkapiai (AR 1057): suarti. Pajūrio senkapiai (AV 1941): suarti. Pakisio piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 1068): suarta dalis sen. gyvenvietės. Paragaudžio senkapiai I (AV 1337): apsauginėje zonoje Kvėdarnos bendrovė savavališkai kasa žvyrą. Reščių senkapiai (AV 1344): iškirtus mišką giliai suarti. Rūtelių senkapiai (AR 1938): suarti. Senojo Obelyno senkapiai (AV 1942): suarti. Upynos senkapiai (AR 1081): įrengtos ganyklos. Varsėdžių senkapiai (AR 1051): suarti. Vedrių piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 1052): šiaurinis šlaitas plaunamas Akmenos. Vytogalos senkapiai (AV 2100): suarti. Žvilių senkapiai (AR 1028): neužkastos tyrinėjimui perkastos.

ŠILUTĖS RAJONAS

Jurkiškės senkapiai (AV 1397): suarti. Kreivėnų senkapiai (AR 1731): suarti. Kulmėnų (Kreivėnų) piliakalnis (AR 1096): upelio plaunamas šiaurės rytų šlaitas griūva. Palumpių senkapiai (AV 1408): kasamas s. kelis, dirbama žemė. Šiūparių piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 1105): suartos piliakalnio pietvakarinė ir šiaurės rytų dalys; eroduoja pietrytinis šlaitas ir vidinio pylimo galas (eina keliukas); suarta dalis sen. gyvenvietės.

ŠIRVINTŲ RAJONAS

Ardiškio sen. gyvenvietė (AR 1925): dalis ariama. Janionių piliakalnis (AR 1118): piliakalnio aikštelėje prikasta duobių. Karališkių sen. gyvenvietė (AR 1858): ariama. Padvarių sen. gyvenvietė (IP 64/A): ariama.

ŠVENČIONIŲ RAJONAS

Antaniškės pilkapiai (AR 1742): viename pilkapyje išverstas medis. Aučynų piliakalnis (AR 1139): šlaite nuolatos prikastama duobių. Jutonių (Dubingių) pilkapiai (AR 653): trys pilkapiai nuvažinėti miškininkų, viename išvirtęs medis. Kaltanėnų (Degutinės) pilkapiai (AR 1144): du pilkapiai sužaloti tiesiant aukštos įtampos elektros perdavimo liniją. Kavalčiukų piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 1597): šlaite žiojėja nuolatos besiplečianti duobė. Kirdeikiškių pilkapiai II (AR 1862): viename pilkapyje yra išvirtęs medis. Kretuonėlės (Žeimenio ež.) akmens a. gyvenvietė (AR 1590): apardyta ariant kvartalinę liniją. Kretuonų akmens a. stovyklavietė (IP 2418/A): apardyta ariant kvartalinę liniją. Kretuonų pilkapyje I (AR 1157): keletas pilkapių apardyta ariant kvartalinę liniją; yra pilkapiuose išverstų medžių. Kretuonų pilkapyje II (AR 1744): viename pilkapyje

kapų vagys iškasė duobę. Paaldikio pilkapiai (AR 1540): trys pilkapiai apardyti ariant kvartalinę liniją. Pabarės I pilkapyje (AR 1156): kapų vagys nuolat žaloja keletą pilkapių. Paduobės-Šaltaliūnės akmens a. gyvenvietė (AR 1863): vakarinę dalį intensyviai plauna Žeimena. Paduobės-Šaltaliūnės piliakalnis (AR 1745): dėl dažnų gaisrų piliakalnyje prikasinėta duobių, aikštelėje kūrenami laužai. Paduobės-Šaltaliūnės I pilkapyje (AR 1167): per keletą pilkapių eina keliukas. Paduobės-Šaltaliūnės III pilkapyje (AR 1169): keletas pilkapių apardyti ariant geležinkelio priešgaisrinę liniją. Žeimena pradeda griauti vieno pilkapio griovį. Pakretuonės akmens a. stovyklavietė (AR 1748): nuolat ardoma ariant geležinkelio priešgaisrinę liniją. Pakretuonės akmens a. stovyklavietė V (AR 1938): nuolat ardoma ariant geležinkelio priešgaisrinę liniją. Pakretuonės akmens a. stovyklavietė VI (IP 2188/A): nuolat ardoma ariant geležinkelio priešgaisrinę liniją. Pakretuonės akmens a. gyvenvietė III (IP 2189/A): nuolat ardoma ariant geležinkelio priešgaisrinę liniją. Rekučių (Kretuono ež.) akmens a. stovyklavietė (AR 1758): po ilgai trukusio arimo sparčiai nyksta kultūrinis sluoksnis ir radiniai. Rekučių (Paversmio) pilkapiai I (AR 1159): viename pilkapyje yra išvirtęs medis (pilkapis jau iširtas). Rekučių senovinis gynybinis pylimas (AR 1939): nuolat ardomas ariant geležinkelio priešgaisrinę liniją. Reškutėnų akmens ir žalvario amžių gyvenvietė (AR 1595) bei kapynas (AR 1751): 1986 m. po suarimo sparčiai nyksta kultūrinis sluoksnis ir radiniai. Reškutėnų piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 1752): sulėkščiuota anksčiau suarta sen. gyvenvietės dalis; vakariniame piliakalnio šlaite formuojasi erozijos židynys. Reškutėnų senkapiai (IP 1779/A): ariami, užversti statybinėmis medžiagomis. Sudotos I pilkapyje (AR 1170): devyni pilkapiai apardyti ariant geležinkelio priešgaisrinę liniją; dvidešimtyje pilkapių pažeistos apsaugos zonos. Sudotos žalvario a. gyvenvietė (IP 2421/A): šiaurinę dalį intensyviai plauna Žeimena. Veikūnų (Pašaminės) pilkapyje I (AR 1172) ir Veikūnų (Pašaminės) pilkapis (AR 1767): šernai nuniokojo trisdešimt pilkapių, iškasta iki 30 cm gylio. Veliankos pilkapiai (IP 2539/A): du pilkapiai apardyti tiesiant aukštos įtampos elektros perdavimo liniją. Ziboliškės III pilkapiai (AR 1739): vienas pilkapis apardytas ariant kvartalinę liniją.

TAURAGĖS RAJONAS

Batakių piliakalnis (AR 1175): keliukai įsigrauzė į šlaitus gilyn, ten vyksta pakopinė erozija. Pagramančio piliakalnis (AR 1184): vakariniame šlaite esantis kelias įsigrauzė gilyn iki 2 m, čia vyksta erozija.

TRAKŲ RAJONAS

Aukštadvario piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 1217): eroduoja piliakalnio pietvakarinis šlaitas (įvažiavimo keliukas) bei rytinė sen.

gyvenvietės dalis (čia eina pagilintas keliukas per Verkne, o keliuko šlaitai su storu kultūrinio sluoksnio eroduoja). Lavariškės piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 1218): ariama sen. gyvenvietė.

VILKAVIŠKIO RAJONAS

Sukių piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 1423): ariama dalis sen. gyvenvietės, per ją eina kelias.

VILNIAUS RAJONAS

Aleksandriškių (Pukštėnų) pilkapiai (AR 1816): keletas pilkapių apardyti ariant kvartalinę liniją. Aukštųjų Rusokų pilkapiai (AR 1439): keletas pilkapių sužaloti miško keliukų; kai kuriuose kituose ne per seniausiai iškastos duobės. Baravykinės pilkapiai I (AR 1552): keturi pilkapiai iškasinėti lobių ieškotojų. Baravykinės pilkapiai II (AR 1553): iškasinėtas vienas pilkapis. Baravykinės pilkapiai III (AR 1554): vienas pilkapis apardytas ariant kvartalinę liniją, kitas - iškasinėtas. Bernotų piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 1452): sen. gyvenvietės pakraštyje kasamas žvyras. Dusinėnų pilkapiai I (AR 1455): apardyti ariant kvartalinę liniją, prikasta duobių. Dvyliškio (Paraisčių) pilkapiai (AR 1670): šiaurinis pilkapis apardytas ariant kvartalinę liniją. Gudelių (Lenkiškių) pilkapiai (AR 1434): 1988 m. po elektros linija nustumdyta daug pilkapių; neištirtų pilkapių vietose metosi deginti kauliukai, vėjas pusto pilkapių vietas. Karveliškio sen. gyvenvietė (AR 1812): ariama. Keturiasdešimt Totorių pilkapiai (AR 1461): du pilkapiai yra kaimo kapinėse, viename iš jų įkasti du nauji kapai. Maišiagalos piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 1456a): ariama dalis sen. gyvenvietės. Miškininkų akmens a. gyvenvietė (IP 2187/A): prikasinėta duobių. Mūrininkų piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 1472): piliakalnio šlaite iškasta ir priversta šiukšlių duobė. Pakalnių pilkapiai (AR 1436): keletas pilkapių apardyti ariant po aukštos įtampos perdavimo linija. Papiškių akmens a. gyvenvietė I (AR 1954): ariama. Papiškių akmens a. gyvenvietė II (AR 1955): ardoma ariant kvartalinę liniją. Papiškių akmens a. gyvenvietė III (AR 1956): ardoma dviejų miško keliukų. Papiškių akmens a. gyvenvietė IV (AR 1957): ariama. Pasienių akmens a. stovyklavietė I (AR 1813): po ilgai trukusio arimo ir medžių užsodinimo sparčiai nyksta kultūrinis sluoksnis; paminklo teritorijoje ir apsauginėje zonoje verčiamos statybinės šiukšlės. Piliakalnio (Nemenčinės) piliakalnis ir sen. gyvenvietė (AR 1459): ariama dalis sen. gyvenvietės. Puntuzų pilkapiai I (AR 1555): ariant sužalota keletas pilkapių. Sirutiškių pilkapis (AR 1470): pilkapio sampile iškasta didelė duobė. Skersabalių pilkapiai II (AR 1605): dalis pilkapių apardyti ariant kvartalinę liniją, o kiti - plynai kertant mišką. Verbiškių akmens a. stovyklavietė I (IP 2184/A) ir Verbiškių akmens a. stovyklavietė II (IP 2185/A): po ilgai trukusio arimo sparčiai nyksta kultūrinis sluoksnis ir radiniai.

ARCHEOLOGAS JONAS BASANAVIČIUS

Daugelyje J. Basanavičiui skirtų darbų prabėgomis užsimenama ir apie jo archeologinius tyrinėjimus, tačiau niekas nemėgino išsamiau įvertinti jo archeologinės veiklos, paieškoti jos paskatų, apibrėžti J. Basanavičiaus vietą mūsų archeologijos istorijoje.

RAIMUNDAS AKAVICKAS

Su dr. Jono Basanavičiaus vardu glaudžiai susijusi mūsų tautos istorija. Įvairiomis gyvenimo bei to meto politinėmis aplinkybėmis jam teko nueiti ilgą ir ne visuomet lygų gyvenimo kelią. Tačiau jame visada buvo aišku ir tikra viena - didelė meilė savo tautai ir tėvynei. Tai leido jam ir esant toli nuo Lietuvos nepaklysti svetimųjų gyvenimo sukuriuose, nepamiršti savo tėvynės, padėjo tapti mūsų tautinio atgimimo patriarchu, genialiu politiku, mokslininku ir vienu žymiausių to meto lietuvių tautos veikėjų.

Plati ir daugiašakė J. Basanavičiaus mokslinė, kultūrinė ir visuomeninė veikla yra gerai išnagrinėta: apžvelgta biografija ar atskiri jos laiko tarpai (Nezabitauskis A. V., 1990; Poška A., 1940), jis įvertintas kaip gydytojas (Nagevičius V. 1926, p. 488-506), antropologas (Česnys G. V., 1985, p. 156-173), tautosakininkas, rašytojas ir publicistas (Sauka L. 1970, p. 869-882; Jurginis J. 1969, p. 255-277), mokslo ir kultūros veikėjas (Jurginis J. 1970, p. 1-24; Vingėla E. 1926, p. 433-436).

Kad J. Basanavičiaus ir archeologinė veikla išties buvo vaisinga bei gausi, galima spręsti iš to meto politinių, visuomeninių veikėjų atsiliepimų. Štai kaip J. Basanavičių apibūdina kunigas J. Tumas-Vaižgantas: "*Basanavičius į archeologijos dalykus (be jų, rodos, jo daugiau niekas ir nedomina) yra išžiūrėjęs, triviališkai sakant, kaip žaltys į savo kiaušinius, belaukdamas, kad išskiltų jo vaisius. Jis tuo vienu mokslu yra gyvas; tam vienam rinkęs knygyną, pirma savo lėšomis, paskui iš visuomenės. Dėl to vieno jis yra pasiryžęs perskaityti kone viso pasaulio mokslo literatūrą... Tiesiog aš neišsivaizduoju kito žmogaus, net didžiausio mokslo vyro, kuris būtų perskaitęs tokią daugybę knygų ir atmintų, kur reikia ieškoti šimtų citatų savo raštams"* (Vaižgantas J. 1922, p. 102).

"*Dr. J. Basanavičius - archeologas. Tai ne sudžiūvusi specialisto mokslininko mumija, kuriam nieko daugiau nėra šventa ir brangintina, kaip tik jo specialybė. Jis žmogus gyvas, nes nors atsidėjęs mokslui, tačiau jo darbo ir jausmų objektas - lietuvių tautos*

gyvybė. Šiam tikslui jis ir skęsta į mokslą, kaip priemonę tautai gairinti..." (Vaižgantas J. 1922, p. 102).

"*Jei jo darbus ir kūrinius kas sulygintų su kitų tautų ar valstybių milžinų darbais ir kūrniais ir nusišieptų, tas būtų nebrendėlis. Jo archeologija, jo trakologija visai yra svarstoma. Vieniems tai rimtas mokslas, vertas lietuvių vardo; kitiems su tais dalykais dar nesą ko mokslo pasauliui rodytis. Tegū sau, mums ne tai svarbu, ar jis pabaigtinai tarė kurį mokslo žodį; mums svarbu, kad jis to žodžio per visą savo amžių ieškojo"* (Vaižgantas J. 1922, p. 109).

J. Basanavičius nepaprastai pasitikėjo mokslo galia. O tas mokslas turėjo būti ne kuris kitas, tik jo pradėtasis lietuvių priešistorės tyrinėjimas, "*aprašymas ir parodymas kelio, kuriuo lietuviai atėjo į šios gėdynės žemę, ir tų vietų, kur mūsų giminė ilgus amžius gyveno..."* (Nezabitauskis A. 1990, p. 490).

Šiame straipsnių cikle, trumpai paminėję J. Basanavičiaus darbus Bulgarijoje, plačiau apžvelgsime jo archeologinę veiklą Lietuvių mokslo draugijoje, Valstybės archeologinėje komisijoje, einant Vilniaus istorijos ir etnografijos muziejaus direktoriaus pareigas, taip pat jo publikacijas archeologine tematika ir senkapių, pilkapių bei piliakalnių tyrinėjimus.

Archeologinė J. Basanavičiaus veikla Bulgarijoje

Per dvidešimt penkerius metus, išgyventus Bulgarijoje (1879-1882 m., 1884-1905 m.), J. Basanavičius spėjo pasireikšti kaip universalus mokslininkas, nemaža nuveikęs medicinos, etnografijos, antropologijos mokslų srityje. Beje, jis laikomas ir Bulgarijos archeologijos tėvu. Reikia manyti - ne be pagrindo.

Tėvas Dimitras Marinovas (plačiai žinomas bulgarų istorikas, tautosakos rinkėjas ir kritikas) rašė: "*Basanavičius! Basanavičius buvo ne žmogus, bet kažkoks demonas! Tokių žmonių nei buvo, nei bus. O kiek nudirbo! Dar ir dabar ministerijų archyvai yra užversti jo surinkta medžiaga. Jo dėka mes turime daug jau dabar išnykusių papročių ir kitų tautos*

turtų, kurių mes patys nesugebėjome išgelbėti nuo pražuvimo" (Poška A. 1940, p. 378).

Gyvendamas Bulgarijoje, J. Basanavičius rinko ir kranologinę medžiagą. Yra išlikę Sofijos tautos muziejaus laiškas (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas - UTI, f. 2-1227, 1905), kuriame jam dėkojama už padovanotą kaukolių kolekciją "*Crania christianorum Varnensium*". Tad jei J. Basanavičius kaukolių pats ir netyrė, tai tikrai jas rinko ir kartu padėjo bulgarų kranologinių kolekcijų pagrindus (Česnys G. 1988, p. 34). Beje, tai patvirtina ir profesorius dr. Valteris (žymus bulgarų antropologas): "*Nežinau, ar dr. J. Basanavičius yra daugiau nusipelnęs bulgarams, ar lietuviams. Jis, galima sakyti, buvo tėvas visų Bulgarijos mokslininkų. Jo įtakoje susikūrė tautosakininkai, archeologai, o aš turiu garbės pripažinti, kad dr. J. Basanavičius savo instrukcijomis paragino užsiimti antropologija"* (Poška A. 1940, p. 377).

Galima konstatuoti, kad:

- J. Basanavičius buvo Varnos archeologinės draugijos, Sofijos, Lomo bei Varnos miestų archeologinių muziejų iniciatorius bei įsteigėjas. Jis parašė platų raportą Švietimo ministerijai ir gavo lėšų atskiram Sofijos archeologijos muziejui įsteigti;

- jo raginimu prie bibliotekų skaityklų buvo įkuriami archeologiniai arba rankraščių skyriai;

- laisvu nuo darbo metu jis skaitė paskaitas archeologine, antropologine tematika, tuo populiarindamas šiuos mokslus bei skatindamas bulgarus domėtis savo tėvynės praeitimi;

- surinko daugiau kaip 80 000 archeologinių radinių, iš kurių nemažą dalį sudarė vertinga romėnų, graikų ir trakėnų laikų numizmatikos kolekcija;

- J. Basanavičiaus paskelbti darbai antropologijos, archeologijos, etnografijos srityje užėmė garbingą vietą bulgarų mokslo literatūroje ir padarė nemažą įtaką šių mokslų raidai.

Nors tiesioginių žinių apie J. Basanavičiaus archeologinius kasinėjimus rasti nepavyko, tačiau netiesiogiai tai patvirtina 1894 metais išspausdintas darbas "*Къмъ епиграфиката и археологиата Горна и Долна Мизия"* ("Aukštosios ir žemosios Mizijos etnografija ir

archeologija") (Бассановичъ И., 1894), kuriam jis ypač pažymėjo daugybę archeologinių radinių Kutlovicos vietovėje (dab. Michailovgrado apyl.) ir paskelbė 17 lotyniškų užrašų, kurie suteikė žinių apie antikinio Montanos miesto (dabar Michailovgradas) tvirtovę bei pagonišką šventyklą (šie romėnų laikotarpio pastatai iš akmens ir plytų buvo surasti Kutlovicoje tiesiant vandentiekį ir, kaip nurodo G. Aleksandrovas savo straipsnyje "Един многозаслужа литовец за нашия окръг и за България" (Александров Г. 1985), vėliau panaudoti kaip statybinė medžiaga tiesiant gatves ir šaligatvius. J. Basanavičius, šiame darbe iškeldamas Bulgarijos senienų reikšmę, moksliskai įrodė, jog bulgarai yra garbingų trakiečių palikuonys. Galbūt mums dar nežinomos J. Basanavičiaus archeologinės veiklos pėdsakus slepia gausūs jo rankraščiai, patekę į Sofijos tautos biblioteką.

Už nuopelnus jauni bulgarų kultūrai J. Basanavičius tas kraštas gražiai pagerbė - išrinko daugelio medicinos praktikos, mokslo, kultūros ir visuomenės draugijų nariu (Nezabitauskis A. 1990, p. 211), apdovanojo Tautos ordinu už pilietinius nuopelnus (Lietuvių kalbos ir literatūros institutas - LKLI, 1892, f2-1994). Bet objektyviausiai save įvertino pats J. Basanavičius: "Esmi patenkintas, kad nebuvo bulgarams parazitai... Patys bulgarai mano spėkas ir darbuotę, galiu sakyti, brangino" (Basanavičius J. 1936, p. 84).

J. Basanavičiaus archeologinė veikla Lietuvių mokslo draugijoje

1904 m. sausio 8 d. prasidėjus Rusijos-Japonijos karui, J. Basanavičius dar buvo Bulgarijoje. 1905 m., tuojuo po Port Artūro žlugimo, jis kreipėsi į Rusijos užsienio reikalų ministrą kunigaikštį Sv. Mirskį, prašydamas leidimo grįžti į Lietuvą. Negavęs atsakymo nutarė išvykti, nors ir be leidimo. Skubiai viską išpardavęs, 1905 m. gegužės 18 d. atsisveikino su Varna ir jau liepos 31 d. buvo Kaune, iš kur pirmiausia nuskubėjo į Vilnių aplankyti Gedimino pilies, nes, kaip pats pažymi savo autobiografijoje, "ilgiau nebeiškentęs" (Basanavičius J. 1936, p. 91).

Grįžęs į Lietuvą mokslininkas iškart pasinėrė į kultūrinį-visuomeninį gyvenimą. Dar studijų laikais J. Basanavičius galvojo apie Lietuvių mokslo draugijos įkūrimą. Jo 1879 m. gegužės 29 d. kalendoriuje lietuviškai užrašyta: "instejgt draugystę Lietuvių mokslininkų" (Alseika D. 1928, p. 163). Tad šios idėjos įgyvendinimas tapo viena pagrindinių J. Basanavičiaus veiklos sferų. Po dvejuis metus trukusio parengiamojo bei organizacinio darbo 1907 m. balandžio 7 d. Vilniaus kanklių salėje įvyko Lietuvių mokslo draugijos steigiamasis susirinkimas (Nezabitauskis A. 1990, p. 253).

Lietuvių mokslo draugijos (toliau LMD - Aut.) programoje (autorius J. Basanavičius), išspausdintoje dar 1902 m. "Varpe", nurodyta: "rinkti visokių lietuvinis dirbinius, padargus, senovės kapų iškasenas, archeologiskai tyrinėti senovės piliis, kapus ir kitą, rinkti apie Lietuvą knygas bei rankraščius, tyrinėti lietuvių

istorinę praeitį, tautą ištirti antropologiškai, jos kilmę, ypatybes, istoriją, jų dvasinę ir medžiaginę kultūrą" (Nezabitauskis A. 1990, p. 254).

Kalbėdamas LMD steigiamajame susirinkime J. Basanavičius ypač pabrėžė, kad "archeologiskieji tyrimai suteiks daug medžiagos senovės lietuvių kultūrai aprašyti" (Tarasienka P. 1928, p. 39) ir kad "šitam dalyke tyrimai Lietuvoje beveik dar nepradėti" (Tarasienka P. 1928, p. 40).

LMD sutelkė visų mokslo šakų mėgėjus ir mokslininkus, čia susibūrė ir Lietuvos archeologijos paminklų tyrinėtojai kunigas J. Žiogas, Vl. Nagevičius bei kiti asmenys, kurie kartu su visa siela tam darbui atsidavusiu LMD pirminku J. Basanavičiumi tyrinėjo archeologijos paminklus, rašė apie juos spaudoje ir darė mokslinius pranešimus metiniuose draugijos narių suvažiavimuose.

Visi LMD suvažiavimuose skaityti referatai, taip pat ir kiti moksliniai Draugijos narių darbai vėliau buvo spausdinami nuo 1907 m. leidžiamame LMD žurnale "Lietuvių tauta". Jame pasirodė ir straipsnių archeologijos klausimais: Vl. Nagius-Nagevičiaus "Kirminų kalnas" (Nagevičius Vl. 1909, p. 333-337), kun. J. Žiogo "Archeologiniai tyrinėjimai Gaidės apylinkėje" (Žiogas J. 1909, p. 313-333), "Senovės lietuvių taurės ir kaušai" (Žiogas J. 1911, p. 110-119), J. Totoraičio "Liškevos piliakalnis ir Vokės raganos" (Totoraitis J. 1908, p. 204-208), J. Basanavičiaus "Kunigaikštis Keistutis ant savo žymespaudžių" (Basanavičius J. 1908, p. 249-154), "Lietuvių kalba archaiologijos ir etnografijos šviesoje" (Basanavičius J. 1923, p. 206-274) ir daug kitų.

Lietuvių mokslo draugija rūpinosi tautinio muziejaus steigimu ir ėmė kaupti įvairius rinkinius nepatogiam Lydos gatvės Nr. 7 namo bute. Pradžią muziejui padarė kunigas P. Jurskis iš Papilio, paaukojęs didelį paleontologijos rinkinį, o archeologijos skyriui - kunigas T. Žilinskis ir dr. K. Grinius, padovanoję gausų Vilkaviškio ir Marijampolės apskrityse surinktų akmeninių kirvukų rinkinį. Vėliau į archeologijos skyrių buvo atiduoti Vl. Nagevičiaus iškasti daiktai iš Prysmančių ir Kiauleikių senkapių ir P. Gaidžio surinkti radiniai iš Kurklintiškių senkapio (Ukmergės apskr. Taujėnų valsč.) (Lietuvių tauta, 1909, p. 440). Nemažai prie muziejaus steigimo prisidėjo ir J. Basanavičius - atidavė visą savo numizmatikos rinkinį - 2000 romėniškų, graikiškų, dakiškų monetų bei kelias

dešimtis XII-XVII a. lietuviškų kaukolių, iškastų 1909 m. Karpiškės ir Kumečių senkapiuose. Tai buvo muziejaus antropologijos skyriaus pagrindas (Lietuvių tauta, 1909, p. 441). 1921 m. LMD muziejaus archeologijos skyriuje jau buvo 164 akmens ir rago dirbiniai (kirvukai, kaltai, ylos), 643 įvairūs bronziniai daiktai (antkaklės, žiedai, apyrankės, segės), 235 geležies dirbiniai (kirviai, ietigaliai, kardai, peiliai) bei kiti radiniai. Labai turtinga buvo numizmatikos kolekcija (Lietuvių tauta, 1923, p. 401). Reikėtų paminėti ir nuo 1907 m. pradėjusį kurtis LMD knygyną, kuris pradžioje buvo toks mažas, jog tilpo LMD knygainio A. Smetonos bute. Pirmųjų metų pabaigoje knygynui jau buvo nuomojami trys kambariai Sv. Mikalojaus bažnyčios namuose. Po metų jis perkeltas į Pranciškonų vienuolyną, o iš ten karo metu - į didelį butą Aušros Vartų gatvėje Nr. 19.

J. Basanavičius paaukojo knygynui visą savo biblioteką - apie 4000 istorinės, etnografinės, etnografinės tematikos knygų. Nemažai aukodavo ir kiti LMD nariai. 1914 m. knygyne jau buvo daugiau kaip 20 000 veikalų (Alseika D. 1928, p. 167). Ši didžiulė, per daugelį metų sukaupta biblioteka turėjo atlikti savo švietėjišką vaidmenį, tad jau 1909 m. gegužės 21 d.

Vilniaus gubernatoriaus leidimu atidarama LMD skaitykla, buvusi gana populiari tarp studentų.

Tyrinėtojas J. Basanavičius neapsiribojo vien tik Draugijos veikla, bet palaikė glaudžius kontaktus ir su užsienio kolegomis bei giminingomis organizacijomis: vokiečių mokslininku, etnologu ir archeologu prof. A. Becenbergeriu, lenkų mokslininku, istoriku prof. A. Procharka, rusų mokslininkais F. Fortunatovu bei prof. A. Šachmatovu, ukrainiečių istoriku M. Grušenskiu, olandų mokslininku etnologu dr. Van der Maulenu, suomių mokslininku etnologu prof. Niemiui, serbų mokslininku trakologu dr. Adalbertu Srba. Minėti mokslininkai aktyviai dalyvavo LMD darbe: teikė patarimus veiklos

J. Basanavičiaus Bulgarijoje rastas antkapis su iškaltu lotynišku tekstu

organizavimo, metodologijos klausimais, siuntė savo mokslinius veikalus. Į Lietuvą dažnai atvykdavo prof. A. Becenbergeris, prof. Niemis ir dr. Srba ir čia, J. Basanavičiaus padedami, studijavo Lietuvos praeitį, kalbą, papročius (Alseika D. 1928, p. 166).

Stengdamasi, kad kultūros srityje Lietuva bendradarbiautų su kitomis tautomis, LMD palaikė ryšius su 25 rusų, ukrainiečių, čekų, lenkų, vokiečių, olandų, estų, latvių ir suomių mokslo draugijomis ir įstaigomis (Alseika D. 1928, p. 167).

Apie tuometinį J. Basanavičiaus, kaip LMD

pirmininko ir archeologo, autoritetą galime spręsti peržvelgę jam asmeniškai adresuotus laiškus (LLTI, f2; f22), kuriuose autoriai teiraujasi įvairių su archeologija susijusių dalykų, pasakoja apie atliktus tyrinėjimus. Pavyzdžiui, ūkininkas A. Milušis rašo: "Aš progai pasitaikius atsiunčiu Tamstai metalinį, labai seną, gana originališką, senovišką kareivišką kirvelį, turbūt tikrai atmenantį Lietuvos kares su kryževiais. Išartas jis tapo prieš metus ant Ilguvos lauko ties Dulinaiškių piliakalniu. Ten pat rastas buvo ir ilgas peilis, bet taip smarkiai surūdijęs, jog rankose paėmus subyrėjo (žr. piešinio kopiją P.)" (Milušis A. 1908, LLTI, f2-1199). Kunigas P. Jurskis aprašo tyrinėjimus Ventos pakrantėje (Papilėje): "Visi dalykai, kuriuos Tamstai nusiunčiau, surasti yra Papilėje, Ventos krantuose. Kas linku archeologijos dalykų, tai negalima tyrinėti tos vietos, kur jie rasti, nes ji užstatyta namais ir apšodinta sodais. Kasdami šulinius, sklepus, rūsius ir atranda kokių daiktus. Aš dabar tyrinėju pas mano parapiją, ar nėra tokių vietų, ir jei atrasiu, tai su didžiausiu džiaugsmu parašysiu Tamstai" (Jurskis P. 1910, LLTI, f2-1044).

Archeologas Vl. Nagius-Nagevičius: "1909 m. padariau šmotą kasinėjimui, tyrinėjam už "Министерство Императорского Двора" pinigais ir todėl viską atidaviau Peterburgui, mano iškasenų dalį patalpino, rodos, MA muziejuje. Šiomet kasiau savo lėšomis ir todėl - tik vienoje vietoje - Prysmančiuose (apie Palangą). Ataskaita už tyrinėjimus, atrodo, bus patalpinta "Известия Императорской Археологической Комиссии". Šių metų iškasenas atiduosiu LMD, bet pirma to, Kalėdų laikui, turiu parodyti jas Ermitaže" (Nagius-Nagevičius Vl. 1909-1915 // LLTI, f2-1225. p. 21).

Kunigas J. Žiogas ne tik aprašo savo archeologinius tyrinėjimus, bet ir pateikia J. Basanavičiui duomenų bei pasiūlymų, kaip tvarkyti archeologinę medžiagą, tad galima susidaryti gana išsamų vaizdą apie to meto metodologiją: "Aš taipogi esu mylėtojas lietuviškosios archeologijos. Ir šiomet apie 4 dienas kasinėjam krūsnis (matyt, minimas Imbarės kapiynas. - Aut.). Kasinėjam su laiminga pasekme: radau apie 30 daiktų. Dariau viską kiek galima sistemiškai - moksliskai. Pirmiausia nutraukiau prieš kasant tų krūsnų fotografiską atvaizdą. Gelaziūs (iš tų radinių) užkonservavau moksliskai, nebeišgrius, kaip regėjau atskirus Vilniaus muziejuje, kitus dar tebekonservuoju. Visą tų krūsnų iškasinėjamą turiu aprašęs kuo smulkesniais" (Žiogas J. 1907-1913 // LLTI, f2-1584). "Archeologija - yra tai nelengvas dalykas. Neatbūtinai reikia turėti žemėlapius gerus ir dalimi kopijuoti. Paskui reikia gauti kokią artistą, kuris apsiimtų nupiešti iškastus daiktus, nes neužtenka tik fotografuoti. Yra tokių dalykų (smulkių ornamentų, taškelių), kurių aparatas nepasiekia nuimti. Su geležiais menka bėda. Bet kuo blogiau su bronzomis ir žalvariais. Dėl smulkių ornamentų nupiešimo neturiu įrankių, viską darau

juodąja kreida, o taip daryti galima tik didesnių daiktų nupiešimus" (Žiogas J. 1907-1913 // LLTI, f2-1584). "Po allaidų mano bažnyčios užsiimsiu savo archeologiškosios kolekcijos tvarkymu. Jau parsigabenau farbos (dažų. - Aut.) labai patvarios dėl įterpliojimo numerių ant akmens archeologinių dalykų. Tamstalia turi neatbūtinai pasirūpinti LMD muziejaus geležinių daiktų moksliskų konservavimu, nes jau nyksta byra ir dar kiek laiko praeis bus vienos šiukšlės. Lengvas yra tai dalykas ir reikia tai pavesti pasišventusiam žmogui ir kuo greičiau tą klausimą išrišti. Tikiuosi, kad to mano nurodymo nepaturėsi už blogą" (Žiogas J. 1911). Be to, išliko nemaža P. Jonaičio (Jonaitis P. Laiškas, kuriame aprašomos XVI a. monetos, rastos Kauno gub. Riškaičių dvaro lauke // LLTI, f22-605), E. Volterio (Volteris E. 1891-1926 // LLTI, f2-1509, p. 80), K. Vanagėlio (Vanagėlis K. 1910 // LLTI, f22-605), kunigo Steikūno (Steikūnas J. Laiškas J. Basanavičiui. 1921; jame perduodami duomenys apie vietas, kur randama įvairių archeologinių radinių // LLTI, f22-605) ir daugelio kitų asmenų laiškų, kuriuose J. Basanavičiaus klausžiama, ar siųsti jam vienas ar kitus senovinius daiktus, įvairių laikotarpių monetas ir kaip tai geriau atlikti.

Dr. J. Basanavičiui rūpėjo ir senųjų Lietuvos paminklų likimas. Nors LMD neturėjo lėšų, kurias būtų galėjusi skirti paminklų restauravimui ar konservavimo darbams, tačiau darė viską, kas buvo įmanoma, kad bent juos apsaugotų nuo tolesnio naikinimo. Jau 1908 m. gegužės 14 d. J. Basanavičius kreipėsi į visas svarbiausias valdžios įstaigas reikalaujamas, kad būtų apsaugotos Trakų, Lydos, Biržų, Medininkų ir kitų pilių liekanos (Nezabitauskis A. 1990, p. 270).

1911 m. pagal sulenkėjusio vokiečio inžinieriaus Šionfeldo projektą Vilniaus magistrato nutarimu, Gedimino kalne ketinta įrengti miesto vandentiekio kolektorių, tuo iš esmės sunaikinant šį unikalų paminklą. J. Basanavičius vienas pirmųjų užprotestavo šį vandalizmo aktą. Kartu su LMD sekretoriumi J. Vileišiu ir D. Malinausku jis parengė platų memorandumą: "Dokladnaja zapiska o neobchodimosti ograždenija Zamkovoj gory v g. Vilnie ot eksploataciji jejo Vilenskim gorodskim obščestvenym Upravlenijem pod ustrojstvo na nej kolektora dlia gorodskogo vodoprovoda". Jame išsamiai išdėstyta, kokią reikšmę Gedimino piliis turi Lietuvos istorijai (Nezabitauskis A. 1990, p. 330). Šis memorandumas buvo išsiuntinėtas Peterburgo imperatoriškajai archeologinei komisijai, viceministru V. Charuzinui, prof. E. Volteriu, Mokslų akademijos nariams - akademikams A. Šachmatovui, F. Fortunatovui, Peterburgo Dūmos atstovui A. Bulotai, Maskvos archeologijos draugijos pirmininkei grafienei Uvarovai - ir prašoma, kad jie, kaip įtakingi asmenys, neleistų ardyti Gedimino pilies (Nezabitauskis A. 1990, p. 331).

Tik J. Basanavičiaus ir jo bendražygių dėka, padedant Imperatoriškosios archeologinės komisijos pirmininkui prof. V. Latyševui ir nemažą autoritetą Peterburge turinčiam prof. E. Vol-

teriu, pavyko pasiekti teigiamų rezultatų. Vilniaus gubernatorius uždraudė miesto valdybai statyti vandens rezervuarą Gedimino pilies kalne (Nezabitauskis A. 1990, p. 333). Tai buvo nemažas Lietuvos mokslo draugijos, daugiausia jos pirmininko J. Basanavičiaus, laimėjimas.

Be Lietuvos kultūros paminklų apsaugos, LMD vykdė etnografinius bei archeologinius tyrinėjimus. 1908 m. lapkričio 17 d. LMD valdybos posėdyje J. Basanavičius padarė pranešimą apie savo kelionės Nemuno žemumipiu rezultatus, apie kunigų Tumoso (Veliuona), Daubos (Ilguva), Belvederio savininkų Burbų seniūnų rinkinius bei Seredžiaus ir Zapyškio archeologinę padėtį (deja, šios medžiagos nei LKLI archyve, nei kitur rasti nepavyko. - Aut.) (Valaitis A. 1932, p. 353).

Nuo 1909 m. birželio 16 d. pradėta rūpintis gauti oficialų leidimą archeologiniams tyrinėjimams Marijampolės, Vilkaviškio ir Panevėžio apskričių piliakalniuose bei senkapiuose. 1910 m. gegužės 23 d. eiliniame LMD valdybos posėdyje J. Basanavičius informavo Draugijos narius apie Bartinkų, Gražiškių, Virbalio, Veliuonos, Seredžiaus valsčiuose vykdytus archeologinius tyrinėjimus (Valaitis A. 1932, p. 353).

Prasidėjus karui (1914 m.) didžiausias LMD rūpestis buvo išsaugoti turimas kultūros vertybes. Vokiečiams pradėjus bombarduoti Vilnių visas brangesnis LMD turtas - rankraščiai, retos knygos, vertingiausios monetos - buvo sunėtos į buvusio Pranciškonų vienuolyno rūsius. Likęs draugijos turtas atiduotas Vilniuje gyvenantiems ir okupacijos atveju neketinantiems trauktis iš miesto jos nariams (Lietuvių tauta. 1919, p. 620). Nors ir sunkiomis sąlygomis, vis dėlto J. Basanavičiaus vadovaujamas Lietuvių mokslo draugijos komitetas veikė toliau. 1915-1916 m. organizuojami eiliniai LMD suvažiavimai. J. Basanavičius apgailestavo, "kad dėl gyventojų judėjimo suvaržymų negalėjo atvykti kitur gyvenantieji" (Lietuvių tauta. 1919, p. 621), ir kvietė "susirinkusius gyvai prisidėti prie darbo, neatsižvelgiant į vokiečių viešpatavimo sunkybes" (Lietuvių tauta. 1919, p. 621).

LMD XI suvažiavimas buvo jubiliejinis, nes 1917 06 17 sukako 10 metų nuo draugijos įsteigimo. Šios sukakties proga J. Basanavičius, būvęs prie Lietuvių mokslo draugijos vairo iki pat mirties (1927 02 16), pasakė kalbą, baigdamas ją žodžiais: "Rodos, milžinų veikalų tuo laikotarpiu LMD nepasisekė padaryti, bet vis dėlto, atsižvelgiant į josios triušą, reikia objektyviai imant pripažinti, kad ji gana daug naudingų darbų Lietuvai yra atlikusi" (Lietuvių tauta. 1923, p. 215).

(Tešinsys kitame numeryje)

1994 m. kovo 13 d. staiga mirė Etnografijos muziejaus, paminklų konservavimo tarnybos darbuotojas, archeologas, kraštotyrininkas, buvęs Magadano lagerių politinis kalinys **ADOLFAS NAVARACKAS**

Restauratorių forumas

1993 m. lapkričio 6 d. Vilniuje, Radvilų rūmuose, įvyko trečiosios, jau tradicine tapusios, Baltijos valstybių restauruotų kilnojimų kultūros vertybių parodos ir konferencijos "Konservavimas ir restauravimas Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje" atidarymas.

LAIMA VEDRICKIENĖ

Pirmoji jų buvo surengta Rygoje 1987 m., antroji - Taline 1990 m. Šios parodos svarbios restauratoriams, nes suteikia puikią galimybę tiesiogiai susipažinti su kolegų darbais, aptarti restauravimo ir konservavimo problemas. Kultūros vertybių konservavimo ir restauravimo praktikoje galioja etiniai, estetiniai ir metodiniai principai, kurių laikytis privalo viso pasaulio restauratoriai. Tačiau kiekvienoje šalyje susikuria sava profesinė pakraipa, kurią lemia kultūros palikimo savitumas, restauravimo tradicijos, techninių mokslų pritaikymo ir restauruojamų objektų tyrimų galimybės bei kiti faktoriai. Restauratorių rengiamose parodose paprastai pateikiami eksponatai, kurie įdomūs ne tik istorine ar menine, bet ir restauravimo prasme. Specialistai gali sugretinti įvairių šalių restauratorių darbus, realiai įvertinti savo trūkumus ir privalumus. Dauguma parodų lankytojų veikiausiai nesusimąsto, kad beveik kiekvienas eksponatas, prieš patekdamas į vitriną, yra konservuojamas ar restauruojamas, jam suteikiama ekspozicinė išvaizda. Deja, tai neminima nei parodų kataloguose, nei užrašoma kūrinių metrike. Visuomenei lieka nežinoma, ar kūrinys buvo restauruotas, kada ir kur tai buvo atlikta. O juk šie duomenys - dalis kūrinių istorijos.

Paroda atskleidė konservavimo ir restauravimo esmę. Lankytojai galėjo susipažinti su kiekvieno eksponato restauravimo dokumentacija - nuotraukomis ir rentgenogramomis, fiksuojančiomis eksponato būklę prieš restauravimą ir jo metu, naudotų metodikų aprašymais, galėjo įvertinti atlikto darbo rezultata.

Estų restauratoriai atvežė apie 50 restauruotų ir konservuotų vertybių iš įvairių Estijos muziejų. Didžiąją jų ekspozicijos dalį sudarė aliejinės tapybos paveikslai. Pažintine prasme ir sudėtingu restauravimu sudomino 4 švedų karališkosios šeimos portretai, tapyti XVII-XVIII a., - vienas - Johanes Bannier (karalienės Kristinos portretas) ir trys - nežinomų autorių. Juos estų meistrai restauravo vadovaujant Stokholmo specialistams. Įdomią ekspozicijos dalį sudarė etnografiniai objektai iš kolekcijų, surinktų dar prieškaryje, ekspedicijų į tolimus kraštus metu. Netradicinės medžiagos ir atlikimo technika

pareikalavo ir netradicinių sprendimų jų konservavimo metu.

Latvijos ekspozicija apėmė platų laikotarpį - nuo I tūkstantmečio pr. Kristų iki XX a. pirmosios pusės. Ekspozitai atspindėjo ir latvių kultūros plėtotę, kultūrinius ryšius su kaimyninėmis šalimis, jų įtaką. Bene gražiausia Latvijos ekspozicijos dalis - konservuoti archeologiniai radiniai. Išpūdingi papuošalai iš vario lydinio ir stiklo, geležiniai buitiniai įrankiai, senoji keramika, audiniai.

Sigito Platūko nuotr.

Restauruoti akmens amžiaus dirbiniai iš Šventosios gyvenviečių

Tai daugiausia žemgalių VI-X a., kuršių, latgalių ir lyvių X-XI a. materialinės kultūros relikvai. Įdomu tai, kad Latvijos ekspozicijoje šalia konservuotų radinių eksponuotos ir restauratorių padarytos kopijos. Bėlieka tik pasidžiaugti jų pastangomis sukurti tiksliai vertingų radinių kopijas ir jas eksponuoti vietoje unikalių radinių, siekiant pastaruosius kuo ilgiau išsaugoti.

Lietuvos restauratorių ekspozicija buvo didžiausia - apie 200 eksponatų. Tai archeologijos radiniai, tapybos darbai, graviūros, rankraščiai, turtinga taikomosios dailės kolekcija. Ekspozitai, surinkti iš daugelio Lietuvos muziejų, restauravo ir konservavo Nacionalinio Lietuvos kultūros ir istorijos muziejaus restauratoriai, taip pat P. Gudyno muziejinių vertybių restauravimo-konservavimo centro konservatoriai bei restauratoriai.

Lietuvos restauratoriai, archeologijos salėje išdėlioję konservuotus radinius, atskleidė plačią kasinėjimų Lietuvoje panoramą: nuo rastų seniausiųjų, III tūkstantmečio pr. Kristų dirbinių iš medžio, liepų karnos, keramikos iš Šventosios gyvenvietės kasinėjimų iki vėlyvosios miestų archeologinių kasinėjimų medžiagos. Tai Vilniaus Žemutinės pilies radiniai (XVI-XVII a. kokliai, indai), Vilniaus m. Savičiaus g. keramikos radiniai, Biržų senosios pilies radiniai (XVI-XVII a.), Trakų Oginskių rūmų XVI-XVII a. radinys - lėkštė. Daugelis unikalių radinių buvo eksponuoti pirmą kartą. Tai II-III a. mergaitės kepurėlė iš Dauglaukio kapinyno, III-V a. perpetės iš Marvelės kapinyno (Vytauto Didžiojo karo muziejaus eksponatai), taip pat Lazdininkų kapinyno radiniai, datuojami III amžiumi (2 antskydžiai, žirgo kamanos). Juos archeologas D. Butkus radimvietėje iškėlė su aplinkinėmis žemėmis ir preparavo bei konservavo restauravimo centre. Įdomus apgalvis iš vario lydinio, dekoruotas ornamentuotomis sidabro plokštelėmis (VII-VIII a.) iš Ringuvėnų kapinyno, kepurėlė iš Upynos kapinyno (VII-VII a.), kurią valant ir konservuojant atsiskyrė 2 kepurėlės - viena iš vilnonio audinio, kita - iš grandelių, sunertų ant tekstilinės virvelės. Šie radiniai buvo konservuoti NLKIM restauratorių. Vilniečiai galėjo susipažinti su Kernavės kasinėjimų radiniais. Tai įdomus sidabrinis vėrinys (XII-XIII a., importuotas iš slavų žemių), medžio dirbiniai, strėlių antgaliai, liudijantys apie karą, vykusį Lietuvos teritorijoje V a., unikalūs ornamentuotos beržo tošies fragmentai, kurie, archeologų manymu, buvo naudoti strėlinių, dėželių puošybai. Pirmą kartą žiūrovai galėjo susipažinti su gražių senųjų audinių pavyzdžiais iš Bėčių kapinyno (XV-XVI a.). Ekspozicija užbaigta radiniais iš Vilniaus Arkikatedros Kapitulos kriptos: neidentifikuoto vyskupo mitra ir stula (XVII-XVIII a. audiniai), Jonušo Radvilos (1612-1655 m.?) įkapiniai drabužiai, priklausantys Kėdainių krašto muziejui.

Parodoje buvo galima akivaizdžiai įsitikinti, kad restauratoriai, tyrinėdami restauruojamus objektus, pateikia daug naudingos informacijos apie jų medžiaginę prigimtį, technologines savybes, kurių tyrėjas negali pastebėti analizuodamas objektą tik vizualiai. Fizikiniai, cheminiai tyrimai, kurie atliekami parenkant teisingą restauravimo metodiką, papildoma bendrą kūrinių duomenų visumą, kuria vėliau galėtų naudotis dailėtyrininkai, archeologai ir kiti kultūros vertybių tyrinėtojai.

Parodos dienomis vyko tarptautinė Baltijos, Šiaurės šalių ir Rusijos restauratorių konferencija. Pranešimus skaitė restauravimo praktikai ir teoretikai iš Norvegijos, Švedijos, Danijos, Suomijos, Rusijos (Sankt Peterburgo), Lietuvos, Latvijos ir Estijos. Kalbėta apie restauratorių ruošimą Šiaurės šalyse, galimybes jauniems specialistams mokytis Danijos, Švedijos, Suomijos aukštosios mokyklose, pasikeista kultūros vertybių konservavimo ir restauravimo patirtimi. Išleistas parodos katalogas anglų kalba.

Kitas Baltijos šalių konservatorių ir restauratorių susitikimas numatytas po trejų metų Latvijoje, Rundalės pilyje.

ARCHEOLOGIJOS ŠIUPINYS, ARBA IEŠKANT PROFESIONALUMO

"Lietuvos archeologijos" leidėjai kartkartėmis nudžiugina skaitytojus nauju tyrinėjimų duomenų bei išvadų rinkiniu.

ALGIRDAS GIRININKAS

Tačiau jau pirmoji pažintis su eiliniu 8-uoju tomu ("Lietuvos archeologija", 8 t. Vilnius, "Mokslas", 1992, 172 p.) nuvilia, nes jos straipsniai atrinkti chaotiškai: nesilaikoma nei tematikos, nei chronologijos, nei reikšmingumo. Įspūdis - ką turime, tą ir skelbiame. Todėl ir šiame tome neraste plačiai bei nuodugniai išanalizuotos kurios nors vienos aktualios ar keleto reikšmingesnių, svarbesnių problemų.

Šalia kapinynams, gyvenvietėms skirtų straipsnių aptiksite ir apibendrinamojo pobūdžio, ir spalvotųjų metalų dirbinių gamybos technologijai skirtų straipsnių. Neatsižvelgta ir į aprašomų paminklų svarbą. Pavyzdys - E. Grigalavičienės straipsnis apie Kerelių piliakalnį. Medžiaga, sukaupia tyrinėjant šį objektą, verta atskiros monografijos ir ne mažesnės apimties negu visas "Lietuvos archeologijos" 8 t., o ji panaudota tik prastam straipsniui. Belieka apgailestauti, kad taip buvo ir ankstesniuose "Lietuvos archeologijos" tomuose, skelbiant Narkūnų, Nevieriškių, Sokiškių piliakalnių tyrinėjimų medžiagą.

Straipsnyje apie Kerelių piliakalnį nėra elementariausių duomenų: paminklo topografijos, piliakalnio topografinės nuotraukos, nes piliakalnis tyrinėtas net be nivelyro. Pasigėsite šio piliakalnio atskirų plotų ar net kultūrinių sluoksnių pjūvių, neapskaičiuotas absoliutinis aukštis nuo jūros lygio, kuriuo remiantis būtų skaičiuojami kultūrinių sluoksnių ar radinių radimo vietų aukščiai. Publikacijoje, kurioje medžiaga neišskirstyta pagal atitinkamą atskiriems kultūriniais sluoksniams, neįmanoma rasti nors minimalių žinių apie keramikos dirbinių kiekį, ornamentą bei kitas detales, apie metalinių dirbinių cheminę sudėtį ar bent jau jų gamybos technologiją, duomenų apie atskirus piliakalnio statybos etapus, pagal kuriuos būtų pateiktas pastatų rekonstrukcijos atvaizdas. Tai dėsninga, nes autorė nesudarė tyrinėjimų planų. Redakcija, priimdama šį straipsnį publikavimui, privalėjo pasiūlyti jį papildyti arba išleisti atskiru leidiniu. Ar atsirastų vietos leidybos planuose, o autoriui noro duomenis apie tą patį paminklą vėl skelbti kitame leidinyje?

Platesnės ir išsamesnės publikacijos, netgi monografijos, verta tema paliešta ir A. Luchtano straipsnyje - kandidatines disertacijos santraukoje. Peršasi išvada, jog sudarant kitus "Lietuvos archeologijos" tomus būtina reikėtų atsižvelgti į aprašomojo objekto reikšmę, medžiagos kiekį bei svarbą.

Suprantama, tam tikri duomenys apie tyrinėjimą paminklą turėtų būti privalomi visiems autoriams. O tai, kad straipsniuose pasigėdame daug elementarių duomenų, rodo ir žemą archeologinių tyrinėjimų metodikos lygį. Iš paskelbtų gyvenviečių ir kapinynų tyrimų duomenų matyti, kad paminklai tyrinėti nesinaudojant nivelyru (išskyrus V. Juodagalvį), neaiškų, ar aptikta paleo-

osteologinės medžiagos, o jei jos ir yra, - tai kokio ji senumo ir kokios rūšies (E. Grigalavičienės, A. Bliujienės publikacijos). Deja, nė viename paminkle neatlikti palinologiniai tyrinėjimai, nėra ir radiokarboninių - C¹⁴ (išskyrus A. Butrimo publikaciją) bei metalografinių tyrimų. Ne visiems tyrinėjimams objektams sudaryti situaciniai planai (E. Grigalavičienės publikacijoje) arba sudarytuose neparodytos pasaulio kryptys (A. Butrimo, p. 5; R. Rimantienės, p. 17, 19, 22; E. Grigalavičienės, p. 85; A. Bliujienės, p. 115). Tokio pobūdžio trūkumai parodo, kad Lietuvos archeologijos paminklai tyrinėjami nesilaikant elementarios tyrimų metodikos (be aukščio fiksavimo, nenaudojami kiti galimi ir prieinami pagalbiniai privalomieji archeologijos mokslo metodai).

Baigiant knygos turinui ir pateikimo formai skirta apžvalga, reikia pridurti keletą pastabų dėl iliustracijų. Visos jos taip sumažintos, kad kartais sunku suprasti, ar detalė yra dirbinio ornamentas, ar štrichas. Labai primityvus knygos straipsnių išdėstymas bei dizainas. Tekste naudojamas labai neparankus literatūros nuorodų žymėjimas skaičiais. Taip seniai nebedaroma Vakarų ir Rytų Europos šalyse leidžiant silidesnes knygas. Dauguma mūsų autorių tebesilaiko po 1940 metų įvesto chronologijos žymėjimo (pr. m. e.), o ne - prieš (pr. Kr.) ar po Kristaus gimimo.

Panagrinėkime išsamiau kiekvieną "Lietuvos archeologijos" 8 tomo straipsnį.

A. Butrimo publikacija "Spigino mezolito kapa" skaitytojus supažindina su naujais tyrinėjimais Biržulio (Telšių raj.) apyžėryje. Straipsnyje detaliau aprašyti tik mezolitiniai kapa bei jų datavimas, remiantis įkapėmis. Lauksime atskiros publikacijos apie neolitinį kapą Nr. 2. Kape Nr. 1 aptikti skersiniai kreivieji rombiniai antgaliai, pasirodę Maglemozės kultūros penktajame periode, to meto gyventojų buvo naudojami dar Ertebelės kultūros pirmajame etape. Pagal patikslintas datas tai - 6100-5200 m. pr. Kr. laikotarpis. Tuo pačiu laikotarpiu datuoti ir peiliai, rasti kape Nr. 4. Straipsnis patvirtina tą tiesą, kad, remiantis naujaisiais technikos pasiekimais, iš negausių duomenų galima padaryti gana reikšmingas išvadas. Tyrinėtojo dėka sužinojome apie pačius seniausius, datuojamus vėlyvuuju mezolitu, kapus Lietuvoje, apie to meto laidojimo papročius. Tai vientelis knygos straipsnis, kurio išvadomis netenka abejoti. Šias išvadas papildė antropologiniai, odontologiniai, osteometriniai ir paleopatologiniai kapuose aptiktų griaučių tyrimai.

Bene didžiausias **R. Rimantienės** straipsnio "Šakės - neolito gyvenvietė" trūkumas yra toks, kad juo remiantis neįmanoma nustatyti radinių atitinkamybės keturių skirtingų laikotarpių gyvenvietėms. Todėl atskirų laikotarpių gyvenviečių inventorių aprašytas jo neišskirsčius į atskiras grupes. Vienoje ir toje pačioje iliustracijoje vaizduojami radiniai iš šiaurinio ir pietinio, pietinio ir vidurinio tyrinėtą paminklo plotų, nors jie - ir iš

skirtingų laikotarpių. Autorė, naudodamasi pokščios stratigrafijos metodu, dirbinius mėgino priskirti atskiriems laikotarpiams, tačiau tai jai nepavyko. Schematinėse lentelėse pateiktas titnaginių dirbinių pasiskirstymas tyrinėtame plote nepadėjo nustatyti, kuriems laikotarpiams jie priklauso. Straipsnyje atskirų formų dirbinių gamybos laikotarpių nemėginta atsekti kitais metodais: nustatant ir palyginant titnago struktūrą, spalvą, patinizaciją, palyginant dirbinių tipus, aptiktus tiek židiniuose, tiek šalia jų. Darbe pasigėdame svarbiausio - nenustatytas atskirų dirbinių tipų gylys kultūriniam sluoksnyje. Belieka padaryti išvadą, kad tyrinėjant kultūros paminklą nebuvo laikomasi elementarių metodikos nuostatų: nežymimi dirbinių gyiliai, kultūriniam sluoksnyje neužfiksuoti dirbiniai erdvės atžvilgiu, nes nesinaudota nivelyru. Neatsitiktinai, kalbėdama apie Nemuno kultūros paminklus ir juose aptiktus įvairių tipų radinius, R. Rimantienė klaidingai nurodo, kad dauguma tipų yra paveldėti iš ankstesnių laikų. Kad taip nėra, akivaizdžiai rodo D. Brazaičio tyrinėtose Papiškių IV durpyninės gyvenvietės medžiaga. Šio archeologo atlikta labai kruopšti stratigrafinė ir planigrafinė analizė leido išskirti trijų skirtingų laikotarpių kultūrinius kompleksus (Brazaitis D. 1992, p. 5-8, Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990 ir 1991 metais, t. 1). Neatlikus tokios analizės du apatiniai sluoksniai būtų buvę palaikyti kaip vienas, o viduriniojo neolito laikotarpiu datuojami dirbiniai priskirti vienam sluoksniui. Mezolitiniai dirbiniai iš viduriniojo neolito kultūrinio sluoksnio taip pat būtų buvę palaikyti atskirų dirbinių tipų gamybos tradicija.

Tad nenuostabu, kad, nesilaikant elementarios paminklų tyrinėjimų metodikos, paminklų tyrinėjimų metu mechanškai sumaišius dirbinius, mezolitinės ir neolitinės Nemuno kultūrų tyrinėtų paminklų duomenys chronologiniu požiūriu tapo nepatikimi. Štai kodėl išskirtoje neolitinėje Nemuno kultūroje rasime ir episividinių, ir trapezinių bei lancetinių antgalių, taip pat kitų tipų dirbinių, būdingų mezolitui. Todėl R. Rimantienė tenka rašyti: "... Jei nerandama keramikos, titnago dirbinius labai sunku atskirti nuo mezolitinų" (Rimantienė R. Akmens amžius Lietuvoje, V., 1984, p. 14).

Neišskirta ir nesugrupuota Šakių gyvenvietės medžiaga neleidžia patikėti autorės teiginiui, kad ankstyviausia - šiaurinė - gyvenvietė skiriasi nuo pietinės, įkurtos, pagal R. Rimantienę, vėliau, nepriklausomai nuo šiaurinės (p. 32).

Matyti, dėl aukščiau minėtos priežasties straipsnio autorė negalėjo nustatyti duobių (stulpaviečių) ir židinių chronologijos. Moksliniame straipsnyje negalima laikyti rimta priežastimi tai, kad gamtos sąlygos (kokios?) sutrukdytų autoriui nustatyti jų chronologiją ir išsidėstymo sistemą (p. 16, 19). Vargu ar galima būtų sutikti su R. Rimantienės išsakyta mintimi, kad "... viduriniame neolite Nemuno ir Narvos kultūrose prigijo iš Rutulinų amforų ar Virvelinės keramikos kultūrų atėję trikampiai bei rombiniai antgaliai" (p. 28). Daugelio Latvijos, Estijos, Lietuvos, Baltarusijos, Rusijos archeologų nustatyta, kad rombinų antgalių kilmė sietina su Rytu Pabaltijyje viduriniame neolite pasirodžiusia Šukaltės-duobelinės keramikos kultūra. Tai patvirtina visų durpyninių gyvenviečių tyrinėjimų duomenys. Taip pat sunku sutikti ir su R. Rimantienės teiginiu, kad židinyje Nr. 5 aptiktas lapelio formos antgalis siejamas tik su Pamariu ar kitų Virvelinės keramikos kultūrų gyvenviečių medžiaga (p. 29, 5:18 pav.). Šio tipo antgalių gausu jau viduriniojo neolito šiaurės rytinės Europos dalies paminkluose. Net Zvidzės (Latvija),

gyvenvietės viduriniojo neolito sluoksnyje surasti ir šio tipo antgaliai (Лозе И. А. 1988, таб. XXVI).

Taip pat negalima sutikti su autorės daroma išvada, kad "... ketvirtoji gyvenvietė su Pamarių kultūros inventoriui labai gerai atspindi perėjimą iš viduriniojo neolito Nemuno kultūros į vėlyvojo neolito Pamarių kultūrą" (p. 32-33). Iš to, kas pasakyta, būtų galima padaryti išvadą, jog neolitinės Nemuno kultūros pagrindų formavosi Pamarių kultūra. Taip įrodinėjant reikėtų žinoti, koks Nemuno kultūros likimas buvo vėlyvajame neolite. Apie menką Virvelinės keramikos kultūros įtaką Nemuno kultūrai liudija ir didžiulės Šakės gyvenvietės pavyzdys. Tik penktame židinyje ir aplink jį teaptiktas negausus Virvelinės keramikos kultūros inventorių.

Kaip ir kitose Narvos (Šiaurės rytinė sritis) ir Nemuno kultūros gyvenvietėse, Virvelinės keramikos kultūros dirbinių negausu, jie pasiskirstę fragmentiškai. Jų aptinkama tik prie pagrindinių to meto kelių - upių ir protakinių ežerų. Tektų manyti, kad Virvelinės keramikos kultūra ir Nemuno kultūros gyventojams didelės įtakos neturėjo. Tai parodys platesni senojo žalvario amžiaus paminklų tyrimai Nemuno kultūros teritorijoje. Netobula paminklo tyrinėjimo metodika, Rytų Pabaltijo, Baltarusijos ir kitų vietovių viduriniojo neolito paminklų medžiagos nežinojimas, faktinių duomenų stygius darant išvadas pakenkė R. Rimantienės straipsniui. Nepaisant paminėtų trūkumų, šis straipsnis vertingas diskusijos plėtotei.

Labai reikšminga ir svarbi yra **V. Juodagalvio** publikacija "Kubilėlių vėlyvojo neolito gyvenvietė". Tai pirmas platus ir išsamus tokio pobūdžio straipsnis Lietuvos archeologijos istoriografijoje, Šešupės baseino akmens amžiui. Straipsnyje pateikti išsamūs, visi įmanomi duomenys apie šį paminklą.

Autorius savo darbe (p. 43, 44, 47, 48, 49, 50, 53, 54) akcentuoja mezolito kultūrų įtaką vėlyvojo neolito kultūroms. O kaip yra iš tiesų?

V. Juodagalvis Kubilėlių gyvenvietę laiko vienasluoksne ir ją priskiria vėlyvajam neolitui. Tačiau reiktų atkreipti dėmesį į lancetinius ir trapecinius antgalius ir jų formą bei ašmenėlius, pagamintus iš siaurų ar vidutinio pločio skelčių. Gausūs rėžtukai, lancetai, trapecijos, mikrolitai (pav. 11:19, 25-26) rodo, kad šio tipo dirbiniai galėjo priklausyti autoriaus neišskirtam, ankstesniam nei vėlyvojo neolito laikotarpiui, sluoksniui. Minėtų tipų dirbiniai dažniausiai aptinkami tiek ankstyvojo, tiek ir viduriniojo neolito dirbinių rinkiniuose. Šiems dirbinių tipams palyginamosios medžiagos iš vėlyvojo neolito autorius aptinka tarp radinių iš neolitinių Nemuno kultūros paminklų. Šių gyvenviečių inventoriaus chronologinio datavimo patikimumui taip pat tinka aukščiau išvardytos pastabos. Kad žmonių čia gyventa įvairiais laikotarpiais, rodytų ir skirtinga keramika: palyginkime kad ir puodo šukę, pažymėtą vienuoliktuoju numeriu (24 pav.) su kitomis. Į klausimą, ar būta ankstesnio už vėlyvąjį neolitą kultūrinio sluoksnio, atsakytų Kubilėlių gyvenvietėje tyrinėtų pastatų forma (6 pav.), kuri yra artima ankstyvojo (Narvos 1-a) bei viduriniojo (Pakretuonės 3-ia) neolito pastatams. Tai patvirtina ir pats V. Juodagalvis sakydamas, kad židiniai - nevienalaikiai (p. 36).

Peržiūrėję tyrinėtų paminklo medžiagą - ti-

nago dirbinius ir keramiką, matome, kad šioje gyvenvietėje yra keli kultūriniai sluoksniai, kurie, kaip ir daugelyje kitų Pietų ir Pietryčių Lietuvos akmens amžiaus paminklų, spalva ir skirtingu dirvožemiu retai kada išsiskiria. Kubilėlių gyvenvietėje, matyt, susiduriame su viduriniojo ir vėlyvojo neolito radiniais.

Šioje knygoje svarbus ir reikšmingas yra **A. Luchtano** straipsnis, skirtas Rytų Lietuvos isto-

rijai I tūkst. pr. Kr. Tai platus apžvalginis straipsnis, autoriaus paruoštas spaudai anksčiau gintos disertacijos pagrindu. Tiek šiam straipsniui, tiek ir disertacijai reikėtų gana plačios ir išsamios recenzijos, tačiau šį kartą nuodugniau apsisostime tik prie vieno, gana svarbaus, straipsnio skyriaus - "Brūkšniuotosios keramikos kultūros Rytų Lietuvoje ištakos".

Autorius teigia, kad "... Šiaurės rytų Lietuvoje iki šiol nerasta paminklų su nežymia brūkšniuota storasiene keramika. Beveik nėra paminklų, kur kartu su Narvos, šukine arba virveline keramika būtų randama ankstyvosios brūkšniuotosios keramikos..." (p. 59). Autorių tektų pataisyti, - tokios keramikos šiaurės rytų Lietuvoje yra Šeimyniškių piliakalnio papėdės gyvenvietėje (Zabiela G. 1992, p. 60 - Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1990 ir 1991 metais), Kretuono IC gyvenvietėje (Švenčionių raj.) (Girininkas A. 1990, p. 15 - Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1988 ir 1989 metais), prie Jaros upės (Anykščių raj.), netoli Visėtiškių pilkapyno (Girininkas A. 1978, p. 3 - Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974 ir 1975 metais). Šiuo metu žinoma, kad tokių keramikos dirbinių būta Šiaurės rytų Lietuvoje bei kitose vietose: prie Žemnio ežero, netoli Šakarvos kaimo (Ignalinos raj.), prie Drūkšių ežero, netoli Tilžės (Zarasų raj.). Todėl dabar jau drąsiai galima teigti, kad senosios Narvos kultūros gyventojai, palikę Žaliosios, Samantonių, Bratoniškių, Jaros, Šeimyniškių atviro tipo gyvenvietes, iš Neries-Nemuno tarpupio šiaurės rytų kryptimi nemigravo, o kūrėsi seniausiuose piliakalniuose. Atviro ir sustiprinto tipo ankstyvosios Brūkšniuotosios keramikos kultūros gyvenvietės kūrėsi visame buvusios vėlyvosios Narvos kultūros vakarinės teritorijos dalyje, todėl neįtikina A. Luchtano išvados apie Brūkšniuotosios keramikos kultūros kilmę ir pirmųjų piliakalnių atsiradimą. Naujų gyventojų iš Neries-Nemuno tarpupio Šiaurės-Rytų Lietuvoje nebuvo.

Archeologinėje literatūroje straipsniai, panašūs į **E. Grigalavičienės** "Kerelių piliakalnis", aptinkami labai retai. Jį net sunku pavadinti publikacija. Neaišku, kuo remdamasi autorė išskyrė apatinį, vidurinį ir viršutinį horizontus, nes nepateiktas situacijos planas bei nepavaizduoti

tyrinėjami piliakalnio aikštelės pjūviai. Pasigendame ir piliakalnio įtvirtinimų pjūviui, nėra tyrinėtų horizontų planų, pagal kuriuos būtų galima palyginti rekonstruotų pastatų formas. Neaišku, kur buvo židiniai pastatuose, kuo skyrėsi septyni viduriniame horizonte aptikti pastatai, kurie, pasak autorės, priklausė skirtingiems laikotarpiais. Todėl nesuprantama, kokiu kriterijumi remdamasi autorė suskirstė atskirų sluoksnių radinius, nes nėra nurodytos nei jų radimo vietos, nei gyliš. Susidaro įspūdis, kad autorė patyrinėjo piliakalnio aikštelę, nežinia pagal ką suskirstė sluoksnius, aprašė nežinia kurioje vietoje rastus radinius ir pateikė skaitytąjį. Jei autorė ir pateikė tokį darbą, kurgi buvo redakcija, priėmusi spaudai straipsnį? Vertėtų pasvarstyti, ar galima leisti autoriui toliau tyrinėti tokius svarbius Lietuvai paminklus? Straipsnyje nėra nei radiokarboninių, nei palinologinių, nei paleoosteologinių tyrimo duomenų. Straipsnis naudingas tik tuo, kad jame išvardyti radiniai, aptikti Kerelių piliakalnyje.

A. Bluijienės straipsnis skirtas Alinkos (Raistinės) pilkapių tyrinėjimams. Išsamiai aprašyti tyrinėti

pilkapiai ir jų radiniai, pateikti platūs palyginamieji duomenys, nustatytas griautiniame kape rasto žmogaus amžius (prof. G. Česnio duomenys), pateikiami tyrinėtų pilkapių pjūviai ir kapų planai. Straipsnis gausiai iliustruotas. Jame patraukia dėmesį įdomus ir naujas mėginimas atkurti žirgo laidojimo papročio raidą bei bandymas įrodyti, kad tušti pilkapiai gali žymėti žirgo kapą. Be to, iškelta mintis, jog žirgai galėjo būti laidojami atskiruose pilkapyuose.

Tektų pažymėti, kad pilkapynei ateityje turėtų būti tyrinėjami naudojami kitokia metodika. Plotą tarp pilkapių sampilų reiktų tyrinėti kaip ir gyvenvietę, nes kol kas neturime žinių, kur buvo deginami žmonės ar žirgai. Galbūt šalia pilkapių buvo atliekamos mums dar nežinomos apeigos. Ateityje jų pėdsakai galbūt padėtų išaiškinti kai ką naują. Pilkapyną tiriant reiktų naudotis vieninga plotų signalūra.

Įdomus ir reikalingas **I. Vaškevičiūtės** straipsnis "IV-XI a. įvijiniai apgalviai". Jame susisteminti duomenys, kurie pasitarnaus platesnoms išvadoms apie baltų genčių etnokultūrą. Iš išsamiai surinktos medžiagos daug naujo galima sužinoti apie I tūkst. m. pr. Kr. antrosios pusės merginų tautinius kostiumus. Straipsnis taptų dar naudingesnis, jei visa pateikta medžiaga būtų kartografuota.

Lietuvos archeologijai itin svarbus ir reikalingas įvairių dirbinių gamybos technologijos atkūrimas. Šio pobūdžio darbus Lietuvoje galima suskaičiuoti ant pirštų. Tokie duomenys leistų plačiau atskleisti amatininkystės lygį įvairiais ikiistoriniais laikotarpiais. Todėl **R. Volkaitės-Kulikauskienės** ir **K. Jankausko** straipsnis "Iš senosios amatininkystės istorijos" dar kartą patvirtina, kad reikalingas Lietuvos archeologijos centras, kuriame būtų atliekami ne tik cheminiai-metalografiniai, bet ir dendrochronologiniai, paleoosteologiniai bei kitokie tyrimai. Jo idėją turėtų paremti visi Lietuvos archeologai.

Norėdami, kad ateityje "Lietuvos archeologijos" autoriai būtų stropesni, panaudotų visas įmanomas technologines naujoves, taikytų jau prienamą paminklų tyrinėjimų metodiką; tai leistų padaryti platesnes ir tikslesnes išvadas. Nauji "Lietuvos archeologijos" tomai turėtų būti skirti atskiroms temoms.

SUMMARY

Algirdas Girininkas in the **editorial** article writes, that it was dreamed about the archaeological journal devoted to the problems of the Baltic culture more than two decades ago. But only nowadays it became possible. We can't suppose, that there are no more problems in the archaeology of the Balts. One of them - a definition of the eastern bound of the lands of the Baltic tribes with a great objectivity and high spiritual was solved by the Russian scientists linguists V. Toporov and O. Trubatchev in 1962. Their conclusions could be useful for some eastern politicians in public eminence of today. Editor kindly invites archaeologists from neighbouring countries of Lithuania to publish in the journal new datum in artefacts which belong to the Baltic culture.

In 1994 February 2, after a hard and long illness the famous archaeologist, researcher of the European prehistory and mythology **professor Marija Alseikaitė-Gimbutienė** (Gimbutas) died. During her illness she had written and published the largest capital studies such as "The language of the Goddess" and "The Civilisation of the Goddess" containing the reconstruction of a whole European prehistory. M. Gimbutienė was born in Vilnius 1921. After graduating from the Vilnius University at the end of the war she emigrated to the west countries. In 1946 she maintained thesis to a doctor degree at the Tubingen University. Later she worked at the museum of Harvard University, obtained a degree of professor and became a chief of department at the Los Angeles University. She explored archaeological monuments in the Balkan Peninsula, Greece, South Italy. In 1982 she published a book "Goddesses and Gods of Old Europe". The studies published by M. Gimbutienė overstepped the limits of archaeology and mythology, providing us a new philosophical pattern of civilisation. The death of M. Gimbutienė is a great loss for many friends of hers and scientists of Lithuania and America.

Algirdas Girininkas the author of the article **"The Monuments of the Stone Age in the Historical Balts Region"** concludes, that the Baltic culture was not formed at a bound of III-II millennium B.C, but rather earlier - in the early Mesolithic period.

Pranas Kulikauskas of 81 year is the oldest Lithuanian archaeologist of nowadays. In **interview** he told about a spirit of prewar studies at the Karaliaučius (Konigsberg) University, his own excavating in a lot of Lithuanian hillforts and burials.

Albinas Kuncevičius in his article **"Why Did Vilnius Become a Capital?"** concludes the formation of Lithuanian cities is in chronological correspondence with the growth of the state, i.e. since the XIII century. The existence of older cities (from IX-XII centuries) continues to be unsupported by archaeological datum. Since the early II millennium Vilnius has been an important economic, trade and Paganism center. Since the advent to power of King Mindaugas there was the political and religious center of the Lithuanian State. During the second half of the XIII century two centers were in Lithuania: Vilnius, ruled by the Grand Duke, and Trakai which was ruled by the regent. According to the most recent datum, Vilnius and Kernavė continue to be Lithuania's oldest cities.

Vidas Semėnas in the article **"The Explore of Barrows Near Rekučiai"** writes, that an expedition of "Nalšia" museum and of Scientific Center of Lithuanian Cultural Heritage in 1992-1993 explored two barrows in the area of Kretuonas Lake. In Barrow 22 of VI-VII centuries under the foundation there were found three cremation graves. The artefacts of the graves contained spearheads with a profiled feather, knives, belt buckles and an iron narrow edged fighting ax. The construction of Barrow 5 of IV - beginning V centuries consisted of a stone ring and ditches filled of burned stones and soot. Two graves were found under the foundation. The first one contained woman's and baby's remnants and artefacts: an iron crooked awl, a bronze spiral and a tube. The second grave was symbolic - without the remnants and artefacts. It was made later, when hillock and stone ring had been widened and two storey stone wall had been built.

Gintautas Zabiela in the review article **"Archaeological Explore in Lithuania in 1993"** writes that it was explored more than hundred places where were revealed earlier or predicted old burials, cultural layers, the survival of ancient buildings. At a settlement of the Stone Age in Šventoji there were found unique wooden artefacts: the part of a bow, a tip of a fork used for eel fishing. In the area of Lake Kretuonas there were found: weapons, a shipshaped axe and a point of Pulli type which haven't been found in Lithuania before. There were continued excavating of some hillforts. At Kernavė there was explored a well survived foundation of an ancient farmstead. At Antatiličiai there was excavated the defence rampart and Šeimyniškieliai there were found remnants of an ancient corner building. The most impressive explore work of the year was performed at Marvelė burial near Kaunas. At the old town of Vilnius there were found two golden ducats of Nyderland from XVII century and ancient gun. There were investigated the coffins of Karmelit's monks from XVIII century. In 1993 in Lithuania like in the rest of Europe there were investigated mostly the Middle Age objects.

Romas Jarockis in the article **"Birka - Viking Town"** writes that this famous viking trade and craft center has been established in nowadays Bjorko island which lies in Lake Malaren, 30 km west of Stockholm. The first historical mentions of Birka belongs to Rimbert in his "Vita Ansgarii" written in 870s. Birka has the archaeological interest since XVII century. In XIX century Hjalmar Stolpe was the main excavator on Bjorko. Thanks to AB Tetra Pak which offered 15.000.000 SEK to finance Birka excavations, in 1990 Riksantikvarieambetet and Statens Historiska Museum has been started the new five year excavation project.

The list of **damaged of archaeological objects** in some Lithuanian regions for recent years is presented by Egidijus Šatavičius. Today the list of archaeological objects which are protected by Lithuanian government contains more than three thousand names. Unfortunately every year, during the cultivation works or laying fire protection lines, electric networks, railway protection lines or carriers exploitation, more than 10% of total archaeological objects are damaged.

Raimundas Akavickas in the first article of a cycle **"Archaeologist Jonas Basanavičius"** devoted to a famous Lithuanian politician, culture worker and signatory of the act of Lithuanian Independence describes his archaeological activities during the period he lived in Bulgaria (1880-1905); then he collected more than 80 000 archaeological artefacts and opened some museums. His activities in the Lithuanian science society are presented too.

Laima Vedrickienė - restorer, from Restoration and Preservation Center of Museums Values of Pr. Gudynas, in the article **"The Forum of Restores"** presents her impressions from the third traditional conference and exhibition of mobile cultural values, which took place in Vilnius, in 1993 November 6. The bigger part of Estonian exposition consisted of oil paintings. The complicated work of restoration of four king's family portraits from XVII-XVIII centuries was guided by specialists from Stockholm. The Latvian exposition presented a long time period, beginning from the first millenia B.C and ending by the first half of XX century. The most imposing displays - preserved archaeological artefacts of I-XI centuries from the lands of Semigallians, Curonians, Lettigallians and Livens. The largest - Lithuanian exposition consisted of archaeological artefacts, paintings, engravings, handwritings and rich exposition of an applied art. A lot of unique displays were presented for the first time. At the conference the reports of theorists and practical workers from Denmark, Norway, Russia, Sweden, Finland and also from Estonia, Latvia and Lithuania were read. The next conference will take place in Latvia at the Rundale castle after three years.

Algirdas Girininkas the chief of Lithuanian Cultural Heritage Scientific Research Center in the article **"The Mixture of Archaeology or Trying to Find Professionalism"** criticizes the eighth volume of the "Lithuanian Archaeology" (Vilnius, "Mokslas", 172 p.). He noticed that even the first acquaintance with this volume dissapoints, because the material for this one was selected chaotically, editor ignored importance of it chronology and thematical uniformity. Some articles do not contains elementary datum: topography of a monument, topographical plan of a hillfort, sections of the cultural layer, the altitude. There are some questionable and erroneous propositions in the archaeologists' articles.

"Clothes of Holiday of Lithuanian Peasants at the End of XIV-XVII Centuries" (dr.) by Saulė Urbanavičienė.
"Etnocultural Processes in West Lithuania in the Middle of I Millennium A.D." (dr.) by Valdemaras Šimėnas.
"The Tiles of Vilnius Low Castle" (dr.) by Albinas Kuncevičius.
"The Towns of West Lithuania in XI-XVII Centuries" (dr.) by Jonas Genys.
"The Spirit Culture of South Semigallians and Material Existence in V-XII Centuries" (dr.) by Ilona Vaškevičiūtė.

In 1993 conferences "Town and Archaeological Monument", "The Results of Archaeological Investigations of Vilnius University in 1992", "European Heritage Politics", "Restore and Preservation of Mobile Cultural Values" took place in Šiauliai "Aušra" museum, Vilnius University and Vilnius Radvilos Palace.

Exhibitions "Hunting and Fishing", "Adornments of the Samogitians, Semigallians and Curonians in V-XV Centuries", "The Ancient Lithuanian Artefacts", "Artefacts from the Marvelė Burial Ground" were organised in Švenčionys, Šiauliai, Vilnius and Kaunas museums.

CHRONICLES

In Lithuania in 1993 there were maintained theses:

- "West Samogitians in the Iron Age. Culture and Etnosocial History" (hab. dr.) by Laima Vaitkunskienė.
- "Lithuanian Paganism and Its Relicts in XIII-XVI Centuries" (hab. dr.) by Vytautas Urbanavičius.
- "Rings and Coins in Graves of XIV-XVII Centuries. Typology and Chronology" (dr.) by Eugenijus Svetikas.
- "Lithuanian Wooden Castles of the Beginning of XI-XV Centuries (According to Archaeological Datum)" (dr.) by Gintautas Zabiela.
- "Burial Monuments and Burying in Lithuania in the Bronze and Early Iron Ages" (dr.) by Algimantas Merkevičius.

РЕЗЮМЕ

Редактор журнала Альгирдас Гирининкас в своей редакционной статье отмечает, что журнал, посвященный вопросам археологии балтов, был задуман более чем два десятилетия назад. Однако, только теперь стало возможным осуществить эту идею. Ошибаются те, кто думают, что в археологии балтов почти не осталось проблем. Некоторым крупным восточным политикам следовало бы вспомнить, с какой объективностью и великодушием одну из них - определение границ земель восточных балтов на основании гидронимов - еще в 1962 году решали русские языковеды Вл. Трубачев и О. Топоров. Редактор любезно обращается к археологам и краеведам соседних с Литвой стран публиковать в журнале новые данные о находках, принадлежащих культурному наследию балтов.

2-ого февраля 1994 г. после тяжелой и продолжительной болезни скончалась известная археолог, исследователь Европейской предистории и мифологии, профессор Мария Альсейкайте-Гимбутене (Gimbutas). Уже более она написала и издала свои крупнейшие капитальные труды - "Речь богини" и "Цивилизация богини", в которых реконструирована целая цивилизация Европейской предистории. М. Гимбутене родилась в Вильнюсе в 1921 г. Окончила Вильнюсский университет. В конце войны эмигрировала на Запад. В 1946 г. в Тюбингенском университете защитила докторскую диссертацию. Работала в музее Гарвардского университета, позже получила звание профессора, заведовала кафедрой Лос-Анжеловского университета. Проводила археологические исследования на Балканах, в Греции, Южной Италии. В 1982 году издала крупный научный труд - "Богини и боги древней Европы". Труды М. Гимбутене перегазули пределы археологии и мифологии, открывая новый философский узор цивилизации. Уход М. Гимбутене - тяжелая утрата для многих ее друзей и соратников, ученых Литвы и Америки.

Опираясь на многочисленные исследования, автор статьи "Памятники каменного века на исторических балтских землях" Альгирдас Гирининкас пришел к выводу, что балтская культура начала формироваться не на рубеже III-II тыс. до Р.Хр., а гораздо раньше - в начале мезолита.

Восьмидесятилетний Пранас Куликаускас является старшим по возрасту среди археологов Литвы. В своем интервью журналу он освещает дух студии, царивший в довоенном университете Каралаячюса (Кенигсберга), делится воспоминаниями о раскопках городищ и курганов.

Альбинас Кунцявичюс в статье "Почему Вильнюс стал столицей?" приводит следующие выводы:

- формирование городов Литвы хронологически совпадает с ростом государства (с XIII-ого века). Предположения о существовании более древних городов (IX-XIII столетия) остаются не подтвержены археологическими данными;
- в первые десятилетия II-ого тысячелетия Вильнюс становится важным экономическим, торговым и языческим центром литовских племен. Начиная с времен правления короля Миндаугаса здесь расположился политический и религиозный центр Литовского государства. В течение второй половины XIII-ого столетия в Литве развивались два центра: Вильнюс, возглавляемый великим князем, и Тракая, управляемая регентом.

Видас Сяменас в статье "Раскопки курганов Рекучяй" приводит результаты исследования двух курганов могильника в окрестностях озера Крятюнас, проведенных в 1992-1993 гг. музеем "Нальша" и научным центром культурного наследия Литвы. В кургане (Но. 22), датированном VI-VII вв., выявлены три сожженные погребения. Погребальный инвентарь представляют втулчатые наконечники копий с профилированным пером, ножи, застежки, а также железный узколезвийный орнаментированный боевой топор. Курган (Но. 5), датированный IV - нач. V в., содержал каменный венчик и рвы, наполненные перегоревшими камнями и сажей. Под основанием найдены два погребения. Первое содержит останки женщины с ребенком и инвентарь: железное согнутое шило, бронзовую спираль и тубик. Символическое второе погребение (не содержащее костей и инвентаря) было сооружено позже, построив курганную насыпь и расширив каменный венчик. С северной стороны второго погребения была сооружена каменная двурядная стенка.

Гинтаутас Забела в обзорной статье "Археологические раскопки 1993 года

в Литве" сообщает, что в этом году разведано или раскопано более ста археологических памятников Литвы, в которых заранее были предугаданы или уже установлены старинные захоронения, культурные слои, остатки строений. На поселении каменного века в Швянтойи найдены уникальные деревянные изделия: фрагмент лука, наконечник вилы, предназначенные для ловли утря. В бассейне озера Крятюнас обнаружено: оружие - ладьевидный топор и в Литве ранее не найдены наконечники типа Пулли. Продолжались и раскопки городищ. В Карнаве раскопаны хорошо сохранившиеся нижние бревна усадьбы. В Антагильчяй раскопан защитный вал, а в Шейминишкеляй найдены остатки углового строения.

Наиболее впечатляющие раскопки года, увенчанные множественными находками, велись в захоронениях Марвяле вблизи Каунаса. В старом городе Вильнюса найдены два золотых нидерландских дуката XVII-ого века, старинный пистолет. Исследованы гробницы монахов кармелитов XVIII-ого века. В Литве в 1993 году, как и в остальной части Европы, все больше внимания уделялось памятникам средневековья.

Р. Яроцкис в статье "Бирка - город викингов" отмечает, что этот известный центр ремесел и торговли был воздвигнут на нынешнем острове озера Меле-рен в 30 км от Стокгольма в восточном направлении. Первое историческое упоминание Бирки принадлежит Римберту в его труде "Vita sancti Anscharii", написанном в 870 г. Бирка привлек внимание археологов уже в 17-ом веке. В 19-ом веке основным его исследованием был Хьялмар Столле. Исследования стали возможными благодаря фирме "Тетра Пак", выделившей 15 млн. шведских крон для раскопок в Бирке; также начата реализация нового проекта раскопок.

В статье Эгидиюса Шатавичюса "Повреждаются археологические памятники" приведен список поврежденных в последнее время археологических памятников в некоторых районах Литвы. В настоящее время в списках охраняемых археологических памятников более трех тысяч названий. К сожалению, в каждом году во время пахотных работ или при разработке противопожарных линий, проведения электросетей, открытия карьеров повреждается более 10% всех памятников.

Раймундас Акавицас первую статью цикла "Археолог Йонас Басавичюс" посвящает известному литовскому политику и культурному деятелю, сигнатару акта независимости Литвы, знакомит с его деятельностью в Болгарии (1879-1905), где ученый собрал более чем 80 000 археологических находок и открыл несколько музеев. В статье представлена деятельность Йонаса Басавичюса и в "Литовском обществе науки".

Лайма Вядрицкене - реставратор, работающая в центре реставрирования и консервирования музейных ценностей им. Пр. Гудинаса Литовской Республики. Она делится впечатлениями о третьей традиционной Прибалтийской конференции и выставке реставрированных передвижных культурных ценностей, которая состоялась в Вильнюсе 6-8-ого ноября 1993 года. Большую часть эстонской экспозиции составили картины, исполненные масляными красками. Сложная работа по реставрированию четырех портретов шведской королевской семьи XVII-XVIII веков была выполнена под руководством специалистов из Стокгольма. Латвийская экспозиция охватила широкий промежуток времени, начиная первым тысячелетием до Р. Хр. и кончая первой половиной XX века. Наиболее впечатляющие экспонаты - законсервированные археологические находки из земель жямгалов, куршев, латгалцев и ливий I-XI веков. В наиболее обширной литовской экспозиции были представлены археологические находки, живописные работы, гравюры, рукописи, изделия прикладного искусства. Многие уникальные находки экспонированы впервые. Во время конференции с докладом выступили теоретики и практики реставрирования из Дании, Норвегии, России, Швеции и Финляндии, а также специалисты из прибалтийских стран. Следующая конференция состоится через три года в Латвии, в замке Рундале.

Руководитель исследовательского сектора научного центра наследия культуры Литвы Альгирдас Гирининкас в статье "Смесь археологии или в поисках профессиональности" рецензирует очередной том "Археологии Литвы" (Вильнюс, изд-во "Мокслас", 172 с.). Автор отмечает, что уже первое знакомство с новым томом обескураживает, так как материалы подобраны хаотично, редакторы не придерживаются хронологии, - ни единой тематики, ни значимости материалов. В некоторых статьях не хватает элементарных данных: топографии памятника, топографического снимка городища, сечений культурного слоя, определения высоты (считая с уровня моря). В отдельных статьях содержатся спорные или неправильные выводы.

"Израцы Нижнего замка в Вильнюсе" - (др.) Альбинас Кунцявичюс.

"Города западной Литвы в XI-XII вв." - (др.) Йонас Гянис.

"Духовная культура южных жямгалов и материальное существование в V-XII вв." - (др.) Илона Вашквичюте.

В 1993 году в Литве состоялась следующая конференция: "Города и археологические памятники" - в музее "Аушра" в Шяуляй, "Результаты археологических раскопок 1992 г." - в Вильнюсском университете, "Европейская политика культурного наследия" - в Вильнюсе, "Реставрирование и консервирование передвижных культурных ценностей" - в Вильнюсском дворце Радвиллов.

В 1993 г. состоялась выставка: "Охота и рыболовство" - в Швянченском музее "Нальша", "Украшения жямгаев, жямгалов и куршов в V-XV вв." - Шяуляй, "Литовские древности" - в Варшавском государственном археологическом музее, "Находки могильника Марвяле" - в Каунасском военном музее им. Витаутаса Великого.

ХРОНИКА

В Литве в 1993 году были защищены диссертации:

"Западные жямгаичай в железном веке. Культурная и этносоциальная история" - (габ. др.) Лайма Вайткусене.

"Литовское язычество и его реликты в XIII-XVI вв." - (габ. др.) Витаутас Урбанавичюс.

"Кольца и монеты в захоронениях XV-XVI вв. Типология и хронология" - (др.) Еугениус Светикас.

"Литовские деревянные замки в начале XI-X вв." (по археологическим данным) - (др.) Гинтаутас Забела.

"Погребальные памятники и захоронения на территории Литвы в бронзовом и раннем железном веках" - (др.) Альгимантас Мярквичюс.

"Праздничная одежда литовских крестьян в конце XV-X вв." - (др.) Сауле Урбанавичене.

"Этнокультурные процессы в западной Литве в середине I-ого тыс." - (др.) Вальдемарас Шименас.

Archeologų disertacijos, apgintos 1993-1994.02.01

LAIMA VAITKUNSKIENĖ. "**Vakarų žemaičiai geležies amžiuje: kultūra ir etnosocialinė istorija**" /habilituoto daktaro disertacija, apginta Lietuvos istorijos institute (LIJ)/.

"...Jūros upės baseine įsikūrusios vakarų baltų bendruomenės V a. į žemaičių sąjungą galėjo būti inkorporuotos karine prievarta. Žemaičių teritorinė sąjunga greičiausiai nebuvo stabilus junginys, o Jūros baseino priklausomybė jam buvusi nominali..."

VYTAUTAS URBANAVIČIUS. "**Lietuvių pagonybė ir jos relikvai XIII-XIV a.**" /habilituoto daktaro disertacija, apginta LIJ/.

"...Lietuvių tikėjimai krikšto išvakarėse: lietuviai turėjo šventoves, stebėjo dangaus kūnus, aukojo žmones, juos laidojo vandenyje, žirgai buvo laidojami ir laikomi sudegintų žmonių įkapėmis. Lietuvių senųjų tikėjimų liekanos po krikšto: būta kaimo bendruomenių ir namų šventovių, dar ilgai mirusieji buvo deginami, nedeginti mirusieji buvo laidojami pagoniškos kapinėse, mirusiesiems į kapus buvo dedamos įkapės dar net iki XVII a..."

SAULĖ URBANAVIČIENĖ. "**Lietuvos kaimiečių išieginiai drabužiai XIV a. pab.-XVII a.**" /daktaro disertacija, apginta Vilniaus universitete (VU)/.

"Remiantis vėlyvųjų kapinynų medžiaga, nustatyti įvairių metalinių papuošalų nešiosenos su skirtingomis drabužio dalimis ypatumai bei jų sritiniai (aukštaitiški ir žemaitiški) skirtumai. Atliktas struktūrinis bei technologinis XIV a. pab.-XVII a. audinių likučių tyrimas. Nustatyta audinių pynimo technika, tankumas, verpalų sukimo kryptis. Pasitelkiant ikonografinę medžiagą ir etnografijos mokslo duomenis, išskirtos pagrindinės XIV a. pab.-XVII a. Lietuvos kaimo moterų ir vyrų drabužių komplekto dalys..."

ILONA VAŠKEVIČIŪTĖ. "**Pietinių žemgalių dvasinė kultūra ir materialinė būtis V-XII a.**" /daktaro disertacija, apginta LIJ/.

"...Savo kultūra žemgaliai yra artimiausi žemaičiams. Tą sąlygojo ir abiejų genčių kilmė - Brūkšniuotosios keramikos kultūros vakarinis pakraštys. Žemgaliai ir žemaičiai turi daug bendro įkapių komplekte. Tenka pastebėti, jog žemgalių ir žemaičių kultūriniai panašumai didžiausi buvo V-VIII a., vėliau jie lyg ir pradeda tolti..."

JONAS GENYS. "**Miestai Vakarų Lietuvoje XI-XVII a.**" /daktaro disertacija, apginta VU/.

"...Pirmieji Vakarų Lietuvos miestai atsiranda kuršių gyvenamoje teritorijoje X a. pab.-XI a. Iš jų žymiausi - Žardė ir Palanga. Miestų

vystymosi raida Vakarų Lietuvoje sustojo XII-XIII a. Iš naujo Vakarų Lietuvoje miestai pradeda augti XV a., o jų kultūra suklesti XVI a. pradžioje..."

ALBINAS KUNCEVIČIUS. "**Vilniaus Žemutinės pilies kokliai**" /daktaro disertacija, apginta VU/.

"...Vilniaus Žemutinės pilies koklių kolekcija dabar yra didžiausia Lietuvoje ir apima laikotarpį nuo koklių pasirodymo Lietuvoje XIV a. pab.-XV a. pr. iki šių rūmų sunykimo XVII a. viduryje. Šių koklių rinkinys atspindi koklių raidą Lietuvoje, ryšius su Europa. Vilniaus Žemutinės pilies koklių chronologinė seka ir datavimas leido patikslinti ir kitų Žemutinėje pilyje aptiktų radinių, kultūrinių sluoksnių bei rūmų statybos ir remonto etapus..."

ALGIMANTAS MERKEVIČIUS. "**Laidojimo paminklai ir laidosena Lietuvoje žalvario ir ankstyvajame geležies amžiuje**" /daktaro disertacija, apginta VU/.

"...Susisteminta Lietuvos žalvario amžiaus laidojimo paminklų medžiaga įgalino patikslinti to meto etnokultūrinę situaciją. Laidosenos ypatumai leido pakoreguoti vakarinių ir rytinių baltų teritoriją, jų laidosenos ypatumus ir papročius, išskirti pilkapių ir plokštinių kapinynų paplitimo teritoriją, išskirti atskiras sritis pagal laidosenos papročius..."

EUGENIJUS SVETIKAS. "**Žiedai ir monetos XIV-XVII a. kapuose. Tipologija ir chronologija**" /daktaro disertacija, apginta VU/.

"...Ištirtas pirmasis Lietuvos XIV-XVII a. miesto gyventojų kapinynas 2998 m² ploto, kuriame aptikti 1152 kapai, o juose rasti 1762 radiniai. Nustatyti Alytaus miestiečių laidosenos papročiai, buitės, gyventojų etninė kraniologija ir odontologija..."

VALDEMARAS ŠIMĖNAS. "**Etnokultūriniai procesai Vakarų Lietuvoje I m.e. tūkstantmečio viduryje**" /daktaro disertacija, apginta VU/.

"...Senajame geležies amžiuje vakarų baltai gyveno Lietuvos pajūryje ir Nemuno žemupyje. Labai stiprioje vakarų baltų genčių įtakoje buvo šiaurinė ir centrinė Lietuva. Vakarų baltai III-IV a., matyt, gyveno iki Šventosios upės ir Nemuno vidurupio. Vidurinio geležies amžiaus pradžioje Nemuno žemupyje iš pagrindų pasikeitė materialinė kultūra. Tai reikėtų sieti su didžiojo tautų kraustymosi laikotarpiu..."

GINTAUTAS ZABIELA. "**Lietuvos medinės pilys XI-XV a. pradžioje (archeologijos duomenimis)**" /daktaro disertacija, apginta VU/.

"...Lietuvos vėlyvieji piliakalniai yra medinių pilių vietos. Dauguma medinių pilių atsiranda priešvalstybiniame laikotarpyje ir Lietuvos valstybės susidarymo pradžioje. Medinių pilių vystymosi raida sustojo XIV a. trečiajame dešimtmetyje..."

Konferencijos

- ❖ 1993 11 10 Šiaulių "Aušros" muziejuje įvyko respublikinė konferencija "Miestai ir archeologijos paminklas". Jos metu veikė paroda "Lieporių kapinyno ir gyvenvietės archeologiniai tyrinėjimai".
- ❖ 1993 m. kovo mėn. Vilniaus universiteto Archeologijos ir etnologijos katedra, Lietuvos archeologijos draugija organizavo konferenciją, skirtą 1992 m. vasaros ekspedicijų rezultatams aptarti.
- ❖ 1993 m. lapkričio 6-8 d. Vilniuje, Radvilų rūmuose, vyko trečioji Baltijos valstybių restauravimo ir konservavimo konferencija. Ją organizavo Europos Šiaurės Taryba ir Pr. Gudyno muziejinių vertybių restauravimo-konservavimo centras.
- ❖ 1993 m. gruodžio 12-14 d. Vilniuje vyko tarptautinė konferencija "Europos paveldo politika". Ją organizavo Europos Tarybos kultūros paveldo skyrius, Paminklotvarkos departamento prie Statybos ir urbanistikos ministerijos, Kultūros paveldo mokslinis centras.

Parodos

- * 1992 m. gruodžio 18 d. Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejuje įvyko konferencija, skirta archeologo Petro Tarasenos 100-osioms gimimo metinėms. Veikė paroda, nušvietusi jo mokslinę veiklą.
- * 1993 m. kovo 24 d. - gegužės 24 d. Kauno Vytauto Didžiojo karo muziejuje veikė Marvelės kapinyno tyrinėjimų paroda.
- * Nuo 1993 m. lapkričio mėn. Švenčionių Nalšios muziejuje veikia archeologinė paroda "Medžioklė ir žvejyba Kretuono apyžėryje akmens amžiuje".
- * 1994 m. sausio 14 d. - kovo 18 d. Šiaulių "Aušros" muziejuje veikė paroda "Žemaičių, žemgalių ir kuršių papuošalai V-XV a."
- * Nuo 1994 m. kovo 5 d. iki birželio 30 d. Varšuvos valstybiniame archeologijos muziejuje atidaryta Lietuvos nacionalinio muziejaus Archeologijos skyriaus parengta paroda "Lietuvos senienos".

Gegužės 19 d. Kernavėje,
Istorijos muziejuje-rezervate, vyks
ataskaitinė konferencija.
**"1992-1993 M. ARCHEOLOGINIAI
TYRINĖJIMAI LIETUVOJE"**

Pradžią 10 val. Pranešimus skaitys
archeologai G. Zabiela, A. Girininkas, A.
Luchtanas, S. Vadišius, R. Jarockis, L.
Vaitkunskienė, V. Aleksiejūnas, R. Ri-
mantienė, A. Astrauskas, A. Juknevičius.

1994 metais lapkričio 15-17 dienomis
Švenčionių mieste vyks konferencija
"ORNAMENTIKOS RAIDA RYTŲ LIETUVOJE".

Pageidaujame apibendrinančių pranešimų įvairiais ornamentikos raidos klausimais.
Juose turėtų atsispindėti ornamento analizė ir semantika etnografiniu aspektu (tekstilėje,
mažojoje skulptūroje bei architektūroje ir kt.), taip pat ornamentikos ištakos Rytų Lietuvoje
archeologiniu požiūriu (įvairių laikotarpių keramikoje, atskirų dirbinių grupių ir kt.).
Pranešimų temas pagal galimybes prašome iliustruoti vaizdine medžiaga (skaidrėmis,
videoįrašais). Konferencijos metu veiks paroda "Audinių raštai".

Adresas: Našios muziejus
Adučiškio 2
4730, Švenčionys
Telefonas pasiteirauti: (8-217) 5-18-31

Našios muziejaus etnokultūros skyrius
Lietuvos Respublikos kultūros paveldo mokslinis centras

RADINIAI IŠ MARVELĖS KAPINYNŲ

Kęstučio Laužadžio nuotraukos

Pasaginė emaliuota
segė (76-asis kapas)

Paausuoti dvinariai karoliai,
keturkampio skersinio pjūvio
apyrankės ir Almgreno 5-os
grupės 96-to tipo segė
(21-asis kapas)

International Conference **THE INDO-EUROPEANIZATION OF THE NORTHERN EUROPE**

The Vilnius University (Lithuania), University of California (Los Angeles), Lithuanian Academy of Arts, Lithuanian Culture Foundation and Lithuanian Anthropological Society in September 1-7, 1994, are organizing the International Conference **THE INDO-EUROPEANIZATION OF THE NORTHERN EUROPE** as a sequel of the tradition of the Conference "*The Transformation of European and Anatolian Culture, 4500-2500 B.C.*" that took place in Dublin, Ireland, in 1989. The Conference is planned to be multidisciplinary; questions on archaeology, physical anthropology, ethnology, linguistics, mythology and folklore concerning the transition from pre-Indo-European to Indo-European populations are expected to be discussed. The following topics for sessions are foreseen:

Methodological problems;
Peopling of the Baltic region and its early history;
The substratum in the Northern Europe;
Formation of the Baltic, Germanic, Slavonic and other groups of
Indo-European people;
Ethnogenesis and culture of the Balts.

Materials of the Conference are expected to be published in the Journal of Indo-European Studies.

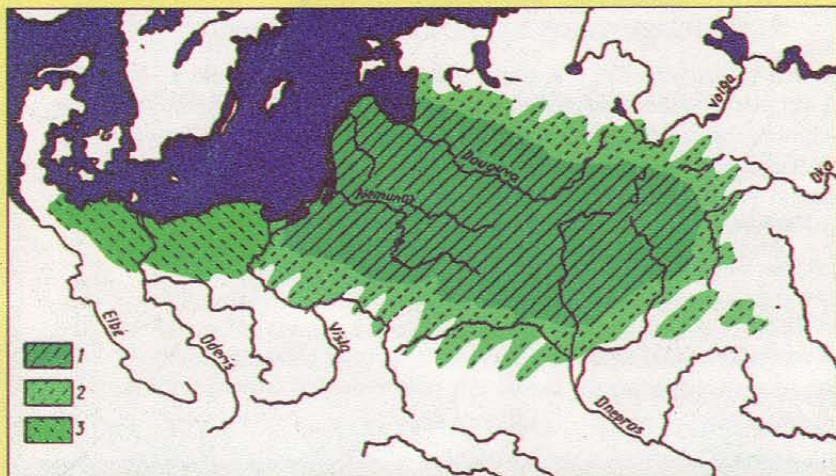
Mailing address:

Dr. Rimantas Jankauskas, Dept. Anat. Histol. Anthropol. Faculty of Medicine,
University of Vilnius, Ciurlionio 21, 2009 Vilnius, Lithuania.

fax: (370 2) 26 31 67

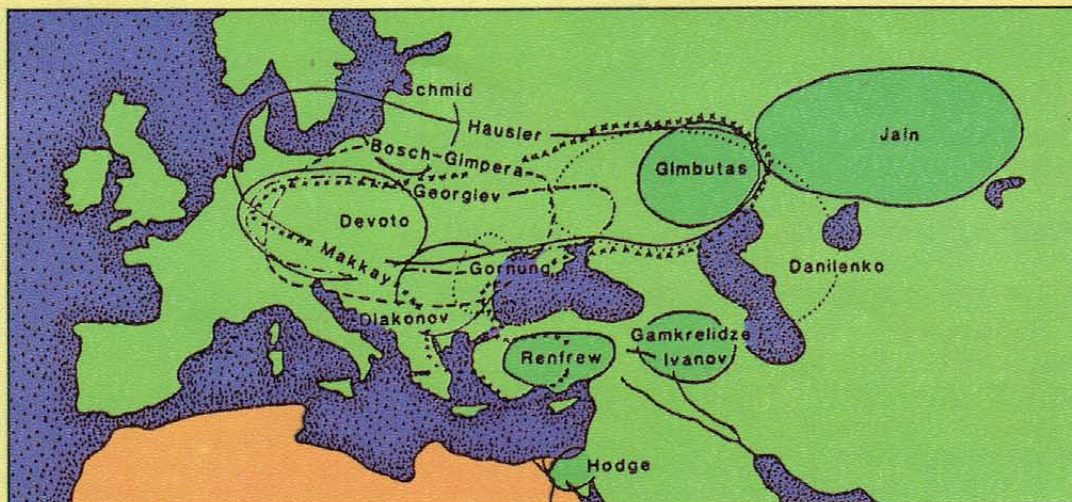
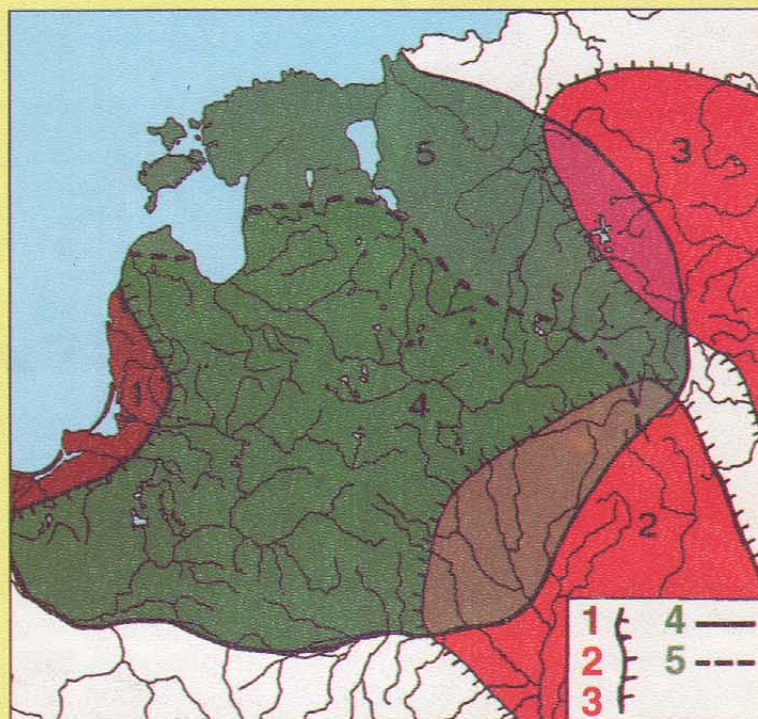
e-mail: rimantas.jankauskas@mf.vu.lt

Prof. Dr. Gintautas Česnys,
President of the Conference

Baltiškų vietovardžių paplitimas Europoje
(pagal A. Vanagą (1), V. Toporovą (2) ir
H. Šalį (3))

Prabaltų apgyvendinta teritorija akmens amžiuje (4). Žemėlapis sudarytas remiantis akmens amžiaus gyvenviečių tyrinėjimais (XIX a. pabaiga - 1993 m.) pagal A. Girininką. Virvelinės keramikos kultūros: 1. Pamarių (Žucevo) 2. Padneprės 3. Fatjanovo. 5. Plotas užimtas finougrų viduriniajame neolite

Indoeuropiečių protėvynės teritorija pagal kalbininkus ir archeologus: G. Devoto, V. Georgiev, I.M. Diakonov, P. Bosch-Gimpera, W. P. Schmidt, C. Renfrew, M. Gimbutas, Th.V. Gamkrelidze, V. Ivanov, V.N. Danilenko, C.T. Hodge, A. Hausler, I. Jain, B. Gornung, J. Makkay iš J. P. Mallory knygos "In Search of the Indo-Europeans. Language, Archaeology and Myth", London, 1989